kūryba ir analizė

metmenys 27

1974

metmenys

Živilė Bilaišytė, Gundymas 3, Vaizduotės sukilime 4, Likimo auksas 5, Barokas 6, Nostalgija 8, Sveikinimai 9 ° *Kostas Ostrauskas*, Rašytojas ir egzilis 10 ° *Vitolis E. Vengris*, Apie knygos ženklą 37 ° *Eduardas Cinzas*, Raudonojo arklio vasara *(ištrauka)*, 65 ° *Rimvydas Šilbajoris*, Sigitas Geda: Iš toliau ir iš arčiau 106 ° *Antanas Gustaitis*, Aš ne taip, kaip kiti... 133 °

Kritikos istorija, istorijos kritika, *Liūtas Mockūnas* 141 ° Lotynų Amerikos romanas lietuviškuose vertimuose, *Stasys Goštautas* 153 ° Nereikalingas lakavimas ir priešų ieškojimas, *Vincas Trumpa* 174 ° Istorija platesniu žvilgsniu, *L. Gerulaitis, J. Slavėnas* 186 °

Ap 27-11-91

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: S. Eidrigevičius 131, 132; *A. Kurauskas* 93, 140; *Ž. Mikšys* 36, 190; *I. Mitkutė* viršelyje; *Z. Sodeikienė* 95 - 105; *B. Uogintas* 64.

GUNDYMAS

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Judesys —
pagautas vien akimirksniui
baltas švystelėjimas
šviesos metamorfozė
išslysta pro pirštus.

Sekioja jis mane
vakaro tuneliuose
knygų puslapiais,
vis kažką žada
paslaptis kužda
sapnus piešia
siūlo laimę neatrandamą
(o ji tikrai tikrai
paglostė kartą).

Ir vėl — akiračio pakraščiuose
šviesos įkūnijimas
žada, gundo
pranašauja,
mane įsūnyt siūlo
mane parvesdinti namo
per vandenis ar vėją
ar ugnies pirštus
žemę žada
ir gotikos skliautuos
įamžinimą.

VAIZDUOTĖS SUKILIME

Tūkstantis detalių sulėkę riejasi
begalybės pakraščiais rikiuojasi naujumas
bet paviršius lygus tyvuliuoja,
švelnūs teptukai ir pastelė
impresionistų paletėse
pasaka kartojasi karuselės ratiluos
nors laikas įteikė pareiškimą
ir sustojo vakar,
patefono adata užkliūva
kartoja, kartoja iki klyksmo.

Reikalauju tiesios linijos į dangų
ar į pragarą
ar tik į ežero bangas.
Nesvarbu,
šlifuoju atsidėjus medžio skausmą
jis niekur nepritampa.

Tęsiasi vaizduotės linija
tušu nupiešta
tik sugalvot, nuspręst
ir skrist į saulę
kad ir vaško sparnais.

Jūs tyčiojatės —
mane aptiko sąžinės ranka
užgulus spaudžia
laukia, kol užtrokšiu.

LIKIMO AUKSAS

Ciklas —
laikas kartojas antroj pakopoj
ašaros intensyvumais užtarnautoj,
vėl šviečia raudonas vijoklis
pavydžiai apglėbęs
senos bibliotekos sienas
lygiai, kaip prieš metus.
Ak — ciklas —
prasmė apreikšta nušvinta,
įvyko stebuklas:
mane atvedė čia už rankos,
apelsinų sunka pagirdė
toj pačioj vietoj — po metų,
kur žeidžiančiai giedra,
kur tviskėdama slystu krantan
o pakraščiai šviečia angelų aureolėmis.

Būk pagarbintas žydintis vijokli
saujomis man žeriantis likimo auksą.

BAROKAS

I

Kolonos — senų moterų kojos
sustambėję,
per riešą sutinę
nuo darbo ir neštumo,

parėmę upę ir debesis
mums ištiesia miestą — baroko sielą
akmeny užfiksuotą alsavimą
parką ir valso stygas.

Bėgam gatve ir šaukiam,
— tai valsas, juk tai valsas.
Iki persivalgymo
laižom varpų skambėjimą
baroko bokštų sūkuryje
ir apsvaigę ekstazėje akmenėjam.

II

Barokas
sraigių kiautų išraitymais,
barokas — pro ašaras amžinas,
ugnį ir lietų,
barokas išrėžtas skausme,
auksu mirkytas, išgelbėtas,
barokas — tiesių linijų rėmuose
kolonom bujojantis šauksmas
Regina Pacis.

Barokas popiečio saulėje
ir sumos smilkaluose.

Lauksim prie varpinės
ir laimink mūsų kančias.

NOSTALGIJA

Ryškios saulės apvalume
gėrėme tamsų vyną

plukdėme burlaivius fontane
po rugsėjo apsiaustu
savitai mėlynu — kaip niekur pasaulyje
siuvinėtais aukso lapais išvedžiotu.
Gaudėm vaikystės debesis ant pievos
ir svajojom apie gerąsias laumes
kurias palikome šiaurėje
pušyno šnabždesy
auginančias voveruškas
mums — jei būsim geri.

SVEIKINIMAI

Rudenio saulei ryškinant
realybės skausmo saldumą
būk pasveikintas
rimtumo metų pilnatyje.

Kapų ir antkapių išdėstymo
tylos tvarkoje
išpiltoj ant chaoso sūkurių
išpuošti laksto lapai,
gaudo vienas kitą, slepiasi
iškaltų įrodymų
bergždžioj ramybėj.

Plūsta kartumas
užkasimo poteriuose
žiauriai aštrėja
logikos glostymai.

Susprogsiu —
surinkite skeveldras,
paminklą pastatykite išminčiams.

RAŠYTOJAS IR EGZILIS

KOSTAS OSTRAUSKAS

> Egzilis... sustabdo raidą ir nubloškia žmones nuo realaus gyvenimo į iliuzijų viešpatystę. Palikę savo gimtąjį kraštą su paslėptu [ir, galima pridurti, atviru, — K. O.] pykčiu, su viltimi rytoj sugrįžt, jie nežengia į priekį, bet nuolatos grįžta į praeitį. ... Erzelis ir trivialūs, tačiau nervingi ginčai neleidžia jiems pabėgt nuo familiarių klausimų, minčių ir atsiminimų, kurie sudaro slegiančią, įpareigojančią tradiciją. Žmogus, ypač esantis išskirtinoj padėty, įgyja tokią aistrą formalumui, uždarai savo aplinkai ir vaidmens ištikimybei, kad netrukus įpuola į rutiną ir tampa dogmatiku.
>
> Visi emigrantai, atkirsti nuo gyvos aplinkos, kuriai jie anksčiau priklausė, užsimerkia karčiai tiesai ir juo toliau, tuo giliau įauga į uždarą, fantastišką ratą, kurį sudaro išglebę atsiminimai ir viltys, niekad negalinčios būti įgyvendintos.

Čia kalbama ne apie mūsų egzilį.° Taip rašė emigrantas Aleksandras Herzenas apie savo bendralaikius rusų emigrantus Šveicarijoje 1848 metais.[1]

Savaime suprantama, egzilis atsirado ne Herzeno laikais. Jis senas kaip ir pati žmonija — juk pirmieji

° Santaros - Šviesos XX - jame suvažiavime (1973) skaityta paskaita.

[1] *My Past and Thoughts.* Rev. ed. (London, 1968), v. 2, psl. 686.

egzilai buvo Adomas ir Ieva. O po to amžių eigoje žmogus ne kartą yra praradęs rojų, — aišku, paties žmogaus dėka. Tačiau vargiai kada nuo Didžiojo tautų kraustymosi Viduramžiuose būta tokios tautų maišaties, kaip XX amžiuje. Ne atsitiktinai, šalia įprastinės sąvokos *la condition humaine* (*the human condition*), šiandien jau kalbama ir apie *la condition d'exil* (*the condition of exile*). Egzilis tapo mūsų laikų ženklu. Tad mūsų situacija nėra nei nauja, nei tuo labiau unikali. Nesam pirmieji egzilai, nesam vieninteliai ir, — jeigu bent kiek pažįstame žmogaus prigimtį, — nebūsime ir paskutinieji.

Tai pravartu prisiminti, nes kai kurie galvojam ir kalbam apie egzilį taip, tarsi mes, lietuviai, esame vieninteliai egzilai, o visas svietas tik tupi patogiai savo namuos, į mus pirštais bado ir šaiposi iš mūsų nelaimių. Tas priminimas gal bus ir šiokia tokia paguoda, — jeigu jos reikia, — nes nuo kito mizerijos, sako, palengvėja ir tavoji.

Tačiau negi egzilis iš tiesų tėra tiktai mizerija?

> Prie Babilono upių
> sėdėjome ir verkėm,
> kai atsimindavom Sioną,

skaitome vienoje psalmėje.

> Jei užmiršiu tave, o Jeruzale, —
> tebūna užmiršta mano dešinė!
> Teprilimpa man liežuvis prie gomurio,
> jei neminėsiu tavęs,
> jei neiškelsiu Jeruzalės
> aukščiau už visa, kas linksmina mane!

Nejaugi tikrai tokia egzilio esmė? Nejaugi mes, tarsi pasmerkti kažkokios antgamtinės jėgos, esame

priversti kartoti visų praeities egzilų bėdas ir nesąmones?

Pagaliau negi egzilis, kaip išsireiškė estų rašytojas Ilmar Jaks, tėra tiktai „gyvų lavonų šalis"?

Kiekvienam aišku, kad egzilis yra mūsų būties dalis. Tačiau ar tai iš tiesų tokia tragedija, kaip patys dažnai nušnekam? Be to, ar kartais mes nekeikiam egzilio kur nereikia, o tylim, kai tikrai vertėtų jį keikti?

I

Pradžioje reikia bent trumpai išsiaiškinti mūsų situacijos — būsenos svetur — sąvoką. Jos galimybių skalė plati — nuo herojiškai kenčiančio *tremtinio* iki bailaus, tarsi kiškis, *pabėgėlio*. Nors šiandien tremtinio sąvokos jau beveik atsisakyta, niekas, tur būt, nenori laikytis ir kiškiui būdingos definicijos. Tad kiekvienas toje skalėje pasirenka, — pagrįstai ar ne, — sau tinkamą definiciją.

Bene tiksliausi turėtų būti *egzilio/egzilo* terminai. Websterio *exile* turi štai kokią antrinę reikšmę: „an abandonment of one's country or removal to a foreign country for residence, either from choice or necessity." Tokia reikšmė gana tiksliai išreiškia mūsų daugumos atsiradimą svetur. Nors šiandien egzistencializmas, berods, jau nėra populiarus ir madingas (mat, tai nelabai optimistiška filosofija), tačiau vis tiek negali pabėgti bent nuo vienos egzistencializmo minties. Sartre formuluota, ji štai kaip skamba: „Žmogus yra laisvei pasmerktas sutvėrimas." Atsidūręs kurioje nors situacijoje, kokia ji bebūtų, žmogus pats — ne kuris kitas — padaro galutinį sprendimą — pasirenka. Kaip beraitytum uodegą, kitos išeities čia nėra — nuo savęs pabėgti negali. (Čia

ir yra žmogaus laisvės ironija — joje glūdi žmogaus ir laimė, ir nelaimė). Tad ir egzilio definicijoje minimas *būtinumas* (*necessity*) yra joks pasiteisinimas, kad, girdi, turėjau bėgti. Koks tas būtinumas bebūtų realus, vis tiek reikėjo *choice* — *pasirinkti, apsispręsti*, ir tą apsisprendimą, — tegul ir palengvintą minėto būtinumo, — padarei tu pats, o ne kas nors kitas.

Galų gale ir visas filosofijas padėjus į šalį, reikalas gana aiškus: dauguma patys išėjom — niekas mūsų nesurišo ir neišvežė.[2] O norinčiam save šiuo atveju tikrai herojišku matyti ne pro šalį bus prisiminti šiuos Andriejaus Amalriko, sovietų disidento, žodžius, tartus viešam laiške į Vakarus pabėgusiam rašytojui Anatolijui Kuznecovui: „Aš noriu pasmerkti bejėgiškumo ir savęs pateisinimo filosofiją, kuri kyšo visur, ką tu esi sakęs ir rašęs Vakaruose. Sakai, jog ‚neturėjai kitos išeities'. Deja, tai ne tik tavo pasiteisinimas, bet ir visos kūrybingosios sovietų inteligentijos arba bent tos liberaliosios jos dalies, kuriai tu priklausai."[3] Tikriausiai, maždaug tą patį turėjo galvoje ir Heinrich Heine, Paryžiuje ilgėdamasis Vokietijos, sušukęs: „Laimingi, esantieji savo krašto kalėjimuose!" Tačiau, nežiūrint, kokios nuomonės bebūtume apie šią pažiūrą, mums apie ją net ir kalbėti jau

[2] Sakau *dauguma*, nes kai kuriuos tikrai išvežė. Kitus vaikystėje išsivežė tėvai, o dar kiti jau gimė tėvų egzilyje. Ar šie yra Mackaus vadinamieji „augintiniai"? Ar jie išvis egzilai? O gal jie net dvigubi egzilai: krašto prasme ir tėvų bei visuomenės, su kuria dažnai nesutinka, prasme? Spėju, kad tai, tur būt, turėtų priklausyti nuo jų pačių laikysenos; o kokia ta laikysena, žymiai geriau žino jie — ne aš. Kaip ten bebūtų, kalbu daugiausia apie savo bendraamžius, šiek tiek jaunesnius ir, žinoma, vyresnius. Kaip tik jie, tikrai *išėjusieji*, sudarė daugumą ir davė mūsų egziliui turinį bei kryptį.

[3] *The New York Times Magazine*, July 29, 1973, psl. 13.

seniai šaukštai po pietų. Esame *išeiviai/egzilai*, o ne *tremtiniai*; tad ir *išeivija/egzilis* — ne *tremtis*.[4]

Jau vien šis faktas, kad dauguma patys apsisprendė išeiti, patys pasirinko egzilį, turėtų įstatyti egzilį į atitinkamą perspektyvą. Tačiau taip, pasirodo, toli gražu nėra. Toji pati dauguma šiandien egzilį keikia. Tarsi norėtų, kad ir vilkas būtų sotus, ir ožka sveika. Nenuostabu. Istorikas Oscar Handlin sako, jog „the history of immigration is the history of alienation and its consequences".[5] Žinomas psichologas Erik H. Erikson svarsto *egzilio traumą (the trauma of exile)*, o šiaip kalbama apskritai apie egzilo *state of mind*. Aišku, ne be pagrindo.

Egzilio priežastį ir pagrindą sudaro savo krašto fizinis praradimas. Tai visiškai realus ir objektyvus egzilo būsenos elementas. Neabejotinai, jis skausmingas. Eriksonas teigia, jog kai kuriems ūkininkams egzilams praradimas jų žemės yra „blogiau, negu mirtis". Tačiau nereikia ir ūkininko: lygiai taip, sako, jautėsi ir Napoleono iš Prancūzijos išguita tokia neūkininkiška ponia kaip Mme de Staël ir, grįžtant dar toliau į praeitį, poetas Ovidijus, imperatoriaus Augusto ištremtas iš Romos į tolimus Juodosios jūros pakraščius. Tad šio praradimo

[4] Nelietuviškieji *egzilio / egzilo* terminai čia sąmoningai vartojami todėl, kad jie dar daugiau atliepia mūsų būseną. Lotyniškojo *ex(s)ilium* etimologija esanti *ex* + *solum*, t.y. „iš" + „žemė", „šalis", „kraštas" (plg. *solum patriae* — „gimtoji šalis", „tėvynė"). Kitaip tariant, *ex* + *solum* reiškia „iš žemės, šalies, krašto, tėvynės". Tad etimologinės reikšmės dėka *egzilis/egzilas* daugiau ir tiksliau pasako, negu *išeivija/išeivis*. Be to, *egzilis* yra parankesnis ir literatūriniam kontekste, nes jis sutampa su vad. „žemininkais" ir „nužemintaisiais" (kiek šie du terminai tikrai tikslūs, — kitas klausimas).

[5] *The Uprooted* (Boston, 1951), psl. 4.

negalima menkinti. Todėl keistai, net juokingai, skamba Vatikano štai koks susirūpinimas egzilo - emigranto dalia: popiežius Paulius VI pirmąjį advento sekmadienį paskelbė „migranto *ir turisto* diena" [mano pabraukta, — K.O.]. Šią džiaugsmingą žinią mūsų visuomenei pranešė vysk. V. Brizgys.[6] Gal švęsim?

Tačiau jeigu fizinis savo krašto praradimas yra visiškai realus ir objektyvus egzilo būsenos elementas, tai, priešingai, subjektyvūs yra kiti faktoriai — tautiškumas ir patriotizmas, ideologija ir politika. Nors kiekvienas iš jų potencialiai yra eksplozyvus, normaliose sąlygose ir šaltų galvų dėka jie gali sudaryti darnų ir pozityvų vienetą. Tačiau bėda prasideda tada, kai visų šių elementų derinio varomąja jėga tampa egzilo emocija. Tos emocijos kaitroje kyla tokia maišatis, kad dažnai sulūžta proporcijos ir perspektyva, prarandama ir vertybės sąvoka, ir prioriteto nuovoka, ir apskritai objektyvi orientacija. Deja, tai lydi mūsų egzilį nuo pirmųjų pokario metų iki šių dienų.

II

Tos maišaties neišvengė ir mūsų egzilai rašytojai, o tuo pačiu ir egzilio literatūra. Tai, žinoma, taip pat ne vien tik mūsų problema — tas pats daugiau mažiau būdinga ir kitoms egzilio literatūroms. O jos šiandien išskirtinai gausios, nes mūsų laikais rašytojų egzilyje būta ir esama, tur būt, daugiau, negu bet kada. Ne be reikalo šalia minėtųjų egzilio situacijos sąvokų šiandien turime ir dar vieną — *modern literature and the condition of exile*.[7]

[6] „Kelios mintys migranto dienos proga", *Draugas*, 1972.XI.29.

[7] Plg. Warner Berthoff, *Fictions and Events: Essays in Criticism and Literary History* (New York, 1971), psl. 73 - 101.

Štai dažnai sakoma, kad egzilio sąlygos labai netinkamos kūrybiniam darbui: tenka duoną pelnytis ne savo srityje, laiko kūrybai maža, o apie pragyvenimą iš kūrybinio darbo negali būti nei kalbos. Tai, žinoma, daugiau ar mažiau tiesa. Tačiau juk ir nepriklausomoje Lietuvoje vos vienas kitas rašytojas pragyveno vien tik iš savo raštų, — visi kiti turėjo verstis įvairiomis tarnybomis (tiesa, dažnai patogesnėmis, negu egzilyje). *Draugo* vedamajame rašoma, jog „išeivijoje nėra sąlygų kūrybai, nes nėra institucijų, kurios paremtų vieną ar kitą darbą, nors Lietuvių fondas bent iš dalies stengiasi tai atlikti". Įdomu, kokios institucijos tiesiogiai rėmė kūrybinį darbą Lietuvoje? Galima būtų net teigti, kad kai kuriais atvejais tokios paramos egzilyje esama daugiau, negu jos būta Lietuvoje. Tik bėda, kad dažnai remiama, kas neremtina. Pagaliau, net ir pripažįstant reliatyviai geresnes sąlygas nepriklausomoje Lietuvoje, toks rašytojo egzilo skundas vargiai pateisinamas. Rašytojas, kuris tikrai nori, turi ir sugeba ką nors kūrybiškai pasakyti, parašo, nežiūrint, kokios sąlygos bebūtų; tuo labiau, kad kūrybinės sąlygos nebūtinai yra tiesiogiai proporcingos kūrybiniam rezultatui. Galų gale jeigu egzilio sąlygos tikrai tokios sunkios ir vargingos, tai kodėl prirašyta, palyginti, tiek daug knygų? Negi rašytojas, kuris yra atpylęs apie tuziną romanų ir skundžiasi, kad egzilis neleidžia jam pilnai atsilapoti, nepriklausomoje Lietuvoje būtų parašęs du, tris tuzinus romanų? Apskritai, turint galvoje kai kurias knygas, egzilyje per daug jų prirašyta.

Taip pat sakoma, kad egzilis sužlugdęs ne vieno rašytojo kūrybingumą. Populiariai tariant, rašytojas „palūžęs tremtyje". Jeigu čia turima galvoje kai kurie jaunesnieji rašytojai, tai užmirštama, kad ne kiekvienas

sugeba kūrybiškai augti, kokiose sąlygose ir aplinkoje jis begyventų. Toks rašytojas, tikriausiai, netrukus būtų atsidūręs akligatvyje ir Lietuvoje. O jeigu čia kalbama apie vyresniosios kartos kai kuriuos rašytojus, tai irgi užmirštama, kad dažnas iš jų jau buvo pasiekęs savo kūrybinį zenitą, o vienas kitas ir visai išsirašęs jau Lietuvoje, — reiškia, egzilin dar nei kojos neįkėlęs. Tad kuo čia dėtas egzilis? Kūrybinis išsikvėpimas ir kūrybinė mirtis yra tiek pat natūrali, kaip ir fizinė mirtis, — nėra jokio reikalo dėl jos nei aiškintis, nei teisintis, nei atsiprašinėti, o tuo labiau kažką kaltinti.

Antra vertus, tai, žinoma, nereiškia, kad egzilis rašytojo išvis neigiamai nepaveikė ir nepaliko jokių neigiamų pėdsakų literatūroje. Anaiptol. Kai kuriais atvejais egzilio literatūra ir šiandien tebekenčia, — dažnai dėl kitokių priežasčių, negu paprastai galvojama arba bent viešai aimanuojama.

Tur būt, kiekvienam buvo tikrai sunku palikti savo namus ir aplinką. Tad, atsidūrus svetur, mus suėmė „prarastojo rojaus" nostalgija. Ir ji tuoj pat išsiliejo egzilio literatūroje. Sprendžiant vien tik iš kai kurių Vokietijoje pasirodžiusių poezijos knygų antraščių, poetas, patekęs egzilin, „be tėvynės brangios", tarp „svetimų kalnų", plūduriuodamas tarsi „laivai palaužtom burėm", karčiai krimto „svetimą duoną" ir horizonte, tarsi vizijoje, nostalgiškai regėjo „šiaurės pašvaistę" — Lietuvą. Jeigu čia kam kiltų šypsena, sakyčiau, kad be reikalo. Toji nostalgija buvo kruvinai tikra. Bėda čia kitur glūdi.

Apskritai tariant, lietuvių literatūrai visada buvo būdinga lyrizmas, o šalia jo — ašara ir sentimentalumas. Čia gal bus pravartu prisiminti Antaną Vienažindį, kuris, „norėdamas palengvinti savo kenčiančią širdį", kartais kurdavo užsidaręs didžiulėj knygų spintoj ir, anot

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

V. Mykolaičio - Putino, „verkdamas sudėdavęs savo verksmingąsias dainas arba jas dainuote dainuodavęs, pritardamas armonika". Pagaliau ir Baranauskas *Anykščių šilelyje* rašęs, kad „dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino". Todėl netenka stebėtis, kad egzilyje ne vienas rašytojas-lietuvis pravirko ne tik miške, bet ir visur. Emocijos kaitinamas tautiškumo ir patriotizmo jausmas, desperacijos kurstomi ideologiniai ir politiniai įsitikinimai taip supainiojo dažną, ypač vyresniosios kartos, rašytoją, kad „prarastojo rojaus" nostalgija virto, galima sakyti, beveik psichologiniu kompleksu. Žodžiu, praradęs rojų, jis prarado ir tikrojo kūrybingumo nervą. Iš emocijos per ašaras jis nuslydo į sentimentalumą — dažnai iki banalumo. Žinoma, tai nereiškia, kad to rašytojo emocija nebuvo nuoširdi. Tyra buvo ir ašara. Tačiau iš įkarščio jis, matyt, užmiršo, kad vien nuoširdumo (koks jis bebūtų tikras ir gilus), vien tik ašarų (kokios jos bebūtų tyros) kūrybai, toli gražu, nepakanka. Tad nemaža egzilio literatūros dalis, praskydus sentimentu ir ašaromis, liko tik sūrstelėjęs vandenėlis. Negana ir patriotizmo — net ir tvirčiausio, net ir Perkūnu griaudžiančio, nes vien tik tuo besiramstąs kūrinys nejučiom pakliūva į propagandos glėbį. Tiesa, kai kurie teoretikai teigia, jog kiekvienas kūrinys yra savotiška propaganda. Gal ir taip. Tačiau net ir tokiu atveju nereiškia, kad kiekviena propaganda yra meninis kūrinys.

Šitokia, — nors ir nuoširdi, nors ir patriotiška, tačiau kūrybiniai tuščiavidurė, — literatūra puikiai atitiko egzilio minios nuotaikas ir skonį. Ne vienas rašytojas, užuot giliau įžvelgęs situaciją (tuo mes, rašytojai, dažnai giriamės) ir tikrai kūrybiškai ją išreiškęs, pats ištirpo minioje, nors ir neužmiršdamas kartais pretenduoti į pranašus (tai kita dažno rašytojo ambicija). Į šį an-

samblį netrukus įsijungė ir ne vienas kritikas (tikriau, recenzentas), literatūrinio vertinimo kriterijus pakeitęs rašytojo nuoširdumu, jo ašaros tyrumu ir patriotiniu tvirtumu. Pagaliau, pasinaudodami šitokia situacija, „įkvėpimo" pagauti, rašto griebėsi net ir tie, kurie Lietuvoje apie tai ir svajote nesvajojo. Išdygo eilė pseudorašytojų. Nesulaikė jų net ir tos neva sunkios ir vargingos egzilio sąlygos. Kur tau sulaikys! — juk rašytojavimas egzilyje tapo beveik tautinė ir patriotinė pareiga.

Tiesa, būta pastangų blaiviau pažvelgti į egzilį ir tikrai rimtai traktuoti pačią kūrybą ir kritiką. Ryškiausia tokia pastanga buvo kai kurių jaunųjų rašytojų sąjūdis, ilgainiui išaugęs į *Literatūros Lankus* ir paskelbęs atvirą kovą literatūrinei menkystei ir pretenzijoms. Tačiau, nors ir pripažindami šio sąjūdžio nuopelnus, vis tiek negalime teigti, kad jis pagydęs visas ano meto literatūrinio gyvenimo bėdas. (Tai, žinoma, ne jo kaltė). O vėliau paskelbtas vad. kultūrinio nuosmukio manifestas, kaip ir beveik visi panašūs vieši deklaravimai, taip ir liko manifestu — tik konstatavo padėtį.

Atrodo, kad ilgainiui, egziliui tįstant į dešimtmečius, tas lietuviškai nuoširdus ir tyras, tačiau kūrybiškai tuščiaviduris rašytojas per tiek laiko savaime atvės ir susigaudys savo popieriuose. Deja, padėtis kažin ar pagerėjo. Pseudorašytojai ne tik teberašo kaip rašę, bet vienas kitas, žiūrėk, jau tapo, galima sakyti, egzilio literatūros „klasiku". Atsirado net ir liūdnesnių atvejų: kai kurie neabejotinai autentiški rašytojai pastaruoju metu ištižo banalumu. Štai poetas, kuris egzilio pradžioje, išliedamas savo „prarastojo rojaus" nostalgiją, ne tik nuoširdžiai, bet ir kūrybiškai įspūdingai dainavo apie „seną lietaus šniokštimą krūmų šakomis", apie „te-

tervinų dundėjimą vasaros aušros raudonume", — tas pats poetas šiandien jau štai kaip posmuoja:

Einu aš vienas
ir nusiminęs,
ir plaukia aimanos
man iš krūtinės,

ir, rodos, viskas
pasauly juoda,
ir niekas širdžiai
džiaugsmo neduoda.

Vakarą, rytą,
naktį ir dieną,
žiemą ir vasarą —
man vis viena:

širdis vis, rodos,
plyšta perpus,
ir vis galvoju
apie namus.

„Prarastojo rojaus" nostalgija? Taip. Nuoširdi? Neabejotina (?). Tačiau ar tai poezija? Labai abejotina.

O štai kitas poetas laureatas, anksčiau gana originaliai pūtęs „saulėgrąžos vamzdį", įstrigo į sentimentalų dūsavimą bei aimanas dėl paliktos Ukmergės ir pats taip save sugraudino, kad atrodė, jog nebeišlaikys ir mes plunksną. Tačiau pastaruoju metu tvirtai susiėmė ir uždainavo:

Jei netikėčiau į šviesią, lietuvišką ateitį,
būčiau seniai jau metęs rašyti eilėraščius.
Bet aš rašau ir rašau.
Ir rašau tik lietuviškai,
nes ir Dievas mane supranta tiktai lietuviškai.

Čia jau ne tik patriotizmas tvirtas, bet ir mintis neva gili. Tiesa, ji jau kiek senstelėjus — gerokai primena aušrininką poetėlį Vištelį - Višteliauską, taip pat emigrantą, kuris po ilgų svarstymų priėjęs aiškios išvados, kad Adomas ir Ieva kalbėję lietuviškai... Na, kaip ten rojuj bebūtų buvę, telieka tikėtis, kad Viešpats Dievas nėra poliglotas ir to eilėraščio nesupras.

O vis dėlto čia ne taip jau juokinga: tuos du poetus kai kurie mūsų kritikai tebegiria ir už tas eiles. Matyt, dėl tų poetų nuoširdumo, jų „mielo lietuviško žodžio". A, tasai mūsų lietuviškas žodis — kaip jis kartais piktnaudojamas.

Panašaus turinio bei emocijos posmų tikimasi ir iš pačių jauniausiųjų, pradedančiųjų poetų, gimusių jau svetur. Viena tokia poetė, pasigavus minėtąją psalmę, savo kartos vardu skundžiasi:

Mano karta

Ir kaip jūs drįstate
iš mūsų reikalauti
džiaugsmingų dainų,
optimistiškų eilių?

Mes pakabinome savo arfas
svetimos žemės gluosniuose
ir verkėme —

nežinodami net ko.
Gal aitraus dūmų kvapo,
velėnos,
laukinių žemuogių,
kurių niekuomet neragavome?..

Vaikystėj pasakomis mitę,
užaugę raudas raudame.

Na, užteks tos egzilio literatūros bėdų litanijos. Galų gale, atrodo, ko čia jaudintis? Juk ir Lietuvoje tada būta ir dabar esama įvairaus plauko literatūrinės menkystės; o tautos literatūrinis lygis vertinamas jos viršūnėmis — ne dugnu. Pagaliau laikas ir istorija, sakoma, anksčiau ar vėliau viską tinkamai atsijos ir surikiuos. Tačiau argi tai reiškia, kad sąžiningas literatas yra atleidžiamas nuo savo darbo atsakomybės dabarčiai? Tuo labiau, kad ir tas tariamai viską žinantis ir neva visuomet objektyvus laikas kartais gali būti ne tik nepatikimas ir apgaulus, bet ir neteisus, — mat, žmogus dažnai čia prikiša savo nagus. Dėl tos pačios priežasties ne visuomet galima pasitikėti ir istorija: daug priklauso nuo to, kas ir kodėl ją rašo.

Tad, susumuojant egzilio literatūrinio gyvenimo bėdas, kaltinti ir keikti tik patį egzilį reikštų atpirkimo ožio ieškojimą. Rašytojas, o ne egzilis, rašo; kritikas — ne egzilis, sveria ir vertina.

III

Pakaks egzilį keikti. Jau ir taip dažnas esam šiuo atveju atidavę, kartais beveik masochistiškai, savo „įnašą". (Matyt, teisus buvo G. B. Shaw, taręs, jog „we are always down on the things we are not up on"). Laikas, — jeigu ne per vėlu, — prabilti apie egzilį kitokiu tonu. Pasinaudojant Andrew Jackson strategiška komanda New Orleans mūšio metu, „let's elevate them guns a little lower". Tačiau tam, pirmiausia, reikia bent kelių esminių prielaidų.

Egzilis, kaip sąvoka, yra neutralus. Tiktai žmogus, dažniausiai pats egzilas, gali suteikti jam atitinkamą turinį, kryptį ir vertę. Reiškia, kokį egzilį susikuri, tokį

ir turi; kaip jį interpretuoji, toks jis ir yra. Tad atitinkamai ir pats egzilas iš savęs padaro teigiamą arba neigiamą, komišką arba tragišką egzilio žmogiškosios dramos veikėją. Kaip egzilyje elgiesi ir ką su juo darai, — štai kur šios būsenos esmė.

Visa tai, žinoma, galioja ir rašytojui. Tad jo atveju esmė yra ne *kaip* ir *kodėl* jis atsidūrė egzilyje, net ir ne tai, kad jis yra egzilas, bet kokia jo, kaip rašytojo, laikysena *svetur* (ne *egzilyje*), kaip jis *toje situacijoje kūrybiškai orientuojasi* ir ja *pasinaudoja* (nebūtinai, žinoma, ignoruodamas paties egzilio problematiką). Žodžiu, kūrybiškumo prasme nesvarbu, ar rašytojas svetur atsidūrė kaip politinis išeivis ar šiaip sau emigrantas, tuo labiau, kad galutinėje analizėje tą *svetur* jis pats pasirinko. Tokiu būdu nėra — ar bent neturėtų būti — esminio skirtumo tarp, sakysime, James Joyce ir Henriko Radausko, nors jiedu, aišku, kiekvienas gyveno svetur dėl skirtingų priežasčių ir atsirado ten skirtingais keliais.

Remiantis šiomis premisomis, *kitoj šviesoj* atsiduria ir pats egzilis, ir rašytojo santykis su egziliu. Tokiu būdu galima konstatuoti egzilio privalumus ir žvilgterti pozityviai į horizontus, kurie atsivėrė rašytojui, išėjus jam svetur. Turiu galvoje du faktus: laisvę (ypač kūrybinę) *ir ryšį su Vakarų kultūra*.

Laisvės faktas šiuo atveju yra savaime aiškus. Pasitraukusieji į Vakarus rašytojai išvengė visų tų sąlygų, kurios užgožė, ypač pirmajame pokario dešimtmetyje, Lietuvoj esančius rašytojus. (Ten tada rašytojui net ir tylėti buvo pavojinga). Visiškai neketinu šio fakto dramatizuoti. Tačiau, net ir nerodant pirštu į priežastis, būtų nesąžininga jį nutylėti. Tuo labiau, kad tai, kas, rodos, savime aišku, kartais kaip tik labai greitai užmirštama. Laisvė būtina kiekvienam žmogui. Bet dar daugiau jos

reikia kūrėjui. O bene daugiausia — rašytojui, nes jis savo kūryboje operuoja žodžiu — tur būt, konkrečiausia kūrybine priemone. (Neatsitiktinai diktatūroje rašytojui, — ne dailininkui ir ne kompozitoriui, — tenka tvirčiausias apinasris, didžiausia „patarimų" ir „pamokymų" dozė, — rašytojas daugiausia ir nukenčia).

Tiesa, kai kas teigia, kad laisvė rašytojui nėra būtinybė. Girdi, net priešingai. Štai, pavyzdžiui, Jorge Luis Borges pareiškęs, jog „diktatūra esanti naudinga rašytojams: cenzūra priverčianti rašytoją pateikti savo mintį su dar didesniu atidumu ir subtilumu". Tačiau negi Borges norėjęs tuo pasakyti, kad tikras kūrybinis atidumas ir subtilumas tėra įmanomas tiktai cenzūros „pagalba"? Pagaliau kartais net įrodinėjama, jog tikrai didelė ir reikšminga literatūra galinti gimti tik suvaržytoje, nelaisvoje visuomenėje, kad, esą, varžtai, — ir kuo didesni, tuo geriau, — yra kūrybinė rašytojo būtinybė. Šitokios šnekos, atrodo, dar tebėra liekanos „romantiškosios" pažiūros, pagal kurią kiekvienas kūrėjas esąs „kankinys" ir tuo pačiu „herojus" — jis (ypač, žinoma, genijus) privaląs gyventi ir kurti kuo sunkiausiose bei vargingiausiose sąlygose. O gal tai *poète maudit* variantas? Galų gale, net ir sutinkant, nuėjus į kraštutinumą, kad *kai kurie* rašytojai gal ir nepasigenda laisvės, tuo dar neįrodome, kad *visiems* jos nereikia. Kultūros istorija akivaizdžiai byloja už esminiai teigiamą ir būtiną laisvės vaidmenį kūrybiniame darbe. Ir būdinga, kad priešingai „filosofuojantieji" paprastai kaip tik gyvena laisvoje visuomenėje (kitaip jie negalėtų viešai taip šnekėti) ir patys labai pasišiaušia net ir dėl menkiausio *jų* laisvės suvaržymo. Taip pat ir minėtasis Borges aną mintį pareiškęs gerokai post factum New Yorke, o ne Buenos Aires, kur Perónas buvo išmetęs jį iš Valstybi-

nės bibliotekos direktoriaus pareigų ir paskyręs vištienos inspektorium.

Tad atsidūręs egzilyje, rašytojas savaime atsidūrė ir laisvėje. Jis galėjo tęsti savo kūrybinį kelią kaip nori — be jokių varžtų. Vieninteliai jo varžtai buvo arba įgimti (pvz., talento ribotumas) arba paties pasigaminti. Kadangi laisvė, kaip ir egzilis, savo prigimtimi yra neutrali, ji nedaug ką tereiškia, jeigu žmogus, — šiuo atveju rašytojas, — ja negyvena ir nesinaudoja. Kai kuriems egzilio rašytojams taip ir atsitiko: susipainioję egzilio komplekse, jie, deja, neišnaudojo netikėtai atsiradusių galimybių ir tuo pačiu apribojo savo kūrybinį potencialą. Jeigu visa egzilio literatūra būtų tik tokių rašytojų kūryba, apie ją, tur būt, vargiai tektų plačiau kalbėti. Tačiau taip, ačiū Dievui, nėra. Nemaža rašytojų, natūraliai gyvendami laisve ir ja naudodamiesi, našiai tęsė savo kūrybinį darbą, brendo ir augo. Jų dėka egzilio literatūros dalis tapo kūrybiškai autentiška ir reikšminga lietuvių literatūros dalimi. Kas buvo neįmanoma namuos, padaryta svetur — pradžioje užpildyta minėtas bergždžias dešimtmetis, o vėliau ir toliau nužengta. Šia prasme egzilis pateisino save.[8]

IV

Mažiau akcentuojamas, tiksliau — nepakankamai išryškintas, dažnai net vedantis prie nesusipratimo ir kontroversijos, yra antrasis egzilio reiškinys — tiesiogi-

[8] Šiuo klausimu plačiau yra rašęs J. Girnius — „Visumos žvilgis į mūsų egzodo literatūrą" K. Bradūno redaguotame rinkinyje *Lietuvių literatūra svetur, 1945 - 1967* (Chicago, 1968), psl. 512 - 605.

nis santykis su Vakarais ir jų kultūra. Pirmą kartą toks didelis esančių ir būsimų lietuvių rašytojų būrys atsidūrė Vakaruose. Tai, žinoma, gana nuvalkiota frazė. Tačiau Vakarai nėra vien tik geografinė ir ideologinė-politinė sąvoka. Jie reiškia ir atitinkamą kultūrą — Vakarų kultūrą, su kuria ne tik susidūrėme akis į akį, bet buvome tiesiog panardinti pačiame jos sūkuryje. Rašytojui tai nemažiau pozityvus faktas už laisvę.

Mūsų literatūrai gana dažnai buvo būdinga uždarumas — lyg tas Vienažindžio užsidarymas spintoje. Kartais tarsi bijota prarasti parapinio tautiškumo nekaltybę. Tačiau juk kultūrinis uždarumas yra kūrybiškumo antitezė. Rašytojas negyvena tuštumoj, negali jis gyventi ir vien tik savo parapija. Todėl visiškai natūralu, kad kai kurie egzilio rašytojai, ypač jaunesnieji, nepasitenkino vien tik lietuvių literatūros įprastinių tradicijų tęsimu, bet — Vakarų literatūros poveikyje — praplėtė ir pajvairino tas tradicijas nauja tematika, nauja mintimi, naujomis stilistinėmis bei kompozicinėmis priemonėmis ir pagaliau naujomis kryptimis, — taip, neišskiriant ir vad. avangardizmo. Kai kurios iš šių naujovių dar ir šiandien Lietuvoje tebėra tabu.

Atrodo, reikėtų tik džiaugtis ir tikėtis, kad ir toliau tuo keliu bus einama. Tačiau, pasirodo, ne visi taip galvoja. Daug kas, — dažnas skaitytojas, ne vienas rašytojas ir kritikas, — į šitokias pastangas ir konkrečius laimėjimus ne tik kreivai žiūri, bet dažnai jas pašiepia ir specialiai menkina. Čia štai kas įdomu. Kodėl toks negatyvus traktavimas daugiausia tenka literatūrai, o ne dailei ir muzikai? Kodėl, pavyzdžiui, tas pats kritikas šlovina vakarietiškumą ir modernizmą egzilio dailėje, bet smerkia literatūroje? Priežastis, atrodo, gana paprasta. Literatūra dažnai laikoma tautiškiausia kūrybos

sritimi. Kaip ten bebūtų, šis teigimas tikrai galioja mūsų literatūrai — ypač visuomenine prasme. Juk literatūra, o ne dailė ir muzika, suvaidino ryškų vaidmenį mūsų tautiniame atgimime. Galų gale rašytojas, ypač poetas, — ne dailininkas ar muzikas, — dažnai skelbiasi tautos pranašu. Tad visai nenuostabu, jeigu egzilio komplekse įkaitęs tautietis šnairuoja į vakarietiškiau ir ypač moderniau nusiteikusį rašytoją, šaukia, jog „darkomas mielas ir brangus lietuviškas žodis", „teršiama kilni lietuviškoji dvasia" — ir pagaliau apkaltina tokį rašytoją tautiškumo bei patriotizmo stoka arba tiesiog išdavimu. Galima dar pastebėti, kad tokiam kontekste reikia, tur būt, paaiškint ir suprasti kitą paradoksą, būtent: jeigu egzilo rašytojo kūryboje užčiuopiamas naujosios Vakarų literatūros poveikis, tai kartais kyla beveik skandalas: tas rašytojas, girdi, neoriginalus, vaikosi kitų kūrybos; *tačiau jeigu lietuvis rašytojas yra kito lietuvio* rašytojo poveikyje, tada jis, su pasitenkinimu sakoma, „tęsia gražias lietuvių literatūros tradicijas".

Argi ne keista? Džiaugiamės ir net didžiuojamės, kad nepriklausomybės meto jaunesnioji rašytojų karta jau subrendo Vakarų, o ne Rytų, ypač rusų, kultūros poveikyje; visada mėgstame pabrėžti, kad esame — arba bent norime būti — vakarietiškos kultūros tauta; kartais, — kaip, pvz., St. Šalkauskis (*Sur les confins de deux mondes*), — net imamės ambicingos misijos suderinti Vakarų ir Rytų pasaulius ir įgyvendinti jų sintezę. O štai dabar, kai tos vakarietiškumo galimybės egzilyje kuo plačiausiai atsivėrė, dažnas tų pačių Vakarų ne tik baidomės, bet tiesiog iracionaliai prieš juos širstame.

Tiesa, kartais toks kritikas sako, kad jis nėra nusistatęs prieš Vakarų įtaką iš principo; jis kovojąs tik prieš „dekadentišką" Vakarų kultūrą — prieš „supuvu-

sius", lietuviui „svetimus ir nepriimtinus" jos bruožus ir poveikį, — jis, girdi, esąs už „švarią ir moralią" lietuvių literatūrą.

Taip, reikia sutikti, kad šio meto Vakarų kultūra kai kuriais atvejais ypatinga sveikata nepasižymi — nemaža padrikumo, chaoso ir, tiesą sakant, nesąmonių. Kartais net sunku susivaikyti, kur čia tikras pinigas ir kur suklastotas. Pasidairius atsitiktinai tik po amerikietiškąją aplinką, kurioje susispietusi didžioji mūsų egzilio dalis, atrodo, jog tikrai tenka griebtis už galvos, kada, pvz., Yale intelektualas (Charles Reich) nurašo Beethoveno *Devintąją* Rolling Stones sąskaiton, o „Lenny" Bernstein televizijoje milijonams „analizuoja" Beatles akordą, rimtu veidu teigiamai lygindamas jį su Beethoveno paskutiniaisiais styginiais kvartetais; kada kompozitoriai kuria koncertus orkestrui *ir dirigentui*; kada nemaža muzikos kritikų dalis reikšmingiausiais šių laikų kūriniais laiko *Jesus Christ Superstar* ir Bernsteino *Mass* (nors pastarasis yra ne tiek „mass", kiek „mess") ir kada tie patys kritikai pranašauja, jog po penkiasdešimties metų daugiausia atliekami kompozitoriai bus ne Bachas, Beethovenas ar Mozartas, bet Beatles; kada teatre „veikalo" herojus po sceną gaudo kiaulę, norėdamas ją išprievartauti (irgi, mat, aistra); kada „menininkas" parodoj išstato savo „kūrinį" — iš palovio atsineštą šikpuodį (žinoma, pilną — su kaupu); kada populiariausiais poetais tampa tokios pretenzingos menkystės, tokie banalybių raštininkai kaip Kahlil Gibran ir Rod McKuen, o prozos ir išminties aukštybe tokia knygpalaikė kaip *Jonathan Livingston Seagull*; kada klasikinės filologijos profesorius lieja *Love Story* seilę ir tuo didžiuojasi, o skaitytojas ir žiūrovas jam ploja; kada intelektualiniame gyvenime kaip gili filosofė paraduoja Ayn Rand ir kada

pagaliau visų Amerikos tikrų ir tariamų ligų diagnozę nustato ir receptą pateikia tokie suglumusių, tarsi kanapių prisirijusių, ir kartu isteriškų akademikų kakofoniški „veikalai" kaip *The Greening of America* (Charles Reich), *The Making of Counter-Culture* ir *Where the Wasteland Ends* (Theodore Roszak), — tada tikrai susidaro įspūdis, kad toji *wasteland* faktiškai nepasibaigė, o tik prasideda, — kad *daugumos tironijos* civilizaciją jau pakeičia nauja, *postmoderni*, *postindustrinė* civilizacija, ugdoma *naujųjų barbarų*, kurie tolydžio įgyja daugumą. O gal jau gyvename ne *post - modern*, ne *counter - culture*, net ir ne *post - literate*, bet tiesiog *post - culture* laikus? Nenuostabu, kad kartais, nevilties pagauti ir bandydami susiorientuoti tarsi artritiškoj aplinkoj, pagalvojam, kad ko gero pagaliau išsipildė Spenglerio *Der Untergang des Abendlandes* pranašystė. Atrodo, kad už vartų jau stovi barbaras — šį kartą *naujasis barbaras*. (Tiesa, truputį nepatogu, kad, pravėręs vartus ir žvilgterėjęs į tą barbarą, kartais atpažįsti save patį). Kaip ten bebūtų, netenka stebėtis, kad daug kas grąžo rankas ir skundžiasi, neišskiriant ir vargšo Portnoy. Net ir Jacqueline Susann, autorė bestsellerių „šedevrų" *Valley of the Dolls*, *The Love Machine* ir *Once Is Not Enough*, graudžiai atsiduso: „Nineteen sixty - seven was the last year everything was alright."

Tačiau negi iš tikrųjų taip blogai? Nejaugi, pvz., — kaip kai kurie moralistai aliarmuoja, — „netikusios" literatūros poveikyje dabarties Vakarų kultūroje tikrai dominuoja ne žmogus, bet „beždžionė su kelnėm"?[9] Kažin. Štai neseniai „Jo Šventenybei" („The Perfect

[9] Plg. Duncan Williams, *Trousered Apes: A Study in the Influence of Literature on Contemporary Society* (London, 1971).

Master") Guru Maharaj Ji, aukso žiedais apsikarsčiusiam penkiolikmečiui druckiui iš badaujančios Indijos, taikos, meilės ir tiesos priedanga mulkinančiam žioplius, nežinomas pilietis tėškė riebų pyragą į nei kiek neliesesnį „Jo Ekscelencijos" veidą. Žodžiu, esama ir prošvaisčių.

Juokai juokais, vis dėlto pravartu prisiminti, kad laisvoje visuomenėje, — tad ir jos kultūroje, — kvailysčių niekada netrūko ir netrūks. „We must all be foolish at times", pasakęs Walt Whitman, „it is the one condition of liberty". Nežiūrint to, Vakarų kultūra, ne vieno žinovo ir ne kartą per ištisus šimtmečius paskelbta pūvančia ir supuvusia, tebėra gyva ir gaji iki šiol. Be to, taip pat dera neužmiršti, kad tiktai diktatūra paprastai skelbiasi turinti bei puoselėjanti sveiką, progresyvią visuomenę ir kultūrą. Tik ten, esą, viskas visada aišku, švaru ir tvarkinga — ne tik visuomeniniame gyvenime, bet ir kūryboje; tik ten, girdi, klesti tyros, moralios ir humaniškos idėjos bei jų prisotinti kūriniai. Žodžiu, tobulas „law and order". Bet juk, rodos, nuo to mes bėgome...

Net ir pesimistiškiausiai nusiteikus Vakarų kultūros atžvilgiu, ne pro šalį bus pastebėti, kad patologinis dabarties civilizacijos aspektas ir šizofreniška mūsų pačių egzilio prigimtis kaip tik yra puiki medžiaga kūrybiniam darbui. Tuo labiau, kad rašytojas negali vengti „pavojingų" emocijų, problemų ir situacijų, net jeigu jos ir tikrai kažkam būtų pavojingos. Idioto rojus, — jeigu mūsų civilizacija iš tiesų tokia, — kūrybine prasme yra rojus ir dažnam kūrėjui. Tačiau, žinoma, ne dėl to, kad pats kūrėjas būtų idiotas.

Nemažiau ilogiškas yra oponavimas Vakarams tautiniais ir patriotiniais motyvais, atsiradęs, neabejotinai, egzilio psichologinės įtampos ir patriotizmo emocijos

įkarštyje. Juk, rodos, nebereikia ir aiškinti, kad rašytojo, kaip žmogaus ir kūrėjo, pagrindai susiformuoja, — nori jis ar nenori, — jaunystėje ir jos aplinkoje. Tad ir jo sąmonė — ar bent pasąmonė — yra ir lieka esminiai tautiška. Todėl tiems, kurie, kaip išsireiškė Horacijus (taip pat kurį laiką egzilas), nuplaukia per jūras svetur, pasikeičia tik horizontas, bet ne jų pačių identitetas. Tačiau tai, žinoma, nereiškia, kad rašytojas turi likti aklas tam naujajam horizontui arba, jį išvydęs ir suvokęs, savaime prarasti savo identitetą. Ne tuščiai kažkuris vokiečių rašytojas, pasirinkęs vietoj nacių egzilį, pareiškė: „Die deutsche Dichtung ist da wo ich bin."

Bet kai kas, matyt, galvoja, kad Vakarų kultūra, ypač vad. modernizmas yra diametraliai priešingas mūsų tautinei kultūrai, kad abu šie elementai negalį būti suderinti. Nesąmonė. Ir gana pavojinga nesąmonė, nes, kaip minėta, tokia pažiūra reiškia kultūrinį uždarumą ir provincializmą, kuris tikrajam kūrybingumui yra anatema. Didelei mūsų literatūros daliai jau ir taip per ilgai būdinga blaškymasis tarp drovumo (dažnai tariamo) ir drąsos — baimė pasirinkt rizikingesnį užmojį. Čia prisimena La Rochefoucauld pastaba: „Liūdna dalia moters, kuri dega aistra ir tuo pačiu metu yra užsispyrusiai dora." Pats laikas prarasti tą skaistybę. Ir egzilis tikrai gali padėti.

Beje, kartais pasigirsta nuogąstavimų, kad egzilio literatūra, neturėdama tiesioginių tautinių šaknų, esanti pavojuje tapti pernelyg abstrakti. Kažin. (Štai kad ir Mackaus deklaruota „neornamentuotos kalbos generacija" pasirodė esanti žymiai „ornamentiškesnė", negu buvo pranašauta). O jeigu net ir tikrai tokios galimybės esama, tai mūsų literatūrai, pertekusiai, kaip sakyta, lyrizmo (poezijoje ir net prozoje) ir realistinio deskripty-

vumo (prozoje), abstraktumas ir filosofinė mintis tikrai nepakenks — ją bent paįvairins.

Tiek dėl to oponavimo. Išskyrus vieną komentarą.

Argi ne ironiška, kad kaip tik dabar, kada pačioje Lietuvoje dabarties Vakarų kultūra ir jos poveikis sąmoningai slopinama, dažniausiai rusiškosios sąskaiton, kada ne vienas mūsų tautietis ten kaip tik ieško ir siekia tos kultūros, dažnai net daug kuo rizikuodamas, — mes čia, voliodamiesi abejingai laisvos visuomenės ir daugialypės kultūros liuksuse lyg inkstas taukuose, dažnai šiaušiamės prieš tą pačią kultūrą, mušdamiesi į krūtinę tautiškumo, patriotizmo, moralės ir estetikos vardu. O dar keisčiau, kad Lietuvos rašytojui, siekiančiam praplėsti savo kūrybinį horizontą Vakarų literatūros poveikyje, egzilas kritikas — pagrįstai — šaukia bravo ir tuo pačiu atsikvėpimu egzilio rašytoją smerkia už tokias pat pastangas. Matyt, nežino dešinė, ką daro kairė.

Pagaliau kuris iš mūsų yra tokia patriotinė tvirtovė, toks moralės šaltinis ir intelektualinė išmintis, kad jaustųsi pajėgus pakilti virš visų mūsų laikų žmogaus dilemų ir konvulsijų, tapti rašytojo, savo bendrakeleivio egzilo, „dvasios tėvu" ir nurodyti jam, kas tautiška, moralu ir estetiška? Gal kartais Bendruomenės Centro valdyba? VLIK - as? ALT - a? Pravartu prisiminti W. H. Audeno žodžius: *The integrity of a writer is more threatened by appeals to his social conscience, his political and religious convictions, than by appeals to his cupidity. It is morally less confusing to be goosed by a traveling salesman than by a bishop.*

V

Rašytojo laikysena egzilio ir Vakarų kultūros atžvilgiu ir tuo pačiu nesutarimas šiuo klausimu tarp paskirų

rašytojų neabejotinai daug priklauso nuo rašytojo kaip individo ir nuo jo kūrybinio charakterio bei prigimties. Tai atitinkamai atsiliepia ir jo kūrybai.

Alan Pryce - Jones, — britų literatūros kritikas, jau kuris laikas gyvenąs New Yorke, — sako: „There are, I suppose, two kinds of imaginative writers: those who need the presence of their own home in order to write; and those who, like the tortoise, carry their own home with them wherever they go."[10] Antrasis tipas, aišku, ramiau suvokia ir pozityviau priima egzilį, lengviau prisitaiko prie esančios situacijos ir sugeba panaudoti, tiesiog „išnaudoti", naująją aplinką savo kūrybiniam darbui. Tuo tarpu pirmojo tipo rašytojas tą pačią egzilio situaciją sunkiau toleruoja, būna žymiai kritiškesnis — dažnai iki kraštutinumo — tai pačiai naujajai aplinkai, negatyviai ją traktuoja ir, aišku, tampa kur kas mažiau imlus tos aplinkos idėjoms ir kryptims. Kaip tik jis yra linkęs slėpti savo erzelį, dizorientaciją ir net kūrybinį pairimą po estetikos, moralės, tautiškumo ir patriotizmo deklaravimų skraiste.

Esama ir dar bent vieno rašytojo tipo. Tai rašytojas, kuris savo dvasine bei kūrybine prigimtimi jaučiasi egzilu net ir savo paties krašte. „I became a foreigner", sako britų rašytojas V. S. Pritchett: „For myself that is what a writer is — a man living on the other side of a frontier."[11] Šį atvejį bene tiksliau ir subtiliau yra išreiškęs lenkų emigrantas rašytojas Amerikoje Jerzy Kosinski, pavadinęs save, kol jis dar tebegyveno Lenkijoje, „vidiniu emigrantu" („inner émigré").[12] Tokiam rašy-

[10] Thomas C. Wheeler (ed.), *The Immigrant Experience* (New York, 1971), psl. 179.

[11] *A Cab at the Door* (New York, 1968), psl. 244.

[12] *Paris Review*, 54 (Summer, 1972), psl. 186.

tojui net ir „tikrasis" egzilis yra tarsi natūrali situacija, kuriai jis lieka daugiau ar mažiau neutralus ir, lyg jos nepaliestas, eina savo keliu — tęsia savo kūrybinį darbą. Atrodo, panašus rašytojas pas mus buvo Henrikas Radauskas — „vidinis egzilas" Lietuvoje ir „dvigubas" egzilas svetur. Tad ir jo kūryba išeivijoje ne tik nepasimetė ir neprigeso, bet, priešingai, dar daugiau subtilėjo ir išaugo.

Jeigu rašytojo kūrybiniam charakteriui ir prigimčiai egzilis yra problema, jis privalo jį nugalėti — užmušti egzilio stigmą, nežiūrint, kokia ji bebūtų — tikra ar jo paties išsiauginta.

Take thought,

sako Ezra Pound:

I have weathered the storm,
I have beaten out my exile.

Tiktai tada toks rašytojas išsilaikys ir galės augti kūrybiškai. Jeigu jis savo kūryboje buvo daugiau linkęs į tradiciją, toji tradicija, gal būt, įgis naujos kūrybinės jėgos. Jeigu anksčiau jis buvo visiškai nutilęs, egzilyje gal jis kūrybiškai atgims — kaip atgimė po dvidešimties metų tylos su poema *Exil* St. - John Perse, pabėgęs nuo vokiečių okupacijos. O jeigu rašytoją domina naujos kryptys, traukia dar neatskleisti horizontai, Vakarų aplinkoje jis lengviau galės pasirinkti tą kelią, kurį pasirinko, palikęs Airiją, James Joyce. Tiems, kurie ypač susirūpinę tautiniu elementu, primintina, kad šie du autoriai jo, toli gražu, nepaneigė. St. - John Perse, išliejęs minėtoje poemoje egzilio poetinį diskursą, ją štai kaip užbaigė: „Et c'est l'heure, ô Poète, de décliner

ton nom, ta naissance, et ta race. . ." — „Laikas, o Poete, paskelbti savo vardą, savo gimimą ir savo rasę. . ." O Joyce, nors niekada nebegrįžo į Airiją, savo kūrybai medžiagą visada sėmėsi iš Dublino — jo praeities, aplinkos, gyvenimo ir žmonių ir dalinai iš savo paties jaunystės. Nemanau, kad ir Joyce, ir St. - John Perse — abu taip pat egzilai - emigrantai — būtų nepatikimi ar menki pavyzdžiai ir mūsų egzilio literatūrai.

Apibendrinant pravartu prisiminti, pritaikius mūsų situacijai ir tinkamoj perspektyvoj, šiuos to paties Joyce — jo Stephen Dedalus — žodžius: *When the soul of a man is born in this country there are nets flung at it to hold it back from flight. You talk to me of nationality, language, religion. I shall try to fly by those nets.*

° ° °

Nepropaguoju, kad egzilis esąs vien tiktai gerbūvis, o jo aplinka — neišsisemiąs kūrybingumo šaltinis. Taip pat neturiu jokių iliuzijų, kad egzilio literatūra, rašytojams nugalėjus egzilio stigmą ir esant tampriuose ryšiuose su Vakarų kultūra, taps vien tik St. - John Perse ir James Joyce lygio rašytojų plejada. Neketinu ir taip įsibėgėti, kaip Paryžiuje gyvenantis rumunų rašytojas Vintilă Horia. Jo biografiniame romane *Dieu est né en exil* poetas Ovidijus, atsidūręs ištrėmime, įgyja patirties ir išminties, kurios anksčiau jis nesuvokė. Su tuo galima sutikti. Tačiau kada autorius teigia, jog ir Dievas turėjęs gimti egzilyje, nes, esą, tik didžiausiam pažeminime gali ateiti išganymas, tai autoriaus proegzilinio entuziazmo vis dėlto esama per karšto. Iš kitos pusės, nesiūlau, egzilyje tūnant, griebtis rašyti, kaip Adomas Mickevičius, „Lietuvių tautos ir piligrimystės knygas". Net ir

ginant egzilį, būtina neprarast šalto proto ir „keep them guns elevated a little lower". Priešingu atveju gali nutikti kaip anai anekdoto našlei, kuri, išgirdusi šermenyse liaupsinimų apie savo velionį vyrą, atsisuko į savo vaikus ir tarė: „Vaikai, garbė Viešpačiui! — mano vyras ir jūsų tėvas nemirė, — tam grabe kažkas kitas guli." Žinoma, mūsų egzilis ir jo kultūra dar neguli grabe. Tačiau vis dėlto sveikatos negalavimai dažnėja ir sentavė artėja. Lietuvoj literatūros lygis kyla, o egzilio literatūros ateitis, švelniai tariant, yra labai miglota, kaip ir pats egzilis.

Nežiūrint to, teigiu, kad, turint galvoje egzilio literatūros laimėjimus (ir, reikia tikėtis, dar išnaudosimas galimybes), — nekalbant apie panašius atvejus dailėje, — mūsų egzilis turėjo, tebeturi ir turės prasmės. Tad bent kūrybinėje srityje jis vertas kainos, kurią sumokėjom.

All's well that ends well yet,
Though time seem so adverse and means unfit.

APIE KNYGOS ŽENKLĄ

VITOLIS E. VENGRIS

Kartu su knygomis atsirado ir būtinybė jas pažymėti, tuo pareiškiant savo nuosavybę ir apsisaugojant nuo galimo jų praradimo. Istorijos eigoje knygos ženklai keitėsi savo forma ir funkcijomis. Viduramžiais, kai knygos vertė buvo aukso svoriu matuojama, savininkai ne tik pažymėdavo jas, bet saugumo sumetimais XIV-XV a. Europoje buvo įprasta knygas pritvirtinti grandinėmis prie bibliotekų lentynų. Hereford katedros (Anglijoje) bibliotekoje iki šių dienų išliko virš pusantro tūkstančio knygų grandinėse (1).

Didikų tarpe buvo priimta duoti įpiešti ar įklijuoti savo šeimos herbus knygos apdaro vidinėje pusėje. Ypač populiaru buvo odoje bei kitokioje rišimo faktūroje įspausti savo inicialus ar heraldikos ženklus, vadinamus superekslibriais (iš lotyniško *supra libros* — ant, virš knygos). Autografai, įvairūs įrašai, piešiniai, antspaudai, lipinukai su savininko vardu taip pat buvo naudojami. Knygos apsaugojimui nuo pavogimo ar pasisavinimo viduramžiais tituliniame puslapyje neretai būdavo įrašomi įvairūs prašymai ar net prakeikimai. P. Galaunė (9) cituoja įrašą iš Nürnbergo muziejuje esančios knygos su lotyniškai - vokišku eiliuotu užrašu:

Hic liber est mein,	Ši knyga mano;
Ideo nomen meum scripsi drein;	Todėl aš ir paženklinau joje
Si vis hunc librum stehlen,	/savo pavardę;
Pendebis an der Kehlen;	Jei šią knygą pavogsi,
	Tave pakars už kaklo;
Tune venient die Raben	Tuomet atskris juodvarniai
Et volunt tibi ocolos ausgraben.	Ir išles tau akis;
Tunc clamavis: Ach, ach, ach!	Tu suriksi; ach, ach, ach!
Ubique este tibi geschan.	Bet šis bus tavo užtarnauta.

Panašūs įrašai buvo ypač paplitę senojoje Rusijoje. Jie ten buvo vadinami „vkladnyje zapisi" ir juos rusų ekslibrio istorikas V. A. Vereščiagin laiko rusiško ekslibrio prototipu (19). Panašių įrašų randame ir Lietuvoje. Maldaknygėje „Jezus Maria Juozapas Szventas", išleistoje Vilniuje 1828 m., yra užrašas: „Isz pripotko jei tropitumys mon pamesti, o Tamsta prietely atrasty tori aduoty i rankas mona patos arba atneszk i Kulum zokrastyje. O jei neaduosi prapulsi po smerti ir i pekla ipulsi" (9). Įrašas XVIII a. knygoje, rastoje benediktinų Šv. Petro vienuolyne Salzburge, perspėja, kad vagis bus ekskomunikuotas remiantis popiežiaus Klemento XI bule (1).

Laikui einant įvairius įrašus, antspaudus ir superekslibrius pakeitė lipdomas ekslibris (*ex libris* — lotyniškai „iš knygų"). Žodis „Ex libris" pradžioje būdavo įrašomas knygon savininko ranka prieš jo paties pavardę, kaip randame ir vyskupo Giedraičio bibliotekoje XVI amžiuje (9). Išradus medžio raižinio techniką, o vėliau ir vario, ekslibris tapo ne vien rašytu žodžiu, bet tampriai susirišo su jam skirtu piešiniu. Dabar knygos ženklas, kaip ir grafiškas spausdinio apipavidalinimas ar įrišimas, tapo ir pačios knygos papildymu bei papuošalu. Ekslibris ne tik nurodo knygos savininką, bet

dažnai ir supažindina mus su juo. Heraldiniai ekslibriai pasako apie savininko kilmę, o piešiniai kalba apie jo estetinį skonį, būdą (kartais ir ydas), specialybę bei visuomeninę padėtį. Motto ir sentencijos ekslibriuose supažindina su savininko pažiūromis, įsitikinimais ir charakteriu.

Modernus ekslibris ne tik atlieka knygos sargo vaidmenį, bet tapo meilės knygai išraiška. Edmund Gosse 1891 m. rašė, kad „knygos mylėtojo visiems matomas atestatas yra jo ekslibris".

Piešiniu puošto ekslibrio gimtine laikoma Vokietija. Trys seniausieji lipdomi ekslibriai, visi išraižyti medyje, yra iš Vokietijos (1). Pirmasis jų (istorikų datuojamas apie 1450 m.) yra skirtas Johannes Knabensbergui, vadinamu Hanns Igler. Dideliame piešinyje (7.5 x 5.5 colių) vaizduojamas einantis per lapus ežys įsikandęs gėlę. XVI amžiuje ekslibris plačiai paplito Vokietijoje ir juos yra darę įžymiausi to meto menininkai. A. Dürer (1471 - 1528), padaręs eilę knygos ženklų, ekslibrio istorikų pagrįstai vadinamas „ekslibrio tėvu". Jam priklauso ir pirmasis portretinis ekslibris, skirtas Nürnbergo juristui Willibald Pirckheimeriui, atliktas vario raižinio technika 1524 m.

Ekslibris greit peržengė Vokietijos sienas ir plačiai paplito Europoje. Seniausiuoju ekslibriu Anglijoje laikomas apie 1514 m. pieštas herbas, skirtas kardinolo T. Wolsey bibliotekos knygoms. Pirmuoju spausdintu angliškų ekslibriu laikomas heraldinis ženklas, randamas ant Sir Nicholas Bacon knygų, dovanotų Cambridge universitetui 1574 m. (13). Seniausiu ekslibriu Prancūzijoje laikomas 1529 m. darbas, skirtas Jean Bertaud de la Tour - Blanche. Italijos pirmuoju laiko-

mas 1575 m. ekslibris, skirtas Lodovico Romano; Švedijos — skirtas Thure Bielke 1595; Olandijos — 1597 m. skirtas Anna van der Aa (7). Nepaisant gana ankstyvo pirmųjų ekslibrių atsiradimo Prancūzijoje ir Italijoje, jie iki pat XVIII a. šiose šalyse neprigijo, nes bibliofilai ilgai nenorėjo atsisakyti puošnaus superekslibrio. Seniausias žinomas amerikietiškas ekslibris buvo padarytas Anglijoje, skirtas Henry Dunster bibliotekai ir datuojamas 1629 m., o pirmasis, darytas kolonijinėje Amerikoje, randamas Stephen Day knygose 1642 m. (6). Pirmasis žinomas kanadietiškas ekslibris priklauso dr. Michael iš Halifaxo, darytas 1783 (3). Lenkijoj ranka piešti herbai ir superekslibriai sutinkami jau nuo XIV a. antrosios pusės, o pirmuoju lenkišku ekslibriu yra laikomas 1516 m. karališkojo kanclerio Maciejaus Drzewickio knygos ženklas (12). Yra žinoma ir daugiau XVI a. lenkiškų ekslibrių, atliktų medžio raižinio technika. Rusijoje, jei ne pirmasis, tai vienas iš pirmųjų spausdintų ekslibrių priklauso kunigaikščiui D. M. Golycinui, vienam iš Petro I (1672 - 1725) draugų (19).

Per daugiau nei penkis šimtus metų ekslibris keitėsi, atspindėdamas vyraujantį to laikotarpio meninį skonį, naudojamas technikas ir net politines nuotaikas. Skirtingose Europos šalyse ekslibris vystėsi savitai, bet galima įžiūrėti bendrus jo vystymosi bruožus.

Iki pat XIX a. antrosios pusės Europoje vyravo heraldinis knygos ženklas. Skirtingai nuo perkrauto figūromis ir ornamentais vokiško stiliaus, Anglijoje XVI amžiuje sutinkamas nuobodžiai vienodas, paprastas, be pagražinimų knygos ženklas, turįs tik herbą, motto ir savininko vardą. Nuo XVII a. vidurio paplito lengvo, prancūziško stiliaus ekslibriai, kurių piešinyje herbas apsuptas vainiku ir kaspinu. Ankstyvajam XVIII a. he-

raldiniam Europos ekslibriui būdingas ornamentuotas rėmas, o plotas tarp herbo ir rėmo papuoštas žuvimis bei kriauklėmis. Šimtmečio viduryje vyrauja žaismingo, lengvo rokoko stiliaus knygos ženklai su amūrais, gėlėmis, girliandomis ir kriauklėmis. Šimtmečio pabaigoje piešinyje vėl vyrauja pusiau klasikiniai motyvai su kaspinais ir vainikais, supančiais herbą. Dažni ir laidotuvių bei mirties simboliai — sarkofagai, urnos, kaukolės. Sutinkamas ir heraldinis ekslibris, papildytas peizažiniais motyvais. Tipiškas to pavyzdys būtų — skydas su herbu, atremtu į medį ar pakabintu šakose. Prancūzijoje po Didžiosios revoliucijos iki Napoleono I karūnavimo heraldinius knygos ženklus visai išstūmė piešininiai. Nemadinga ir nesaugu tuo laikotarpiu buvo garsintis savo kilme.

XVIII ir XIX a. Europoje išpopuliarėja paprasti, tik monogramas ar kaligrafiškai išrašytus savininkų vardus turintys monograminiai ekslibriai. Jie yra įvairių formų (kvadrato, stačiakampio, elipsės, apskritimo) ir juos puošia tik užrašas bei ornamentuotas rėmelis.

Piešiniu puoštas knygos ženklas nebuvo toks dažnas, kaip heraldinis. Bibliotekų reginiai, knygų krūvos, pilys bei vienuolynų peizažai dominuoja XVI - XVIII a. ekslibriuose. Alegorinės temos piešinyje ypač buvo populiarios Liudviko XV (1710 - 1774) laikų Prancūzijoje ir to meto Anglijoje. XVIII a. ekslibryje pradėta simboliais vaizduoti knygos savininko interesus ar specialybę (svarstyklės, kaip teisingumo simbolis, paletės, įvairūs kariniai trofėjai ir pan.). Praeito šimtmečio pabaigoje, iš Vokietijos atėjęs, paplito po Europą ir Ameriką erotinis ekslibris. Portretinis knygos ženklas buvo gan retas, nors pirmasis pavyzdys, vario raižinys, darytas A. Dürerio dar 1524 m. Londone 1880 m. pasirodžiusi

J. L. Warren knyga (20) apie ekslibrių istoriją ir stilių klasifikaciją sukėlė susidomėjimą ekslibriais ir pradėjo knygos ženklo žydėjimo laikotarpį. Visa eilė to laikotarpio dailininkų, kaip E. Manet, C. Pissarro, H. Toulouse-Lautrec, M. Klinger ir daugelis kitų yra sukūrę knygos ženklų.

XX a. ekslibriai labai įvairūs. Vyrauja piešininiai, beveik visuomet išreiškią kokią nors knygos savininko ypatybę ar specialybę. Heraldiniai ekslibriai, išskyrus angliškus, gan reti. Šiuolaikinio ekslibrio apžvalgos, atliktos 1960 m., rezultatai rodo, kad didžiausią dalį — 30 procentų sudaro erotiniai, 20 procentų heraldiniai, po 15 procentų peizažiniai ir gamtos, o likusius 20 procentų po lygiai pasidalina vardiniai - monograminiai ir „įvairių" grupei priskirtini knygos ženklai (18). Per pastarąjį dešimtmetį sumažėjo heraldinių ir peizažinių grupės, o padidėjo erotiniai ir „įvairūs". Kaip matome, erotiniai patys populiariausi, o geriausi jų pavyzdžiai randami Japonijoje. Įdomus erotinių ekslibrių rinkinys yra Tarptautiniame erotinio meno muziejuje San Francisco mieste.

Nors įvairiose šalyse ir išleidžiama eilė periodinių leidinių, organizuojamos parodos bei pasauliniai kongresai (iki šiol įvyko 14), tačiau su Pirmuoju pasauliniu karu Vakarų Europoje susidomėjimas ekslibriais sumažėja. Šiandien Vakaruose meniškas ekslibris tėra tik nedidelės menininkų entuziastų, bibliofilų ir kolekcionierių grupės domėjimosi objektas. Masiniais tiražais išleidžiamus ekslibrius norintieji gali pasirinkti iš tam skirtų katalogų. Priešingai Vakarams (išimtis — Olandija) Rytų Europos kraštuose ekslibris šiuo metu gyvena žydėjimo laikotarpį. Ten jis tapo lyg ir atskira miniatiūrinės grafikos šaka, kuriai atviros muziejų ir galerijų

1

2

3

4

5

1. Pirmasis lietuviškas superekslibris skirtas Žygimanto Senojo, Didžiojo Lietuvos kunigaikščio bibliotekai, 1518. 2. Kunigaikščio Boguslavo Radvilos ekslibris, raižinys varyje, 128 x 98 mm, 1671. 3. Leopoldo Gorskio, Telšių bajorijos maršalkos, antspaudas, 37 x 30 mm, XIX a. 4. Vienas iš šešių žinomų Žygimanto Augusto superekslibrių, 1547. 5. Stanislovo Oginskio ekslibris, J. P. Jędrzejewskio vario raižinys, 75 x 53 mm, 1747.

6

7

8

9

10

6. Jono Fridricho Sapiegos ekslibris, J. F. Mylius'o vario raižinys, 63 x 45 mm, XVIII a. 7. Radvilų Nesvyžiaus bibliotekos ekslibris, vario raižinys, 144 x 104 x mm, XVI a. pabaiga — XVII a. pradžia. 8. Trinitorių vienuolyno, Vilniuje (Antakalnyje), spaustuvėje rinktas ekslibris, 10 x 40 mm, XVIII a. 9. Antano Šutino ekslibris, cinkografija, 68 mm diam., XIX a. 10. Antano Tiškevičiaus (Vilniuje) ekslibris, litografija, 67 x 53 mm, XIX a.

11

12

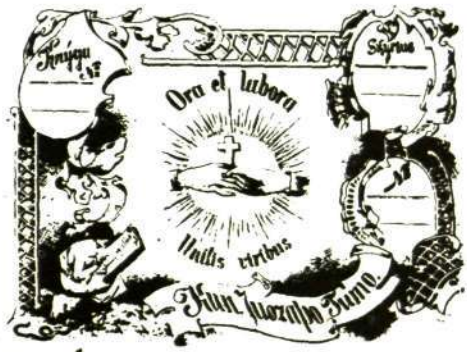

13

11. Tiškevičių bibl. (Biržuose) ekslibris, litografija, 87 x 65 mm, XIX a. 12. Juozo Sapiegos ekslibris, P. V. Balcevičiaus vario raižinys, 67 x 52 mm, XVIII a. 13. Pirmasis ekslibris su lietuvišku užrašu, litografija, 69 x 85 mm, XX a. pradžia.

salės. Ypač ekslibris populiarus Čekoslovakijoje, Lenkijoje, Lietuvoje bei Vengrijoje, kur juos kuria eilė talentingų ir skirtingo braižo menininkų.

Ekslibrio istorija Lietuvoje mažai tetyrinėta. P. Galaunės 1926 m. straipsnis (vėliau išleistas mažu tiražu atskira knyga) „Ex-librisas Lietuvoje XVI - XX šimtmečiais" yra vienintelė iki šiol studija. Reikia tikėtis, kad ši spraga bus užpildyta netolimoje ateity Lietuvoje gyvenančių ekslibrio entuziastų, kuriems prieinamos bibliotekos ir archyvai.

Pirmieji knygų rinkėjai Lietuvoje buvo dvasininkai ir vienuolynai. Dvasininkų centras buvo Vilnius, tad čia ir buvo pradėtos rinkti pirmosios bibliotekos. Reikia manyti, kad knygos buvo žymimos vienos ar kitos rūšies knygos ženklais, deja, labai nedaug knygų išliko iš anų laikų. Pirmieji knygos ženklai randami iš vėlesnių laikų, kai jas pradėjo rinkti kilmingieji. P. Galaunė pirmuoju lietuvišku knygos ženklu laiko Žygimantui Augustui priklausiusį 1547 m. superekslibrį (9). Vilnietis dailininkas, ekslibrių entuziastas ir propaguotojas, V. Kisarauskas pirmuoju lietuvišku knygos ženklu mini Žygimanto Senojo, Didžiojo Lietuvos kunigaikščio 1518 m. superekslibrį (8). Yra žinomi net šeši skirtingi Žygimanto Augusto superekslibriai, kuriais jo bibliotekos knygos buvo ženklinamos (9). Iki pat XVIII a. pabaigos daugumoje Lietuvos bibliotekų sutinkami didesnės ar mažesnės meninės vertės superekslibriai.

Pirmuoju lipdomu lietuvišku ekslibriu P. Galaunė laiko nežinomo autoriaus varyje raižytą heraldinį Boguslavo Radvilos knygos ženklą, paženklintą 1671 m. (9). Atrodo, kad ekslibris Lietuvą pasiekė ne tiesiogiai iš Vokietijos, nors ir turėta artimų ryšių ypač su Kara-

liaučiaus universitetu, bet iš Lenkijos, kuri XVI a. buvo didelėje italų kultūros įtakoje (Bonai Sforzai viešpataujant). Lietuvoje bei Lenkijoje, kaip ir Italijoje, iki pat XVIII a. vyravo superekslibris, kai Vokietijoje jau XVI a. ekslibris gyveno savo žydėjimo laikotarpį. Beje, Boguslavo Radvilos ekslibris buvo darytas kaip tik kunikaikščio B. Radvilos (1620 - 1669) bibliotekos knygoms, po savininko mirties skirtoms K. Brandenburgiškiui Karaliaučiuje, o ne savai bibliotekai.

Atrodo, kad minėtasis Boguslavo Radvilos ekslibris nėra pirmasis lietuviškas lipdomas ekslibris. Heraldikos žinovas E. Laucevičius spėja (iš laiškų), kad nežinomo autoriaus varyje raižytas Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos ekslibris yra darytas XVI a. pabaigoje ar XVII pradžioje. Taip pat lenkų ekslibrių parodos kataloge (12) yra minimi du ankstyvesni nei Boguslavo Radvilos ekslibriai — Sapiegos Povilo Jono (1658 m.) ir karaliaus Jono Kazimiero (1670 - 1672).

XVIII amžiuje ekslibris buvo pradėtas plačiai vartoti Lietuvos bibliotekose. Tai buvo heraldiniai knygos ženklai, beveik be išimčių atlikti vario raižinio technika. Žinomi Joachimo Chreptavičiaus, Sapiegų, Oginskių, Nesvyžiaus Radvilų ir kitų bibliotekų knygos ženklai. Iš to meto ekslibrių nemažas skaičius yra rinktų spaustuvėse. Jie daugiausia buvo naudojami vienuolynų bibliotekose (Gardino dominikonų, Gardino jėzuitų, Antakalnio trinitorių, Vilniaus kapitulos ir kt.).

XVIII a. ekslibrių tarpe sutinkami ir tokie, kurie verti paminėti ne tik kaip kultūros dokumentai, bet ir kaip meno kūriniai. Vieni iš jų buvo atlikti užsienio raižytojų, o kiti vietinių, ypač Vilniaus menininkų. Iš užsienio raižytojų, dirbusių ekslibrius Lietuvos bibliotekoms, pažymėtini lenkai Jan Fryderyk Mylius bei

Józef Paweł Jędrzejewski. Pirmasis yra padaręs tris įdomius ekslibrius Sapiegoms (1736 - 41) ir vieną Mykolui Oginskiui (1741). J. P. Jędrzejewski yra sukūręs įdomų, savitos kompozicijos knygos ženklą Oginskiams (1747). Iš Lietuvos kilusių ir joje dirbusių dailininkų tarpe žymiausi yra Herško Leibovičius (1700 - 1770) ir Pranciškus Vaclovas Balcevičius. Pirmasis buvo savamokslis, iškilęs į Europos masto raižytojus. Jis yra padaręs Radvilų bibliotekai Nesvyžiuje keletą gražių, atitinkančių XVIII a. estetinį skonį ekslibrių. P. V. Balcevičiaus žinomi 9 ekslibriai. Visi jie atlikti vario raižinio technika, gan šabloniški ir vienas į kitą panašūs. Piešinyje matome rokoko stiliaus ramsčiais paremtą pagrindą, ant kurio stovi biustai, gaubliai, o apačioje tarp knygų herbas. Reikia pažymėti, kad tai pirmieji lietuviški ekslibriai, kuriuose mokslo simboliai (knygos, gaubliai) statomi pirmoje eilėje, o heraldikai skiriama antraeilė vieta.

XIX amžiuje sumažėja vario graviūrų ekslibriai ir dominuoja spaustuvėje rinkti, šriftiniai knygos ženklai. Greta šių randama litografijos (Korvin - Kossakovskių, Tiškevičių biblioteką) ir cinkografijos (Broel - Platerio) būdu atliktų ekslibrių. Nelemtas įvykis, atimąs galimybę pasekti lietuviško ekslibrio raidą, buvo senos, turtingos knygomis ir ekslibriais Radvilų Nesvyžiaus bibliotekos (nuo XVI amžiaus) išblaškymas po 1863 m. sukilimo.

XX a. pradžioje pasirodo pirmasis ekslibris, turįs lietuvišką užrašą. Iki tol buvo naudojamos lotynų, lenkų ar rusų kalbos. Minėtas ekslibris, skirtas kunigui kan. J. Tumui - Vaižgantui, yra nežinomo autoriaus atliktas litografijos technika. S. Pilka spėja, kad tai jauno-

jo P. Galaunės darbas (14). Meniniu atžvilgiu šis knygos ženklas gan vidutinis, bet brangintinas tuo, kad jame pirmą kartą matome lietuvišką užrašą ir kampe charakteringą spaudos draudimo simbolį: gyvatė taikosi įgelti į moters, skaitančios knygą, koją. Antrasis ekslibris su lietuvišku užrašu yra skulptoriaus P. Rimšos darbas. Tai cinkografija, skirta prof. Ed. Volteriui: piešinyje matome pelėdą, jis papuoštas lietuviškais motyvais. Po jų seka jau visa eilė lietuviškų ekslibrių. P. Galaunė buvo pirmasis, kuris entuziastingai ėmėsi propaguoti knygos ženklą. Jis 1919 - 1925 m. sukūrė vienuoliką knygos ženklų, o anksčiau minėtas jo straipsnis (1926 m.) prisidėjo prie ekslibrio populiarinimo Lietuvoje. M. K. Čiurlionio galerijoje 1928 m. buvo suruošta pirmoji lietuviško, o tuoj po to ir tuometinio rusiško ekslibrio paroda iš P. Galaunės rinkinio. Sekančiais metais lietuviškas ekslibris buvo eksponuotas Briuselyje vykusioje tarptautinėje parodoje. Knygos ir ekslibrio populiarinimui daug nuveikė 1930 m. susikūrusi XXVII Knygos Mėgėjų Draugija. Lietuviškas ekslibris buvo eksponuotas Los Angeles vykusiose tarptautinėse parodose 1931 ir 1936 m., kur šiaulietis G. Bagdonavičius už savo darbus gavo pagyrimo lakštą (1931 m.).

Vienu ar keliais darbais ekslibrio srityje pasireiškė daugumas to laikotarpio menininkų: P. Augius, V. Bičiūnas, M. Bulaka, M. Dobužinskis, A. Rūkštelė, K. Šimonis, A. Tamošaitis, T. Valius ir daugelis kitų. Pačiu produktyviausiu ekslibrių kūrėju prieškariniu laikotarpiu buvo G. Bagdonavičius, kuris ir dabar gyvena bei kuria Šiauliuose. Įdomių ekslibrių medžio raižinio technika yra sukūręs V. K. Jonynas. Prie ypač retų lietuviškų ekslibrių reikia priskirti V. Didžioko sukurtą sau (oforto technika) ir A. Galdiko ekslibrį, darytą Lietuvos Pri-

siekusiųjų Advokatų Tarybai, kurių buvo išspausdinti tik keli egzemplioriai (2).

Siužeto atžvilgiu prieškarinės Lietuvos laikotarpio ekslibriai labai įvairūs. Yra keletas heraldinių (M. Dobužinskio, P. Galaunės), bet daugiausia vyravo piešininiai. Ekslibriuose esantys simboliai ar realistiniai piešiniai atspindi savininko pasaulį, jo pomėgius ar profesiją. Neretai ekslibriai papuošti dievukais, kryžiais, aukurais ir kitais liaudies meno motyvais. Dažniausiai naudojama technika buvo cinkografija, o vėlesniu laikotarpiu kai kurie dailininkai (V. K. Jonynas, J. Steponavičius) pradėjo naudoti medžio raižinį.

Po Antrojo pasaulinio karo iki pat 1960 m. Lietuvoje ekslibris merdėjo. Po keletą knygos ženklų yra sukūrę dar prieš karą pasireiškę E. Jakutytė, V. Kosciuška, A. Kučas ir keletas kitų. Pirmoji dabartinio Lietuvos ekslibrio paroda, įvykusi Vilniuje 1960 m., pradėjo ekslibrio renesansą Lietuvoje. Naujoji dailininkų karta, išauginta Vilniaus Dailės Institute, susidomėjo knygos ženklu ir sukūrė įdomių ekslibrių. Prie išpopuliarinimo daug prisidėjo ir dažnai rengiamos parodos, iš kurių svarbesnės buvo Respublikinės ekslibrio parodos, įvykusios 1960, 1963, 1967, 1970, 1972 ir 1974 m., o tematinės — „Vilnius ekslibrise" 1969 bei „Muzika ekslibrise" 1971 m. Šiandien į ekslibrį Lietuvoje žiūrima, kaip į meno kūrinį ir jį kuria daug dailininkų. Ekslibrio srityje darbuojasi ne tik grafikai, bet ir kai kurie tapytojai, netgi skulptoriai. Didelį darbą ekslibrio populiarinimui nuveikė nuo 1966 m. įkurta ekslibrio grupė prie Dailininkų Sąjungos grafikos sekcijos. Lietuviškas ekslibris susilaukė ir tarptautinio pripažinimo. Como (Italijoje) vykusiame XII Tarptautiniame ekslibrio kongrese (1968 m.) buvo apdovanotas V. Kisarauskas, o XIII

15

16

17

14. P. Galaunė, cinkografija, 72 x 65 mm, 1923. 15. P. Galaunė, cinkografija, 90 x 38 mm, 1925. 16. A. Rūkštelė, cinkografija, 83 x 62 mm, 1930 - 37. 17. A. Tamošaitis, cinkografija, 97 x 66 mm, 1929.

EX
LIBRIS
GERARDO
BAGDONAVIČIAUS

18

19

20

21

22

18. G. Bagdonavičius, cinkografija, 92 x 54 mm, 1926. 19. V. Bičiūnas, cinkografija, 38 x 48 mm, 1930 - 37. 20. V. K. Jonynas, medžio raižinys, 62 x 50 mm, 1937. 21. M. Dobužinskis, cinkografija, 90 x 80 mm, 1940. 22. J. Steponavičius, medžio raižinys, 63 x 38 mm, 1933.

23

24

25

27

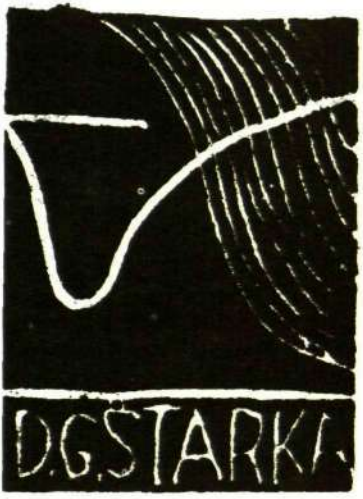

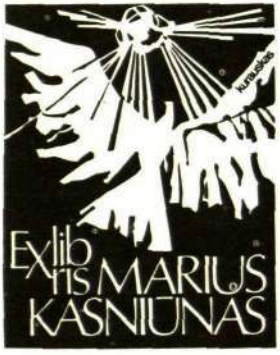

26

23. P. Augius, medžio raižinys, 63 x 63 mm, 1959 - 60. 24. V. Petravičius, lino raižinys, 86 x 65 mm, 1948. 25. E. Vasiliauskas, cinkografija, 90 x 43 mm, 1944. 26. A. Kurauskas, grotažas, 50 x 40 mm, 1970. 27. K. Janulis, lino raižinys, 70 x 50 mm, 1946.

ekslibrio kongrese 1970 m. Budapešte apdovanotųjų tarpe buvo G. Didelytė, V. Kisarauskas ir A. Kmieliauskas. Tarptautinėje modernaus ekslibrio bienalėje Malborke (Lenkijoje) 1973 m. tarp dvylikos apdovanotųjų buvo net penki lietuviai — G. Didelytė, S. Eidrigevičius, S. Kisarauskienė, A. Kmieliauskas ir M. P. Vilutis. Pastaraisiais metais „Exlibris Portraët" serijoje danas K. Rödel išspausdino monografijas apie A. Čepausko (1971 m.), V. Jucio (1971 m.), V. Kisarausko (1973 m.) ir S. Kisarauskienės (1973 m.) darbus.

Šiuolaikiniam lietuviškam ekslibriui būdinga plati tematika, išradingumas, novatoriškumas bei techninis drąsumas. Pastaraisiais metais eilės jaunosios kartos dailininkų ekslibriuose jaučiama stipri modernaus meno srovių, ypač abstraktinio ir siurrealistinio, įtaka. Erotinė tematika ekslibriuose, išskyrus keletą nedrąsių V. Jucio bandymų, nesutinkama. Be tradicinių medžio, lino ir metalo technikų plačiai naudojamas ofortas, plastikas su ofortu, o taip pat naujos neįprastos technikos, kaip kartonas, kolažas ir kitos. Dažnai įvedamos spalvos padidina ekslibrių dekoratyvinę vertę.

Olandų ekslibrio žinovas J. Rhebergen (15) šiuolaikinį lietuvišką ekslibrį laiko vienu iš pirmaujančių pasaulyje, kuriam meniniu lygiu ir avangardiškumu tegali lygintis tik lenkų ir čekų knygų ženklai. Tokios pat nuomonės yra ir kolekcionierius bei knygų apie ekslibrį leidėjas danas K. Rödel (16, 17). Užsimindamas apie kolekcionierių ir meno žinovų reakciją į šiuolaikinio lietuviško ekslibrio parodą Frederikshavn (Danija), jis pastebi, kad pirmieji ir iki šiol negali priimti šio modernaus meno pavyzdžių kaip knygos ženklo, o antrieji buvo maloniai nustebinti, kad griežtuose ir sustingusiuose oficialaus socialistinio realizmo rėmuose galėjo gimti

tokie avangardiniai modernios grafikos kūriniai. Ne tik Danijos kolekcionieriai negali priimti netradicinių šiuolaikinių lietuvių dailininkų sukurtų knygos ženklų. Tarptautiniame XIV ekslibrio kongrese (Helsingor, Danija, 1972) įvertinimo komisija neapdovanojo lietuvių ekslibristų todėl, kad jų darbai nebuvo tinkami praktiškam panaudojimui (16).

Ekslibris Lietuvoje yra tapęs savos rūšies meno kūriniu, skirtu parodų salėms ar maloniu dailininko žestu draugams ir pažįstamiems. Daugelis darbų įdomūs, gražūs, bet nepraktiški multiplikuoti ir panaudoti knygos ženklais. Ekslibris, šis miniatiūrinės grafikos kūrinys, Lietuvoje yra tapęs dailininko pasisakymo priemone, savo egzistencine prasme, nebūtinai turįs funkcinę knygos ženklo reikšmę. Jei žiūrėsime į jį pragmatiškai, kaip į knygos ženklą, tai sutiksime ir eilę kuriozų. Pavyzdžiais gali būti ekslibriai, sukurti liaudies dainai, partijos suvažiavimui, dailės parodai bei įvairioms sukaktims.

Kad ekslibris Lietuvoje pasiekė aukštą meninį lygį, niekam nekyla abejonių. Iš šios Atlanto pusės sunkiau spręsti, ar jis populiarus knygos mėgėjų tarpe ir ar plačiai naudojamas bibliotekose. Ekslibriui bujoti būtina meilė knygai ir visuotinis susidomėjimas bei praktiškas knygos ženklų naudojimas. Dideli išleidžiamos grožinės literatūros tiražai byloja, kad ten knyga mėgiama. Tačiau iš lietuviškos spaudos susidaro vaizdas, kad visuomenės poreikiai ekslibriui Lietuvoje auga labai lėtai, ir dailininkai kuria tik iš entuziazmo, laisvalaikiu ir jų darbai gyvenime nepanaudojami (11). Atrodo, kad daugumas privačių ir valstybinių bibliotekų ekslibrio visai nenaudoja. Man susidaro įspūdis, kad susidomėjimas ekslibriu nėra visuotinis sąjūdis, o tik užda-

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

28. Ž. Mikšys, ofortas, 46 x 39 mm, 1965. 29. Ž. Mikšys, ofortas, 34 mm diam., 1970. 30. V. O. Virkau, koliažas/ofsetas, 90 x 75 mm, 1974. 31. S. Kisarauskienė, ofortas, 87 x 71 mm, 1970. 32. G. Didelytė, ofortas, 65 x 54 mm, 1972. 33. P. Repšys, cinkografija, 90 x 76 mm, 1971.

34. E. Kriaučiūnaitė, ofortas, 57 x 54 mm, 1971. 35. M. P. Vilutis, ofortas, 57 x 45 mm, 1972. 36. V. Kalinauskas, medžio raižinys, 90 x 67 mm, 1969. 37. V. Jucys, lino raižinys, 75 x 65 mm, 1973.

38

39

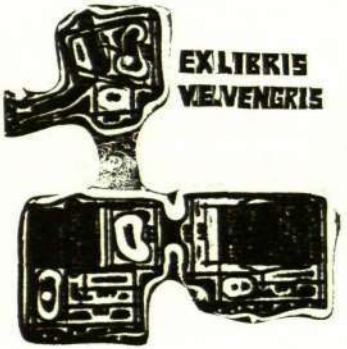

40

41

38. E. Stasiulis, litografija, 120 x 70 mm, 1973. 39. Eidrigevičius, ofortas, 143 x 98 mm, 1973. 40. V. Antanavičius, mišri technika, 85 x 80 mm, 1972. 41. V. Kisarauskas, rasterinė klišė, 80 x 110 mm, 1969.

42

43

44

45

42. A. Kmieliauskas, plastikas, 115 x 42 mm, 1973. 43. K. Ramonas, mišri technika, 108 x 76 mm, 1972. 44. A. Kučas, medžio raižinys, 105 x 70 mm, 1970. 45. A. Čepauskas, ofortas, 62 x 42 mm, 1973.

ras ratas, apimąs dailininkus entuziastus, bibliofilus ir keletą ekslibrio kolekcionierių. Pervarčius parodų katalogus, krenta į akis tai, kad didelė dalis ekslibrių kuriama tiems patiems asmenims arba vienų dailininkų kitiems.

Apie lietuvišką ekslibrį emigracijoje beveik ir nėra kas rašyti. Pokario metais Vokietijoje po didesnį skaičių knygos ženklų yra sukūrę V. K. Jonynas, V. Petravičius bei E. Vasiliauskas, o šiuo metu tik paryžietis Ž. Mikšys domisi ekslibriais ir yra sukūręs eilę įdomių, profesionaliai atliktų knygos ženklų ofortu. Apie jo ekslibrius plačiau yra rašiusi D. Kolbaitė *Aiduose* (1970 m. aštuntame numeryje). Po vieną kitą knygos ženklą yra padarę keletas lietuvių dailininkų, gyvenančių JAV, tai P. Augius (miręs 1960 m.), K. Janulis, A. Kurauskas, V. Petravičius ir V. O. Virkau, Australijoje A. Vaičaitis, V. Simankevičius bei Vl. Jakutis.

Ekslibris, tas nedidelis popieriaus lapelis knygoje, vertintinas istoriniu, meniniu ir antikvariatiniu požiūriu. Jis informuoja mus apie istorinių asmenybių bibliotekas, jų meninį skonį, suteikia žinias apie laiko išdraskytas ir išnešiotas po įvairias šalis bibliotekas, padeda nustatyti knygų skaičių ir odisėjas. Tik iš knygos ženklų sužinome, kad švedai, karų metu niokoję Lietuvą, bibliotekų nedegindavo, o gabendavo knygas savon šalin (9).

Daugelyje Europos kraštų egzistuoja ekslibrių kolekcionierių klubai bei draugijos. Pirmuoju knygos ženklų kolekcionieriumi laikomas anglas John Bagford, miręs 1716 (1). Anglų dvasiškis Daniel Parsons pirmasis rimtai susidomėjo knygos ženklais ir skaitė pranešimą apie juos („Bookplates") 1837 m. Oxfordo univer-

sitete Archeological and Heraldic Society susirinkime (4). Antroje XIX a. pusėje pasirodė pirmosios knygos apie ekslibrį Prancūzijoje (A. Poulet - Malassis, *Les Ex - libris français* 1875 m.), Anglijoje (J. Leicester Warren Lord de Tabley, *A Guide to the Study of Bookplates*, 1880), Vokietijoj (F. Warnecke, *Die deutschen Bücherzeichen*, 1890), kurios prisidėjo prie ekslibrio populiarinimo Europoje. Ekslibrių kolekcionieriai susibūrė į draugijas (pirmoji Anglijoje 1891, o po to Vokietijoje, Prancūzijoje, JAV ir kituose kraštuose). Draugijos spausdino periodinius leidinius, ruošė paskaitas bei organizavo parodas. XIX a. pabaigoje ekslibrių kolekcionavimas Anglijoje įgavo masinį pobūdį. Netruko atsirasti ir priešininkų. Londone 1893 - 94 m. *Daily News* laikraštyje pasirodė keli straipsniai, kuriuose ekslibrių entuziastai buvo lyginami net su pasagų ir sudaužytų molinių pypkių kolekcionieriais, pastariesiems duodant tą privalumą, kad savo kvailu laiko gaišinimu niekam žalos nedarą, o knygos ženklų kolekcionieriai, tai vandalai, gadiną knygas. Ekslibrių mėgėjai netylėjo ir spaudos puslapiuose ilgą laiką vyko nevisai džentelmeniška polemika (5). XX amžiuje susidomėjimas ekslibriais sumažėjo, nors kolekcionierių draugijos egzistuoja daugelyje šalių, leidžiami periodiniai leidiniai bei ruošiami tarptautiniai kongresai. Didžiausi ekslibrių rinkiniai yra British Museum Londone ir Yale universiteto bibliotekoje, turintys po daugiau kaip 250,000 ekslibrių.

Lietuvoje, kaip ir kituose Europos kraštuose, ekslibrius pradėjo rinkti pavieni asmenys XIX amžiuje. Rinko juos Mykolas Brenšteinas Telšiuose ir ypač Tiškevičiai Raudondvaryje, kurių apie 1500 ekslibrių rinkinys buvo bene didžiausias Lietuvoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą (9). Šių rinkinių likimas man nežinomas.

Ekslibriui plintant Lietuvoje, atsirado ir eilė kolekcionierių. Prieš Antrąjį pasaulinį karą turtingiausius rinkinius Lietuvoje turėjo V. Cimkauskas, P. Galaunė, S. Pilka ir V. Steponaitis. P. Galaunės rinkinys šiuo metu yra M. K. Čiurlionio galerijoje Kaune, V. Steponaičio — Respublikinėje bibliotekoje Vilniuje. V. Cimkausko kolekcija žuvo karo metais (10). S. Pilka yra minėjęs šių eilučių autoriui, kad jo rinkinys pokario metais buvo išsklaidytas ir dabar dalis yra Maskvoje bei Leningrade. Iš kitų įdomesnių ekslibrių rinkinių Lietuvoje paminėtina jungtinė T. Vrublevskio ir kunigo F. Tyčkovskio kolekcija, esanti Mokslų Akademijos bibliotekoje Vilniuje, kurioje yra daug retų knygos ženklų. Vilniaus universiteto bibliotekoje yra J. Kisino rinkinys, turįs įvairių lenkiškų ekslibrių.

Apie privačius rinkinius dabartinėje Lietuvoje sunku rašyti dėl informacijos stokos. Kiek teko patirti iš antrinių šaltinių, įdomias kolekcijas turi vilniečiai R. Čaplinskas, V. Kisarauskas bei J. Šapiro.

Mano žiniomis tik keletas emigracijoje gyvenančių lietuvių domisi knygos ženklų rinkimu, tai čikagiškiai B. Kviklys, S. Pilka ir G. Vėžys, Londone A. Pusarauskas, Australijoje Vl. Jakutis ir šių eilučių autorius Baltimorėje.

Pirmosios šiuolaikinio lietuviško ekslibrio parodos JAV iš asmeniškų rinkinių buvo suorganizuotos 1973 m. G. Vėžys metiniame Santaros - Šviesos suvažiavime eksponavo apie 300 ekslibrių, o penkių lietuvių dailininkų ekslibriai iš šių eilučių autoriaus rinkinio pusmetį keliavo per Iowa'os, Illinois, Missourio, Wisconsino ir S. Dakotos valstijų meno galerijų ir universitetų bibliotekų parodų sales. Reikia tikėtis, kad šios parodos

nepaskutinės, ir toli nuo gimtojo krašto gyveną lietuviai bei kiti turės progos susipažinti bei pasidžiaugti tomis originaliomis miniatiūromis.

BIBLIOGRAFIJA

1. Borneman, H. S., *Pennsylvania German Bookplates* (Philadelphia: Pennsylvania German Society Press, 1953).
2. Cimkauskas, V., „Naujasis lietuviškas knygos ženklas", *XXVII knygos mėgėjų metraštis II*, 1937, 37 - 44 psl.
3. Colgate, W., *The Bookplates of Leslie Victor Smith* (Weston, Ontario: The Old Rectory Press, 1947).
4. *A Collection of Articles on Bookplates*. Vol. II, 189 psl., British Museum, London, 1892.
5. *A Collection of Articles on Bookplates*. Vol. IV, 40 - 54 psl., British Museum, London, 1893.
6. *Encyclopedia Americana*. Vol. IV, 1968, 251 psl.
7. *Encyclopedia Britannica*. Vol. III, 1972, 940 - 941 psl.
8. Kisarauskas, V., *Litovski ekslibris*. (Moskva, Moskovski klub ekslibrisistov, 1972).
9. Galaunė, P., „Ex-librisas Lietuvoje XVI - XX šimtmečiai", *Tauta ir žodis*, IV, 1926, 607 - 650 psl.
10. Galaunė, P., *Muziejininko novelės*. (Vilnius: Vaga, 1967).
11. Gedminas, A., „Ekslibrisai Vilniaus motyvais", *Literatūra ir menas*, 1969, Nr. 2 (sausio 11), 10 psl.
12. Grónska, M., *Pięc wieków ekslibrisu polskiego*. Katalog wystawy ze zbiorów Biblioteki Narodowej (Warszawa, 1973).
13. Hardy, W. J., *Book - plates* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., Ltd., 1897).
14. Pilka, S., „Naujasis lietuviškas Ex - libris", *Aidai*, 6, 1947, 260 - 263 psl.
15. Rhebergen, G. J. Jr., „Het exlibris in Litauen", *Exlibris Wereld* 3, 1969, 133 - 141 psl.

16. Rödel, K., *Vincas Kisarauskas en moderne litauisk grafiker og, hans exlibris* (Frederikshavn, Danmark, Exlibristen 1973).
17. Rödel, K., Exlibriskunsten i Litauen", *Nordisk exlibris tidskrift* 4, 1973, 126 - 133 psl.
18. Severin, M., Reid, A., *Engraved Bookplates, European Ex libris 1950 - 1970* (Pinner, U.K.: Private Libraries Association, 1972).
19. Vereščiagin, V.A., *Ruskij knižnij znak.* (St. Petersburg, Pečatj P. Golike, 1902).
20. The Hon. J. L. Warren, *A Guide to the Study of Bookplates (Ex libris)* (London, Pall Mall, 1880).

RAUDONOJO ARKLIO VASARA

Ištrauka

EDUARDAS CINZAS

Lemreno personalą sudarė stiprūs, gražiaveidžiai žmonės. Net jo „barako" durininkas, pensijon pasitraukęs žandaras, priminė Mokslų Akademijos senioką. Pamatęs mane, jis skubiai suglaudė laikraštį. Kaulėtais, bet dar stipriais pečiais, kilniai pražilęs (tik bereikšmė durininkų šypsenėlė išdavė, kad jis nepriklauso psichiatrų kastai), atsargiai spūstelėjo mano delną.

— Malonu jus matyti, daktare, — pasakė. O suvokęs, kad išsviedė kvailystę, paraudo ir skubiai pridūrė: — Daktaras Lemrenas laukia jūsų; sekretorei pranešta, kad neužlaikytų.

Eidamas žalsvu kilimu klotu koridorium, aš pergalvojau Lemreno žaidimą. Durininkas sakė, kad sekretorė praleis mane be registracijos popiergalių, ir tai reiškė, kad Lemreną pasieksiu pro casus masculinus laukiamojo duris. Prie jų sėdėjo aptukusi, stipriomis krūtimis ir motiniškai švelniu žvilgsniu slaugė - sekretorė. Kitame laukiamajame, kurį fakulteto jaunuoliai vadino casus femininus, psichinį sutrikimą išgyvenančią, ar tik tokį įsivaizduojančią, moterį pasitikdavo tėviškai mielas senokas. Atrodė, kad Lemrenas jau nuo „barako" durų bandydavo atpalaiduoti ligonį (bepročių namai!).

Aš buvau įsitikinęs, kad visa tai gal ir reikalinga psichologui, tačiau Lemrenas tik atlaidžiai nusišypsodavo. O tačiau — nors ir šaipiausi iš Lemreno gudravimų, — turėjau prisipažinti, kad žalsva kilimų spalva, vos girdima muzika raminančiai veikė mane.

Greta casus femininus laukiamojo esančiame kambarėlyje tarškėjo rašomoji mašinėlė. Pro pilko stiklo duris matėsi apvalūs Anos pečiai ir aukštu kuodu papuošta galva. Aš atidariau duris ir kostelėjau. Ji krūptelėjo ir atsigręžė.

— Labas, graži ponia! — pasakiau.

Ji pašoko nuo kėdės ir, prilaikydama ranka šokinėjančias krūtis, atbėgo prie manęs.

— Daktaras Stanis! — Ji spaudė mano pirštus tarp karštų delnukų ir šypsojosi šita jaukia šypsena, kuri ištraukė ją iš slaugių būrio ir pasodino prieš „Pašos" duris. — Aš žinojau, kad jūs nepraeisite nepasisveikinęs. Dieve, kaip jūs mokate pagerbti žmogų!

Ji mylėjo Lemreną, iki mirties, kaip sakoma, bet tas, juodas velnias, nematė jos deginančių žvilgsnių, negirdėjo dūsavimų. Aš ne kartą pagalvodavau, kad Lemrenas, tur būt, yra vienintelis pasaulio „Paša", kuris neturėjo savo haremo ir vertino moteris pagal jų darbą.

— Tur būt, malonu, kad žmonės sako, jog esu mielas vaikinas, — šyptelėjau. — Tvarkote popiergalius?

— Kaip ir kiekvieną ketvirtadienį, daktare. — Ji būtų mielai šnektelėjusi su manim, bet nedrįso užlaikyti, todėl tik atsiduso ir nuspaudė vidaus telefono mygtuką. — Daktaras Dogenis, pone.

— A! — pasigirdo Lemreno šūktelėjimas. — Įeik, Stani.

Atidaręs duris, pacientas išvysdavo užstalėje stovintį vidutinio ūgio, garbanota asiriečio barzda, raudono-

mis vaiko lūpomis ir kiek iššokusiomis, skvarbaus žvilgsnio akimis psichiatrą. Jis nusišypsodavo ir draugišku rankos mostelėjimu pakviesdavo į fotelį prieš stalą.

— Labai malonu, kad nepasivėlinote, — pasakydavo jis, spausdamas atėjusio staiga suprakaitavusį delną. — Gerbiu ir mėgstu žmones, kurie nesivėlina.

Pacientas instinktyviai žvilgterėdavo į laikrodį sienoje, tuo pačiu pamatydavo, kad aplink daugybė knygų, nėra antrų durų (jas dengė judanti biblioteka), o virš židinio kabo Michelangelo „Žmogaus kūrimo" reprodukcija. Kada pacientas ir psichiatras susėsdavo vienas prieš kitą, Lemrenas vėl nusišypsodavo.

— Papasakokite, kokie vėjeliai atpūtė pas mane?

Niekada: — Kuom galiu jums padėti?

Padėti jis padės, nereikia abejoti, bet pirma norėtų sužinoti kaip. Ir pacientas pradėdavo pasakoti. Pradžioje nedrąsiai, užsikirsdamas, bet, raginamas viską suprantančio žvilgsnio, prasiveržda vo kaip užtvanką pralaužęs upelis.

Mane jis pasitiko prie durų. Padaužė pečius, pasukinėjo prieš save ir nusprendė, kad pasunkėjau keliais kilogramais.

— Nudegęs saulėje, kaip negras! — Pasodino į fotelį, o pats atsisėdo ant stalo kampo. — Kai šį rytą išgirdau tavo balsą telefone, net aiktelėjau. Nuo kada mieste?

— Vakar sugrįžau.

— Pasiliksi, ar grįžti pas Roksą?

— Grįžtu šį vakarą. Atnešiau tau žadėtus užrašus.

Jis paėmė suglamžytą knygutę, pavartė ją ir padėjo ant stalo.

— Nusprendei neberašyti?

— Nusibodo! Norėjau išmesti, bet prisiminiau, kad tu prašei jos. Vakar parašiau paskutinį puslapį — paskutiniojo priepuolio smulkmenas.

Jis staiga kilstelėjo galva.

— A! — lyg aiktelėjo, lyg atsiduso. — Nesusižeidei?

Aš papurčiau galvą. Jis pavartė knygutės puslapius, perskaitė paskutinį ir numetė ant stalo. Valandėlę tylėjome. Jis žiūrėjo virš mano galvos nieko nematančiomis akimis ir trynė delnu barzdą. Kaip ir visada, kada būdavo susijaudinęs ar blogai nusiteikęs. Už praviro lango į sodą girdėjosi moters niūniavimas. Aš pakilau iš fotelio ir nuėjau prie lango.

Neseniai nupiautoje pievelėje sudedamose kėdėse sėdėjo trys moterys: dvi jau žilstančiais plaukais ir viena dvylikos — keturiolikos metų mergaitė. Ta, kuri niūniavo, pynė raudonų siūlų juostą, kitos dvi sėdėjo palinkusios į ją ir klausėsi.

— Kam jai ta juosta?

Jis atėjo ir atsistojo šalia manęs. Aš staiga suvokiau, kad atsakymo nėra — kada jis sužinos, kodėl jai reikalinga raudona juosta, giliomis raukšlėmis išvagotame veide vėl pasirodys šypsena, o akyse tai, ką mes vadiname protavimo atošvaistė.

— Jos iš „socialinio skyriaus", — tyliai pasakė Lemrenas, lyg baimindamasis, kad moterys neišgirstų.

— Dar viena tavo išmonė?

— Ne, ne mano. Išmonė, kaip tu sakai, labai paprasta: sveikesnieji suburiami į „socialines grupes", kurios dirba, sprendžia kasdieninių problemų painiavas, tarpusavio santykius, lyg gyventų ne psichiatrinėje klinikoje, o savo susikurtoje demokratinėje bendruomenėje.

— Lyg ir skaičiau apie tai... Rezultatai?

— Pasigėrėtinai šaunūs! Mergaitė, kuri sėdi tarp seniokių, baigia atgauti lygsvarą. Atvežė prieš pusmetį besidraskančią, slėpėsi po lova vos pamačiusi baltą švarką, o dabar — matai, kokia rami. Manau, kad neužilgo bus galima ją perkelti į tą „socialinę grupę", kuri dirba vienoje miesto dirbtuvėje. O vėliau, niekas ir nesužinos, kad yra buvusi psichiatrinėje klinikoje. . .

Aš privėriau langą ir apėjau kabinetą, dairydamasis į sienas.

„Kodėl aš neišeinu? Atidaviau jam užrašus, kaip buvo prašęs, laikas palikti jį su savo bepročiais".

— Papasakok paskutinį priepuolį, — paprašė jis, vėl atsiremdamas į stalą. — Nieko naujo nesužinosiu, bet tau palengvės.

— Ačiū už atvirumą, — švptelėjau.

— Žaidimas tau žinomas, Stani, nėra ko gudrauti.

— Nieko nejaučiau prieš tai. . . — Aš užsidegiau cigaretę ir vėl nuėjau pasieniais. — Kai tik pagalvodavau, kad sekančią akimirką galiu pamatyti Raudonąjį arklį, sukildavo šaltas siaubas: lediniai šalta ranka sugniaužda-vo sprandą ir pasidarydavo sunku alsuoti. Tai atsitikdavo, kai pasilikdavau vienas tamsoje. Paskui lyg ir apsipratau. . . o gal išvengdavau galvojimo apie save dirbdamas ar plepėdamas su Roksu. Beje, susibičiuliavau su viena miestelio mergina. . . lyg ir pamilau ją. . .

„Kodėl pasakoju apie Moną? Kodėl sakau: lyg ir pamilau, jeigu tikrai myliu? . ."

— Kur aš sustojau?

— . . . lyg ir pamilau ją.

— Tą naktį, kada grįžau ją palydėjęs, apsisprendžiau vesti. Dabar, žinoma, suvokiu, kad tai buvo kvaila, bet tada jaučiausi laimingas, kaip niekada. Gal todėl, kad ateityje naktimis nebebūsiu vienas, o gal, kad pirmą

kartą visiškai pamiršau Raudonąjį arklį... Tačiau jis manęs nepamiršo!

Šalta ranka palietė mano pečius, grabinėjo, ieškojo sprando. Aš atsiguliau ant sofos, kad Lemrenas nematytų mano veido. Jis uždarė langą ir sustūmė užuolaidas. Kabinetas staiga paskendo prietemoje.

— Nekrėsk juokų, Žanai, — bandžiau nusijuokti, bet tik atsidusau. — Šitą triuką aš žinau.

— Na ir gerai, kad žinai, — ramiai atsakė jis, sėdsdamas galvugalyje. — Pasakosi vaikščiodamas ar gulėdamas — skirtumo nėra. „Tačiau jis manęs nepamiršo..."

— Arklys! Raudonasis arklys!

Kažkas staugė manyje, riaumojo. Paskui aš supratau, kad nėra jokio „kažkas", kad tai aš staugiu ir muistau galvą. Staiga viskas trūko, subyrėjo į daugybę skeveldrų ir pasklido apie mane. Tvankioje prietemoje girdėjosi švokščiantis alsavimas. Aš įsiklausiau į jį, pajutau gultą, ant kurio gulėjau. Skaudėjo gerklė, ašaros griaužė akis, bet buvo lengva, gera, lyg nukėlus nuo krūtinės didžiulį akmenį.

Lemrenas nejudėjo. Negirdėjau jo alsavimo, bet žinojau, kad jis sėdi palinkęs į mane ir žiūri kažkur nieko nematančiu žvilgsniu. Kaip ir visi psichiatrai, kurie žino, kad nieko negali padėti, o vistiek yra priversti dalyvauti kito kančioje.

— Palengvėjo? — pagaliau pasigirdo jo švelnus balsas.

— Taip. Nuo kur aš pradėjau šaukti?

— Paskutinėje sekundėje prieš priepuolį.

— Šį kartą j i s užpuolė mane iš šono. Anksčiau pasirodydavo priekyje, visada sienomis aptvertoje erdvėje, — prasilauždavo ir smogdavo į kaktą. O užvakar išniro iš tamsos ir trenkė į smilkinį.

— Į kurį smilkinį? — paklausė jis.

— Dešinį.

Jis pakilo ir atskleidė užuolaidas. Sugrįžęs pasuko mano veidą į šviesą ir palietė smilkinį pirštais.

— Susitrenkei griūdamas, — nusprendė.

— Ne, Žanai — pirma pajutau smūgį į smilkinį.

Jis prisimerkė. Veidas nepasikeitė, bet žvilgsnis pradėjo drebėti ir pasislėpė už blakstienų. Paėmė ant stalo gulinčią knygutę, surado paskutinį puslapį ir pradėjo skaityti:

„. . .jis užpuolė mane bėgantį šlaitu žemyn. Šį kartą pasirodė ne priekyje, kaip įprasta, bet iš dešinės pusės. Atrodo, kad priepuolis užklupo mane šuolyje ir aš nugriuvau galva žemyn. Atsigavau tik rytą, tur būt, užmigau po priepuolio, nes negalėjau išbūti visą naktį be sąmonės".

Jis numetė knygutę ant stalo, pavaikščiojo prieš mane ir tęsė:

— Rašai, kad nugriuvai galva žemyn, o dabar plepi, jog arklys partrenkė tave. Supranti, kur tai veda?

Aš pagalvojau ir pradėjau juoktis. (Kaip gera girdėti savo juoką po šito šuniško staugimo!)

— Suprantu, Žanai. Todėl ir juokiuosi, kad suprantu.

— Džiugu girdėti! — Jis patrynė kumščiu barzdą. — Saugokis, Stani!

— Slenku į tavo „socialinę grupę"?

— Labai gudriai išsireiškei!

— O kaip turiu išsireikšti, po velnių?! Staugiau ir daužiau galvą į sienas, ar pamiršai? Laukiau, vaikščiojau pirštų galais, kad neišbudinčiau miegančio siaubo, o jis, pasirodo, visai nemiegojo. Ne, Žanai, nieko kito nebelieka, kaip. . . juoktis.

Aš pakilau nuo gulto ir apsidairiau lietpalčio. Jis gulėjo numestas ant fotelio atlošos, bet aš vaikščiojau po kabinetą, dairiausi ir niekaip negalėjau prisiversti paimti jį ir išeiti. Lemrenas žiūrėjo į mane ir trynė delnu barzdą.

— Neprarask vilties, Stani, — pasakė. — Baisiai sunku tau, aš žinau, bet kelių sekundžių priepuolis neturėtų...

Tur būt, susivokė, kad plepa banalią kvailystę ir nutilo. O akys sakė: aš išvarau velnius, priverčiu vaikščioti paralyžuotus, bet tau, vaikine, nieko negaliu padėti. Aš sugriebiau lietpaltį ir ištiesiau jam ranką.

— Sudiev, Žanai. Išsistaugiau, pagulėjau ant tavo gulto ir lyg ramiau pasidarė. Šiaip ar taip vertus, jūs, psichiatrai, raminančiai veikiate žmones.

Jis švelniai atstūmė mano ranką.

— O jeigu mes užsuktume į „Velnio rūsį", a? — paklausė. — Šiandien ketvirtadienis — aš sutvarkau popierizmą, peržiūriu savaitės darbą, ir, kaip žinai, vykstu pietauti į senutės Nikoletos rūsį. Jeigu esi laisvas — kviečiu kartu.

„Velnio rūsyje" jis surys kibirą austrių, išgers du butelius šampano, surūkys vienintelį savaitės cigarą, o po vidurnakčio išsiveš Sidabrinę Liną taipogi vieninteliam savaitės pagulėjimui. Rytoj atvyks į darbą patinusiais poakiais, paniurėliškai tylus, bet vistiek genialiai gudrus, kaip pasakų velnias. Aš žvilgtelėjau į laikrodį, pagalvojau apie betikslį klaidžiojimą gatvėse ar kuriame parke, ir sutikau.

— Gerai, vykstame į „Velnio rūsį". — „Pasėdėsiu su juo, išgersiu stiklą vyno, o paskui sėdu į taksi ir vykstu į aerodromą". — Apie dešimtą paliksiu tave:

grįžtu pas Roksą. Beje, Žanai, pasakyk man, kodėl pas tave dirbantys žmonės visi gražiaveidžiai ir stiprūs?

Jis trenkė man per petį ir sušuko:

— Bravo! Tu, vaikine, kai nusprendi, jog laikas užversti puslapį, užverti, ir viskas. Gražūs žmonės? Tur būt, kad mėgstu viską, kas gražu, kas raminančiai veikia mano mažburžuišką sielelę. Taip, mėgstu proporcingai sudėtus veidus, apvalių linijų baldus, švelnių spalvų popierius ant sienų, žydriabangę mocartinę muziką. — Jis pasižiūrėjo į mane, lyg bandydamas atspėti, ar aš pajėgsiu suprasti tai, ką jis sako. — O gal bandau susikurti „savojo pasaulėlio" iliuziją, išsilaikyti tam tikrame nuotolyje nuo tų, kurių veidai iškraipyti kaip Bruegelio paveiksluose ir kurie mezga juostas? O gal šitame grožio ieškojime slepiasi nevykusi hormonų grupuotė?

Jis skėstelėjo rankas ir nusišypsojo. Sniego baltumo dantys blykstelėjo jodoje barzdoje ir vėl pasislėpė už vaikiškai švelnių lūpų. Plepėjo, kad nukreiptų mano mintis nuo to, ką pergyvenau prieš keletą minučių?

— Kartą išbandžiau save (seniai, dar studentaudamas) su vienu filosofijos fakulteto pėdė ir nusiraminau — nieko, išskyrus koktumą ir gėdą. Kodėl čia dirbantys žmonės stiprūs? Nieko paslaptingo nėra: būnant su žmonėmis, kurie kiekvieną sekundę gali sugrėbti už gerklės, reikia turėti stiprius pečius.

Aš žiūrėjau į jį, tvarkantį popierius ant stalo, ir jaučiau, kad pavydžiu šito nerūpestingumo, sugebėjimo atsiplėšti nuo bepročių apseilėtos tikrovės, kai tik atsuka jai pečius.

— Šnektelk su Ana, — pasakė prisitraukdamas telefoną, — aš priminsiu „socialinio bloko" internui, kad jis pamiršo savo moteris sode, ir galėsime eiti.

Ana laukė savo dievuko. Santūriai padažytas veidas, tamsi suknelė, slepianti jos kūno apvalumą. Taip, ji atrodė žymiai jaunesnė, negu buvo, ir aš su neslepiamu pasigėrėjimu pasižiūrėjau į ją. Kiekvieno ketvirtadienio vakarą Lemrenas sustodavo prie jos kambarėlio durų ir palaukdavo iki ji išeis drebančiomis kojomis ir drėgnu rūku aptrauktomis akimis. Paskui, einant koridorium, Lemrenas išklausydavo skubiųjų reikalų santraukos nuleidęs galvą, kad nematytų jos glėbin šaukiančių žvilgsnių. Kieme jie atsisveikindavo — Lemrenas stipriu rankos paspaudimu, o ji — išdžiūvusia burna, plačiai išplėstomis, bekraštėmis akimis, kuriose drebėjo paskutinės vilties ugnelė, kad „Paša" staiga apsigalvos prie autovežimio durų ir pakvies ją į savo viengungišką butą stiklui vyno.

— Pasakyk Lemrenui, kad palauksiu jo gatvėje, — pasakiau atsisveikindamas. — Sudiev, Ana.

Ji linktelėjo kuoduotą galvą ir nusišypsojo. Iš džiaugsmo, kad aš išeinu vienas; nesutrukdysiu jai šitos palaimintos ketvirtadienio valandėlės.

„Velnio rūsys" buvo senamiestyje, kur susigrūdę viduramžių dviaukščiai - triaukščiai namai ir kuriuose iš kartos į kartą pardavinėjo auksą, deimantus, senus ar tik vykusiai susendintus prancūzų karalių baldus, kinietiškas vazas, gālų karo kirvius ir kitą blizgantį šlamštą po visų karų ir persekiojimų nuostabiai atkuntanti žydija. Palikę vienoje gatvelėje autovežimį, mes nuėjome į „Velnio rūsį".

Šaligatvis buvo siauras ir aš palikau jį Lemrenui. Eidamas šimtmečių nuzulintais grindinio akmenimis žvilgčiojau į geležinių pinučių uždangomis aptvertus parduotuvių langus. Vaikystėje išstovėdavau prie jų ilgas valandas, „atsirinkdamas" tai, ką pirksiu, kai užaugsiu

ir turėsiu daug, daug pinigų. Labiausiai mane traukdavo *seni laikrodžiai*.

— Kodėl vaikystėje aš žavėjausi laikrodžiais? — paklausiau Lemreno.

Jis pasižiūrėjo į mane nieko nematančiu žvilgsniu, taip giliai buvo paskendęs savo mintyse, paskui įsprausdė į jas mano klausimą ir atsakė:

— Kokius laikrodžius mėgai?

— Paauksuotose dėžutėse, su švytuoklėmis.

— Dvi galimybės. Pirma: freudinė simbolių koncepcija, dėžutė — vagina, švytuoklis — varpa, judesys — lytinis aktas. Anksti pradėjai?

— Penkiolikos metų.

— Derinasi. Antra galimybė: vaikystė buvo sunki, norėjai išsiveržti iš jos — sunaikinti laiką, kuris skyrė tave nuo suaugusio. Pasirink, kuri tau mielesnė.

— Suk tave ir pakratai, kaip pas mus sako! — nusikeikiau, bet negalėjau nesijuokti su juom.

„Velnio rūsy" žaidimas dar nebuvo prasidėjęs. Prie bufeto nuobodžiavo ilgomis kojomis, plokščiais manekenų pilvais ir įvairiomis spalvomis dažytais plaukais, merginų būrelis. Jos girkšnojo vaisvandenius, gin̆čyjosi su storu ir juodu, kaip asfalto statinė, barmanu, bet pamačiusios Lemreną nuščiuvo ir išsišiepė į didžiulį rausvai, rudai, raudonai dažytų lūpų puokštę. Tačiau mes nebuvome pirmieji svečiai: viename kampe, iš kurio geriausiai matėsi visi staliukai, šokių aikštelė ir stiklinė siena atskirta restorano patalpa, sėdėjo du gražūs ir susilaižę, kaip katinai, italai. Kitame, kur rūsio sienos susiglaudė į staliukų užkimštą nišą, prieš arbatos puodukus kontinentinės nakties stebuklų laukė dvi senmergės anglės. Už sidabriniais siūlais išsiuvinėtos raudonos uždangos girdėjosi kiekvienai scenai būtinas stumdomų deko-

racijų girgždėjimas, bėginėjimai, „Can - Can" merginų juokas.

Pasiekus Lemreno staliuką, ant kurio jau laukė šampano bonka ledų kibirėlyje ir du stiklai, staiga užsidegė rūsio sienose lempos — mėlynojo akmens vokuose apgaubtos velnių akys. Jų žvilgsniai baltomis strėlėmis kilo į viršų, lūžinėjo rausvo veidrodžio lubose ir saulėlydžio gaisais krito žemyn. Žmonių veidai nušvito, nusidažė jaunuolišku raudoniu; staliukai, buteliai, ilgakojai stiklai apsipynė žibančiais šešėliais, kaip dar drėgnoje akvarėlėje.

Pro vienas duris įėjo prakilnūs, stropiai užšukuotomis plikėmis ir sausi, kaip išbadėję kondorai, keturi padavėjai. Paskui juos atsekė juodais mezginiais krūtis ir bambą pridengusi cigarečių pardavėja. Greta scenos esančioje užtvaroje sėdėję muzikantai atsistojo ir pradėjo derinti savo instrumentus. Kada jie užgrojo kažkokį Liszto - Strausso mišinį, atsidarė greta bufeto esančios durys ir pro jas skubiais žingsniais įžengė ponia Nikoleta.

Ji apžvelgė rūsį, linktelėjo galvą Lemrenui, anglėms, nepastebėjo turtingas senes medžiojančių rudolf-valentinų, ir kilstelėjo dešiniosios rankos smilių. Padavėjai nuskubėjo prie savo staliukų, cigarečių pardavėja pradėjo ratuką apie rūsį, merginos susėdo ant aukštų kėdučių prie bufeto ir sukryžiavo gražias kojas, stiklinės šokių aikštelės grindys sužibo margaspalvėmis šviesomis. Žaidimas pasibaigs ketvirtą valandą ryto, kada ponia Nikoleta išlydės paskutinį linsmuolį pro duris ir vėl kilstelės deimantu papuoštą pirštą.

— Kodėl tu pasirinkai šitą landynę? — paklausiau Lemreno, kai atnešęs austres, pasitraukė padavėjas.

Jis pakėlė savo stiklą ir mes nugėrėme po gurkšnį.

—Man patinka šita kareivinių tvarka, — atsakė prisitraukdamas austres. — Čia gali pavalgyti be baimės, kad apsinuodysi, o šampanas yra toks, kaip nurodo etiketė. Brangiau, negu kitur, bet prekė geresnė.

Aš nemėgau austrių, bet žinojau, kad jos patiekiamos su vynu, o ne šampanu, bet Lemrenas, kaip atrodė, nekreipė dėmesio į snobų papročius.

Kažkas nerimavo manyje, vertė dairytis ir plepėti, lyg bijočiau pasilikti vienas, nors šalia sėdėjo Lemrenas, o aplink judėjo į kabaretą besirenką žmonės.

— Ir viskas? — vėl pasisukau į jį. — Tvarkinga, švaru, ir viskas?

Jis vėl nugėrė gurkšnį. Minutėlę galvojo, tur būt, negalėdamas apsispręsti, ar pasiųsti mane po velnių, ar atsakinėti į klausimus, kurie neturėjo man rūpėti.

— Ne, ne viskas, — atsiduso ir paplojo per ant stalo gulinčią mano ranką. — Galiu pridurti, kad aš priklausau tai žmonių grupei, kuri dirba mėgstamą darbą, valgo tai, kas neišvengiamai reikalinga, galvoja knyginės išminties nurodyta kryptimi, miega aštuonias valandas. Kiekvieną ketvirtadienio vakarą ateinu į šitą olą, kaip tu sakai, ir — nieko nedirbu, valgau tai, kas man kenksminga, geriu pakvėpintą rūgštelę, nieko negalvoju, plepu apie viską ir nieką, ar klausausi Linos plepėjimo, kuriame nėra knyginės išminties, bet kupina gališko humoro. Taigi, ateinu pasilinksminti, aišku?

— Nieko linksmo nematau.

Lemrenas nusijuokė. Kažkaip nevykusiai, neatverdamas burnos, kaip juokiamasi anatomikume.

— Aš sakiau: ateinu pasilinksminti, o ne: laukiu, kad mane linksmintų.

— Koks skirtumas?

— Išgerk šampano — suprasi. O dabar, vaikine, užsičiaupk, kol nesugadinai man nuotaikos. Nejaugi tu nesugebi pasikalbėti neklausinėjęs?

Prie mūsų staliuko artinosi ponia Nikoleta. Kiekvieną vakarą, kada užsidegdavo velnių akys sienose, ji apeidavo staliukus, pasveikindavo savo rūsio svečius ir paduodavo baltą rožę. Prieš keletą metų, kada buvau užsukęs išgerti vyno, ji pastebėjo mane ir paklausė:

— Nenuobodžiaujate?

— Ne, ponia, nenuobodžiauju, — atsakiau. — Pastovėsiu prie lovio, išgersiu stiklą ir skubu toliau.

Ji kryptelėjo galvą į netoli sėdinčią merginą.

— Jeigu apsigalvosite pasilikti, patariu Antonetę: mergina kažkada buvojo medicinos fakultete — kaip tik jums, daktare.

— Kuris velnias pasakė, kad aš medikas? — nustebau.

Ji nusišypsojo ir palietė deimanto žiedu papuoštu piršteliu savo nosį.

— Užuodžiu, daktare, užuodžiu.

Dabar, stebėdamas jos ratuką apie stalus, supratau, kad ji „sveria" pirmą kartą atėjusius pas ją: bando atspėti, kuriam reikia patiekti sąskaitą su antru buteliu, o kuriam bus galima ją pakišti, kai jau nieko nebematys.

Lemrenas žiūrėjo į ją, kaip šuo stebi prie jo dubenėlio slenkančią katę.

— Melskimės, kad ji vėl nepradėtų dūsauti apie sutrikusias mėnesines, — sumurmėjo jis.

Aš pradėjau juoktis.

— Storas dešimtmetis, kaip ji nebekraujuoja. Tu jau pasigėrei?

— Svaigstu, Stani. Lėtai, sąmoningai atsikabinu nuo savojo „aš", bandau nebejausti net savo sėdynės

ant šitos velniškai nepatogios kėdės. Ir — pamiršti, kad šalia tupi toks žmogus, kuris murdo atgal, į psichiatro kailį. — Jis papurtė galvą, lyg vaikytų snaudulį, ir tęsė: — Tegul ją velniai, šitą senutę Nikoletą! Kiekvieną kartą, kai tik padeda tą dvokiančią rožę ant staliuko, padūsauja, padūsauja ir užgieda apie pilvo skausmelius. Na, sakykim, kad tai normalu, visi taip daro, kai plepa su daktarais, bet kodėl ji nori įrodyti man, kad dar nesena, kad tik sensta, to neperkandu.

— Kiekviena senė savaip gudrauja. . .

— Žinau. Labai daug žinau apie žmones, o šitos rudai nudažytos galvos nesuvokiu. O aš labai nemėgstu nesuprasti, Stani. Štai, pavyzdžiui, tavęs nesuprantu.

— Pažįstami jau penki metai, šešius mėnesius išbuvau tavo „barake", ir — nesuprantu! Kur vedi?

— Į Ardėnų miestelį. — Jis stuktelėjo stiklus ir palaukė iki aš nugėriau didelį gurkšnį, o paskui kalbėjo toliau tuo tyliu, nuvargusio žmogaus balsu: — Myli merginą, apie kurią užsiminei kabinete?

Aš pasižiūrėjau į jį. Buvo jau apsvaigęs, bet negirtas. Tiesa, jo girto niekada nesu matęs, sugebėdavo užbaigti laiku. „Plūduriuoja, bet negrimsta", sakydavo apie Lemreną.

— Nepastebi, kad mindai svetimą daržą?

Jis pagalvojo, palankstė pirštus, kažką skaičiuodamas, ir atsakė:

— Myli. Matymas — saulės šviesa, daržas — šventų švenčiausia nuosavybė ir vienas apvaisinimo simbolių.

Man pasidarė linksma.

— Profesinė deformacija, brolau. Šitaip gudraudamas (jeigu tai iš viso gudru), gali iš kiekvieno sakinio priskaldyti vežimą. Na, prileiskim, kad myliu, o kas toliau?

— „Aš klausiu vėją, klausiu saulę, klausiu meilę ir apgaulę. . ." Tu ir mirdamas klausi. . . Toliau štai kas: gyvenimo sunkumuose mylinti moteris yra l a b a i tvirtas ramstis. Kai grįši pas Roksą, šito nepamiršk.

— Eik po velnių!

Jis neįsižeidė. Mostelėjo ranka į rūsio sienas ir atsakė:

— Sėdime velnių rūsyje.

Aš užsirūkiau. Kvaiša plepys! Pasigėrė ir seilėja niekus, kaip senmergė. Ištuštinau stiklą ir vėl prisipyliau. Pagaliau ko aš užsiplieskiau? Kad priminė Moną? Buvau įsitikinęs, kad pamiršau ją, užkasiau miške aną rytą, kada glosčiau sutrenktą smilkinį ir spoksojau į eglaičių tankmę, iš kurios pasirodė Raudonasis arklys, bet Lemrenas pasakė: myli, ir aš sudrebėjau.

Ponia Nikoleta padėjo rožę ant staliuko ir padavė sausą, karštą rankutę.

— Matytas, — nusprendė pasižiūrėjus į mane. — Galiu derėtis, kad irgi medicinos žmogus.

Lemrenas staiga kilstelėjo galvą, kaip kiškį užuodęs pėdsekys.

— Neapsirikote, ponia, — patvirtino jis. — Jaunas, tiesa, bet jau pagarsėjęs žeriatras.

— Štai kaip! — nustebo ji. — Įdomu, labai įdomu.

Prisėdo ant laisvos kėdės krašto ir nusišypsojo man. Taip, ponia Nikoleta jau senokai perkopė pusę šimtmečio, bet bandė nuslėpti tai ne tik kitiems, bet ir sau. Kasdien masažuojamas veidas, šviesiai rudai nudažyti plaukai, tikri, vaikiškai nelygūs dantys ir siaura burna jaunino ją. Tačiau ir slėpiamos po dirbtinų blakstienų šešėliu akys išdavė daugybės nemigo naktų nuovargį.

— Daktaras Lemrenas juokauja. . .

Tačiau pasprukti nespėjau, jis vėl mane stumtelėjo į priekį:

— Nesikuklink, Stani, — pasakė vyresniojo brolio balsu. — Visada taip buvo, ponia: genialūs žmonės pilki ir kuklūs, kaip šventieji.

Ji atsilošė, apžvelgė mane ir papurtė rudomis garbanėlėmis apgaubtą galvą.

— Nepanašus į šventąjį. Rimtas, mažkalbis, bet jokiu būdu ne šventas!

„Dabar ji pradės tiesinti nugarą ir maivytis prieš mane... Kokia skurdi yra mūsų senatvė".

— Neužilgo pasaulis išgirs apie žeriatrą Stanį, — pakėlė ranką Lemrenas, lyg kviesdamas dievus liudininkais. — Mes, jo bičiuliai, žinome, kad jis surado kažkokį liaukų - hormonų skystį, kuris atjaunina žmones, bet jis pats niekada nekalba apie tai. Ir jūs, ponia, neklausinėkite, vistiek nieko nepasakys.

Tačiau ji buvo protingesnė, negu mes manėme — neklausinėjo apie tą stebuklingą serumą, tenorėjo plačiau sužinoti apie mane. Aš stengiausi pasirodyti nekalbus, išsiblaškęs, nesuprasdavau, ko ji klausia. Po keletos minučių mane išgelbėjo į rūsį atėjusi linksma draugija. Ponia Nikoleta apgailestavo, kad turi nutraukti tokį įdomų pokalbį ir nuskubėjo prie jų. Jai nuėjus, Lemrenas užsidengė veidą rankomis ir išsijuokė iki ašarų. Paskui, kada nurimo, mostelėjo mus stebinčiam padavėjui, kad atneštų dar vieną butelį.

— Neišalkai? — paklausė manęs.

— Hm... O gal reiktų suvalgyti gabaliuką, — pradėjau abejoti, nors žinojau, kad negalėčiau nuryti kąsnio. — Kiaulės ausų šaltienos, — pasakiau laukiančiam kondorui.

— Mes neturime kiaulės ausų šaltienos, — nežiūrėdamas į mane atsakė seniokas. — Yra viščiuko šaltiena, veršiuko — kraliko, bet kiaulienos — nėra.

— Na tai nupirkite artimiausioje mėsinėje, — nepasidaviau.

— Mėsinės jau seniai uždarytos, pone...

— Aš užsisakau dvi dideles kiaulės ausis, o kur gauti — jūsų reikalas.

Padavėjas žvilgterėjo į Lemreną, patraukė pečiais ir nuėjo.

— Pasakykite poniai Nikoletai, kad žeriatras Stanis reikalauja kiaulės ausų šaltienos — ji jau žinos kur surasti, — šūktelėjau.

Lemrenas staiga apsiniaukė. Pabarbeno pirštais į stalą, kostelėjo ir nusisuko į sceną.

— Kas tau? — nustebau. — Nemėgsti kiaulienos?

Jis žiūrėjo į kažkurią velnio akį ir galvojo. O gal tik apsimetė galvojančiu, kad nematytų mano šypsenos. Staiga aš atlyžau.

„Kaip kvaila! Jis nusikratė senute, o aš užsiplieskiau. Ir — trenkiau atgal, kaip kerštaujantis kvailys".

Linksmoji draugija — du vyrai ir dvi merginos susėdo netoli rūsio įėjimo, keturkampių kolonų šešėlyje, ir kibo į atneštas austres.

„Kodėl kabaretų lankytojai ryja tuos šlykščius moliuskus? Viena iš daugelio snobizmo kvailysčių? Sumažina alkoholio veikimą?"

Rudolfvalentinai šoko su anglėmis. Jie laikėsi santūriai, neskubėjo šildyti senmergių pilvų, nes, tur būt, dar nežinojo, kelių žvaigždžių viešbutyje jos apsistojo. Prie bufeto stovėjo keletas vyrų ir dairėsi į sceną. Visi staliukai jau buvo užimti; šokių aikštelėje slankiojo kelios

poros, o tie, kurie atėjo ir pavalgyti, sėdėjo už stiklinės sienos.

— Man jau laikas kelionėn, Žanai, — pasakiau.

— Tai dabar! — nustebo ir pasipiktino jis.

— Jau praėjo.

— Aš kaltas, Stani. Pamiršau, kad tu įsitempęs iki trūkimo. Palauk, atneš tas kiaulės ausis, mano kepsnį, pavalgysime ir galėsi keliauti pas gerąjį senelį Roksą.

— Nenoriu tų kiaulės ausų. Užsakiau tik todėl, kad žinojau, jog esi alergiškas kiaulienai.

— Kaip ir pridera Mozės įsakymus dabojančiam žydui?

— Nebūk juokingas!

— Aš labai rimtai, Stani: kas tau pasakė, kad aš esu žydas?

Aš palingavau galvą:

— Nejaugi ir tu, vienas protingiausių žmonių pasaulyje, tupinėji apie tą „žydiškąjį kompleksą"?

— Aš jo neturiu, Stani. Slepiu savo žydišką kilmę tik todėl, kad šitame krašte svetimšalis yra keiksmažodis.

— Betgi tu čia gimęs, užaugęs, apie svetimšalį negali būti kalbos!

— Na, sakykim, kad tu teisus, bet ne visi taip galvoja. Čia ilga šnekta... neįsipainiokime į „kitos religijos" ir „kitataučio" sąvokų labirintą — jis nieko naujo mums nepasakys. Aš grįžtu prie klausimo: iš kur tu sužinojai, kad aš žydas? Nepurtyk galvos, aš žinau, kad tu kažką slėpei nuo manęs. Ilgai kvaršinau galvą, nesuvokiau, kas tai galėtų būti, o kada užsakei kiaulės ausų šaltienos, viskas paaiškėjo. Tur būt, tavo žvilgsnyje pamačiau...

— Neįsibėgėk, Žanai, vistiek sienos neperšoksi: jos nėra. — Buvo pikta, bet kartu ir liūdna, kad jis susismulkino dėl kažkokių rasinių nesąmonių. — Niekas man nepasakė, tu pats pasisakei.

— Aš? — atsilošė jis. Perkratė praeitį, apčiupinėjo kiekvieną smulkmeną, bet nieko nerado. — Patikslink.

— Tavo nosis ištiesinta peiliuku. Kiti, o gal ir tu pats, nieko neįžiūri, o aš pastebėjau.

— Ir iš to nusprendei, kad aš esu žydas? — nepatikėjo jis.

— Štai iš ko, vaikine: viso pasaulio „Pašos" gulinėja su jų ligoninių slaugėmis, tu ne.

— A!

— A! — Jis patrynė kumščiu barzdą ir nusijuokė. — Tu ne tą profesiją pasirinkai, Stani.

— Ir aš taip manau. O dabar — lik sveikas.

Jis sučiupo mano alkūnę ir pasodino.

— Palauk, po velnių! Baigsime pokalbį ir galėsi eiti.

Laikrodis rodė dešimtą — reikėjo skubėti į aerodromą, bet jis laikė man už rankos ir aš vėl atsisėdau.

„Kokių velnių aš plepu kvailystes, kliuvinėju už kiekvieno kampo ir delsiu, lyg sekančią sekundę įvyks tai, ko laukiu, ko *nenoriu prisipažinti*, kad laukiu; įvyks kažkas netikėto, stebuklingo ir perkels mane už tokios sienos, kuri apsaugos mane nuo Raudonojo arklio."

— Pokalbį baigėme, Žanai. — Išlaisvinau alkūnę ir atsistojau. — Tu, kaip matau, užsispyrei sulaikyti mane. Pasikviesk Liną (aš jau seniai stebiuosi, kad ji neateina prie tavo staliuko) ir leisk man eiti: prieš grįždamas į kalnus norėčiau dar užsukti pas tėvukus.

Jis skėstelėjo rankomis ir atsiduso. Lėtai, vilkindamas kiekvieną sekundę, atsistojo ir vėl atsiduso. Išgė-

ręs du butelius šampano, jis jau buvo apsvaigęs, bet protavo be užsikirtimų. Paglostė mano petį (man pasirodė, kad jis parodė masonų pagalbon šaukiantį ženklą) ir tarė:

— Parašyk, Stani. Viską, ką turėjau tau pasakyti, esu jau išsakęs, tačiau vėl *priminsiu: priepuoliai* gali nutrūkti taip staiga, kaip ir prasidėjo. Pagaliau — anksčiau ar vėliau suras kokį priešnuodį. Jeigu nusibos kaime, atvyk pas mane. Padarysi keletą operacijų, kad neatprastum; papasakosi, kaip myli daktarus kalnietės. *Pabaigai senasis receptas: kantrybė yra visų laimėjimų* motina.

„Kaip skaudančiu piršteliu vaikui: pakentėk, neužilgo praeis. Nieko gudresnio juk ir negalėjo pasakyti, viskas buvo išsakyta per tuos šešius mėnesius, kai buvojau jo „barake", *beliko tik paploti man per petį ir* palinkėti kantrybės".

Aikštelėje, nepaisydami skubios, pietietiškai aidinčios muzikos, tingiai vaikščiojo šokėjai. Tarp jų stumdėsi ir linksmoji draugija. Mes žiūrėjome į šokančius ir kažko delsėme. Tur būt, Lemrenas laukė, iki aš pagaliau paliksiu jį savaitės linksmavakariui, bet nedrįso stumtelėti mane į duris. O tačiau reikėjo atsiplėšti nuo jo, paeiti pro šokančius ir pasikelti akmeniniais laiptais į naktį. Paskutinį apžvelgiau Lemreno veidą ir nuėjau.

— Palauk, palydėsiu tave iki durų, — pasivijo jo balsas.

Einant pro šokių aikštelę, linksmosios draugijos viena *mergina* (kur aš mačiau šią berniukiškai kirptais plaukais galvutę?) *pribėgo prie mūsų.*

— Stanis Dogenis!

Aš krūptelėjau. Mergina nusiėmė tamsius akinius ir aš pamačiau džiaugsmingai žibančias Danielės akis.

Ji sučiupo mane į glėbį ir skambiai pabučiavo į abu skruostus. Mano kūnas staiga pasidarė sunkus, kaip švininis. Kojos linko nuo jo svorio ir smego į parketą. Bet tai tetruko tik trumpą sekundę ir aš išlaisvinau sugriebtą alkūnę.

— Atleisk, Daniele, bet aš skubu...

— Mielas, mielas Stanis! — Ji suspaudė mano veidą tarp delnų ir vėl pabučiavo. — Ir kaip aš nepastebėjau tavęs?! Žiū, ir bepročių karalius Lemrenas!

Jos vaikinas atsekė paskui ją ir, šypsodamasis, žiūrėjo į mus. Paskui juos atėjo ir seniokas su savo mergina.

— Mano tėvukas ir jo sekretorė, — pristatė Danielė. — O šitas gražus vaikinukas, kuris išmindžios duobę parkete, yra tėvuko „barake" vyriausias inžinierius. Beje, krikštytas švento Bernardo vardu, bet, kaip spėjau įsitikinti šokdama, į Bažnyčios istoriją nepateks.

Aš paspaudžiau jų delnus, bet taip nevykusiai, kad Danielė tuoj pastebėjo, kad nesidžiaugiu.

— Skubi? — paklausė, vėl prisiglausdama prie mano alkūnės. — Net stiklą neišgersi su mumis? O mes, vaikine, linksminamės, kad net žemė dreba: švenčiame tėvuko gimtadienio išvakares. Rytoj bus „oficialus" storų piniginių ir gudrių galvų subuvimas, bet be linksmos nuotaikos. Šauniai atrodo mano tėvukas, ar ne? Penkiasdešimt vasarų atgyventa, o žiūrėk, kaip puikiai išsilaikęs!

Tikrai jis buvo sveikai išsilaikęs, tas tiltų ir daugiaaukščių statytojas. Gal kiek per ilgai užsisėdėdavo prie pietų stalo, bet galingi mūrininko pečiai ir plati krūtinė slėpė pilvą, todėl atrodė kaip susenęs, bet dar bauginančiai stiprus imtynininkas. Aš palinkėjau jam šimtą metų ir sutikau išgerti stiklą į jo sveikatą. Lemrenas

atsisakė dėtis į draugiją. Paskui, kai pavalgysiu, gal ir ateisime su Lina prie jūsų staliuko, pasakė nueidamas.

Mes išgėrėme į tėvuko - statybininko sveikatą ir pasikeitėme mandagaus banalumo sakiniais. Kada muzikantai vėl užgrojo europietiškai sušvelnintą „Spanish eyes", Danielė paklausė:

— Pakviesi šokiui?

— Kitą kartą, Daniele. Būk gerutė — aš skubu: prieš grįždamas pas Roksą noriu sutvarkyti keletą reikalų.

— Naktį? — nustebo ji. — Naktį žmonės miega, jokių reikalų netvarko.

Ji paglostė mano kaktą pirštais, pabandė išlyginti raukšles. Draugija nutilo ir sužiūro į mus. Reikėjo apsispręsti — tas glostymasis darėsi juokingas.

— Gerai, — sutikau, — bet meldžiu ilgai neužlaikyk. Tu visada suprasdavai mane, pabandyk ir šį kartą suprasti.

Poros slankiojo aikštelėje, plepėjo girtas nesąmones ar tikrai nieko nejautė, išskyrus šiltą palaimą, kaip troško. Ji prisiglaudė prie mano krūtinės ir, nepakeldama galvos, sumurmėjo:

— Jeigu tėvukas nebūtų užsigeidęs išgerti stiklą šampano šitame rūsyje, būčiau ir nesužinojus, kad atvykai?

Aš nesumojau ką atsakyti. Laikas bėgo, o aš tripinėjau šokių aikštelėje ir klausiausi jos balso. O reikėjo atstumti ją, nukirsti virvę vienu smūgiu ir sprukti pro duris.

„Jeigu aš pasigaunu taksi, dar spėju į aerodromą. . ."

— Kada atvykai? — klausinėjo ji, man tylint.

— Vakar.

— Išvyksi?

— Už valandos... ne, — dabar.

Ji nusijuokė. Juokas drebėjo ir lūžinėjo, nors bandė pasirodyti linksma.

— Galėtum pasakyti, kad džiaugiesi mane sutikęs. Daugiau nekainuotų, o man būtų malonu.

— Visada džiaugiuosi tave pamatęs, Daniele. Ne vien todėl, kad priimi į savo lovą...

— Tik neprisipažink, kad myli, Stani, — nepatikėsiu.

— ... tačiau šį vakarą negaliu pasilikti su tavim. Kodėl negaliu netikslinsiu, nes niekada tau nemelavau, nemeluosiu ir dabar, skubu — ir viskas.

— Visi mes skubame, Stani, tačiau nieko nepagreitiname — tai, kas turi įvykti, ateina tais pačiais, per šimtmečius įprastais žingsniais.

Aš supratau, kad ji stipriai išgėrusi. Kaip ir visi, kurie tik retomis progomis pakelia stiklą, ji grimzdo į mieguistą apatiją ir liūdėjo, pati nežinodama kodėl.

„Dar keletas sakinių, o paskui atsisveikinu. Lėktuvas, kaip visada, pavėluos pusvalandį, taigi, jeigu dabar išeinu, dar pasigausiu jį".

— Kas naujo Diubo „barake"?

— Žanas pagaliau gavo savo skyrių. Lyg surimtėjo, nebesijuokia ties kiekvienu kampu. Visa kitka tau žinoma rutina. Beje, kaip ir anksčiau, retkarčiais nusiburiame pas Zorbą.

— O tu?

— Dirbu Karmo vietoje.

— Sveikinu! Pagaliau Diubas apsisprendė paleisti senelį į pensiją.

— Neskubėk sveikinti — ilgai nedirbsiu.

— Kaip tai: ilgai nedirbsiu? Tiek metų paaukota, tiek naktų nemiegota, o ji — ilgai nedirbsiu! Eisi pas

tėvuką — statybininką mašinėlę tarškinti? Galva minkštėja, ar kokį galą?

— Galai štai kur veda: aš nėščia. — Ji pakėlė drėgnas akis ir pasižiūrėjo į mane. — Manau, kad tu suvoki, kad tokiais atvejais pasitraukiama, kol neprasidės pašnabždos?

Mes stovėjome aikštelės viduryje ir žiūrėjome vienas į kitą. Kraujas suplūdo į galvą ir aš pradėjau rausti. Kažkas uždarė duris į bejausmę nebūtį ir aš krūptelėjau nuo jų trenksmo.

— Kodėl sakai tai man? — Atsegiau marškinių apykaklę ir pradėjau graibytis cigaretės. — Kodėl, Daniele?

— Reikia kam nors pasisakyti, vaikine. — Ji žiūrėjo į mane plačiai atvertomis akimis; jos buvo šaltos ir tuščios, kaip mirusio. — Šiandien buvau pas Manderfeldą: jis patvirtino, kad neapsirikau.

Muzika nutilo, šokėjai skirstėsi iš aikštelės. Pamatęs, kad stovime vieni, kaip įsimylėjusių pora, sugriebiau jos ranką ir nuvedžiau prie staliuko. Reikėjo gūžtelėti pečiais ir išeiti, bet aš pasodinau ją, atsisėdau greta ir tvirtai sugniaužiau jos pirštus savo delne.

Rijau cigaretės dūmus ir laukiau iki nusiraminsiu, iki minčių sūkurys išsisklaidys.

„Štai kaip... štai kaip... Po velnių, kodėl įsikabinau į šitą, štai kaip, lyg kvailys kritęs į duobę! Nusiramink! Šypsokis, nes visi jau žiūri į tave!"

Bernardas žvilgtelėjo į laikrodį ir pakilo. Jis stengėsi nežiūrėti į Danielę, bet buvo aiškiai matytis, kad jam sunku palikti ją su manim.

— Atleiskite, bet vienuoliktą valandą aš jau būnu lovoje, — pasakė apdalindamas delną. — Rytoj mano darbdavys ilsėsis iki pietų ir girkšnos pomidorų rūgštį

atsipagiriojimui, o aš, nelaimingasis jo tarnas, turėsiu įsikinkyti į kasdieninį jungą jau septintą ryto.

— Bernardas visada atsisveikina šita maldele, — pasakė Danielė. — Kartais pamiršta „atleiskite", bet šiaip maldelė nesikeičia.

— Pasilik, — nusprendė seniokas. — Ateisi darban vėliaũ — vienas kartas — ne taisyklė.

— Labai noriu pasilikti, bet negaliu: Siudhauzas.

— Na ir trauk jį nelaimė tą Siudhauzą! — mostelėjo ranka „Foržeronas ir Ko.", bet tuoj surimtėjo ir paklausė: — Kaip tu galvoji: klaida pas mus, ar jie apsiskaičiavo?

Bernardas pasižiūrėjo į jį, kaip į žmogų, kuris suabejojo Dievo buvimu.

— Jie apsiskaičiavo, pone. Aš viską patikrinau, bet nieko nesuradau; planai padaryti be mažiausios klaidelės. Džonas irgi nieko nerado, taigi klaidą padarė jų inžinieriai. Už poros dienų mes įrodysime jiems „juodu ant balto", kad. . .

Susivokęs, kad kalba apie tokius dalykus, kurių niekas neturėjo žinoti, išskyrus jį, statybinės bendrovės galvą ir Džonį, nutilo. Nusilenkė merginoms ir nuėjo neatsigręždamas. Kaip žmogus, kuris žino, kur eina ir kur sustos, nors aplink jį šaudytų iš patrankų. Foržeronas nusišypsojo.

— Iš išvaizdos — kaip ir visi žmonės, — pasakė jis, — bet galva! Manau, kad net Džonis pavydi jam tos galvos.

— Džonis yra tėvuko kompiuteris, — paaiškino man Danielė, nors aš nieko neklausiau.

Ji laikė ranką po stalu ir glostė mano kelį. Kaip tada, kai vykome autovežimiu pas Roksą ir ji pasakojo man tai, ko niekas nežinojo.

„Lėktuvas jau yra pakilimo take. . ."

— Kodėl jį, tą kompiuterį, pavadino Džoniu? — paklausiau.

Atsakė Foržerono sekretorė. Ji pakraipė galvą, kad aš galėčiau įvertinti jos graikišką profilį (kuris visada man kažkodėl primindavo aviną) ir tarė:

— Todėl, kad jį būtų galima atskirti nuo Bernardo.

Sąmojis buvo toks paprastas, kad negalėjau nesijuokti. Ji kukliai nuleido akis ir, gudraudama toliau, sugadino viską:

— Tačiau Foržeronas gudriausias, jeigu abu dirba jam.

Šį kartą tesijuokiau tik aš vienas. Foržeronui nepatiko mano juokas; pajudino savo masyvius pečius, nusuko žvilgsnį ir sumurmėjo:

— Jau po vienuoliktos, o spektaklis vis neprasideda. . .

— Tuoj prasidės, — ramino tėvą Danielė. — Lemrenas užsidėjo akinius — ilgai nebelauksime.

Lemrenas buvo sugrįžęs iš restorano už stiklinės sienos ir, patogiai atsilošęs, laukė Sidabrinės Linos pasirodymo. Staiga kapela užgrojo tušą ir uždanga pradėjo kilti.

Pirmiausia pasirodė sidabriniai batukai, juodomis kojinėmis aptemptos kojos, siauros šlaunys. Uždangai kylant, sužibo sidabrinis trikampis, sidabriniu spurgu uždengta bamba, sidabriniais lapeliais apkaustytos krūtys, rausvai nudažytas veidas ir į sidabrinę arklio uodegą susukti plaukai. Aš supratau, kodėl merginą vadino Sidabrine Lina.

Lemrenas nesujudėjo. Sėdėjo sunėręs ant krūtinės rankas ir žiūrėjo į meilužę, moterį, kuriai jis nesibaimino pasirodyti, kad yra cirkonsizuotas. Nejaugi jis mylėjo

tą, kiekvieną naktį scenoje nusirenginėjančią merginą? Ne, aš negalėjau suprasti Lemreno. O gal tik nesuderinau genialaus psichiatro su penkiasdešimties kilogramų sidabriniai nudažyta lėle?

Ji šoko „natūraliai", kaip sakoma apie tos profesijos merginas, kurios nepaklusta muzikai, o tik savo jausmų proveržiui. Kaukšėjo pakaustytais kulnukais, švaistė rankas į šonus, sunerdavo jas už sprando, bet išraiškingiausia buvo jos gudraujančio vaiko šypsena. Argi nelinksma gyventi, klausė ji.

Paskui ji dainavo, virtuoziškai skambino elektrine gitara, vėl šoko ir šypsojosi: „Būkite linksmi, gyvenimas toks mielas!" Kada ją pakeitė „Can - Can" merginos, Danielė sušnabždėjo man į ausį:

— Eikime iš čia, Stani.

Aš linktelėjau galvą. Lėktuvas į Londoną jau buvo išskridęs, kitas pakils tik rytoj.

„Jeigu nebūčiau susigalvojęs atiduoti Lemrenui tą prakeiktą knygutę..."

— Išeinate? — nustebo Foržeronas.

Ir nieko nebeklausinėjo. Buvo aišku, kad tėvas ir duktė stengėsi netrukdyti vienas kitam.

— Aplankykite mus, — pasakė jis atsisveikindamas. — Užeikite rytoj — susirinks keletas mano ir Danielės bičiulių stiklui.

Gatvėje prišoko durininkas.

— Taksi?

Aš mostelėjau ranka, bet Danielė skubiai įsiterpė:

— Taip, pašaukite. — Paskui, įsikabindama į mano alkūnę, lyg bijodama, kad aš nepabėgčiau, paaiškino: — Noriu aplankyti šį rytą operuotą berniuką: peritonitas. Aš užbėgsiu keletai minučių... Tu galėsi palaukti taksi, jeigu nenorėsi eiti kartu.

Anksčiau ar vėliau mums reikės pasikalbėti apie tai, ką pasakė Manderfeldas. Atrodė, kad ji delsė, laukė iki aš viską pergalvosiu, pirmas pradėsiu sunkią šnektą. Man suspaudė širdį, lyg būčiau sudavęs vaikui, kuris laukė paglostymo, o buvo taip žiauriai atstumtas, kad net pargriuvo. Pasilenkiau ir paliečiau lūpomis jos kaktą. Ji kažką sumurmėjo ir nusisuko.

Taksi ji susigūžė kampe ir užsimerkė. Aš laikiau jos atšalusius pirštus delne ir galvojau, kaip kvailai sugadinau savo gyvenimėlį ir kaip žiauriai darkau kitų.

ZITA SODEIKIENĖ

gimė 1934 m. Lietuvoje. Studijavo Čikagos Meno Institute gaudama 1958 m. diplomą. Tolimesnės studijos tame pačiame Institute 1965 - 1966, 1969 ir 1972 metais. Asmeninės parodos: Los Angeles, 1968; Čiurlionio Galerija, Čikaga, 1970. Svarbesnės grupinės parodos: Winter Show of Fine Arts, River Forest, Ill. 1967, 1969, 1972; Jaunieji lietuviai dailininkai, 1968 (1-ji premija už tapybą); Winnetka Art Fair, 1971 (2-ji premija už tapybą); Lietuviai dailininkai Čikagoje, 1971 (1-ji premija už tapybą); Keturi grafikai, Čiurlionio galerija, 1973.

Laukimas, rašalas, 1973

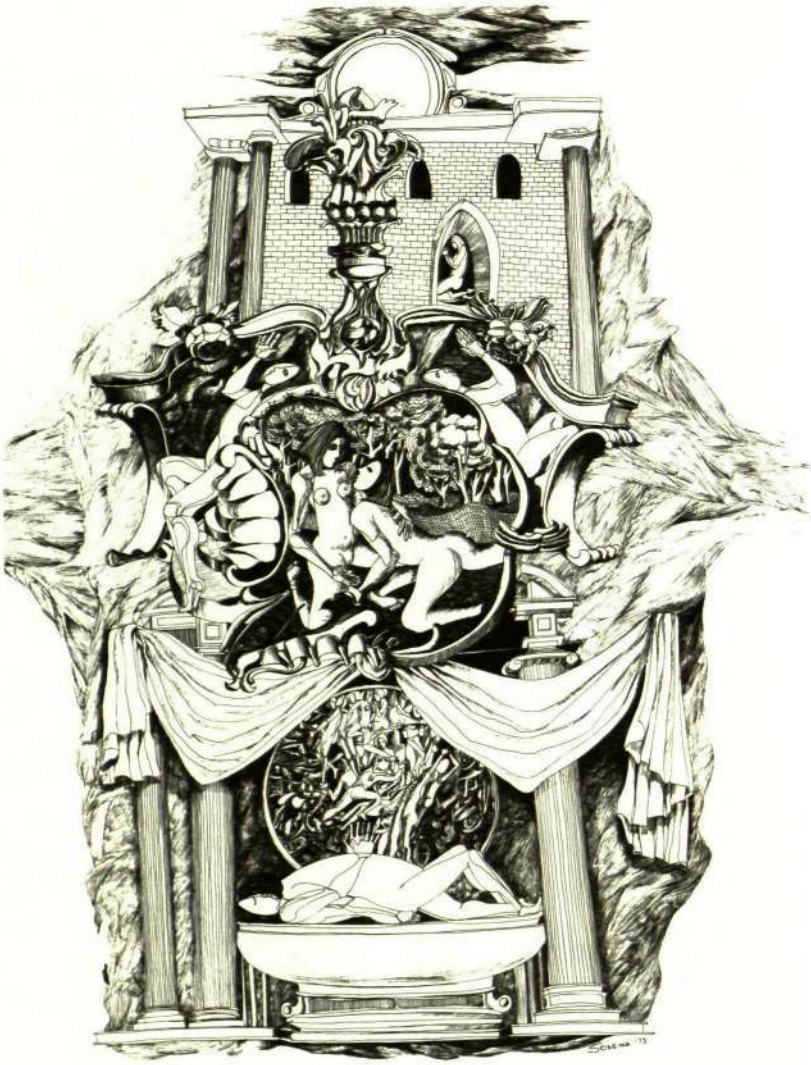

Pirmasis aktas, rašalas, 1973

Žmogaus jungtis, rašalas, 1973 ➞

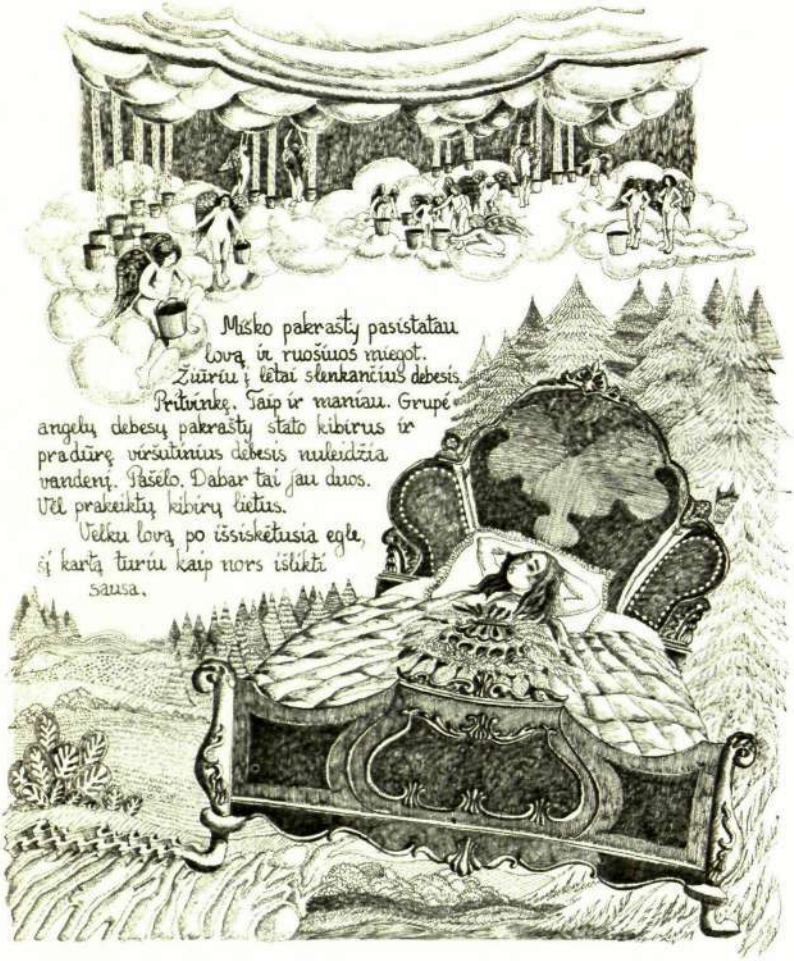

Pasakojimas, paveikslas I, rašalas, 1973

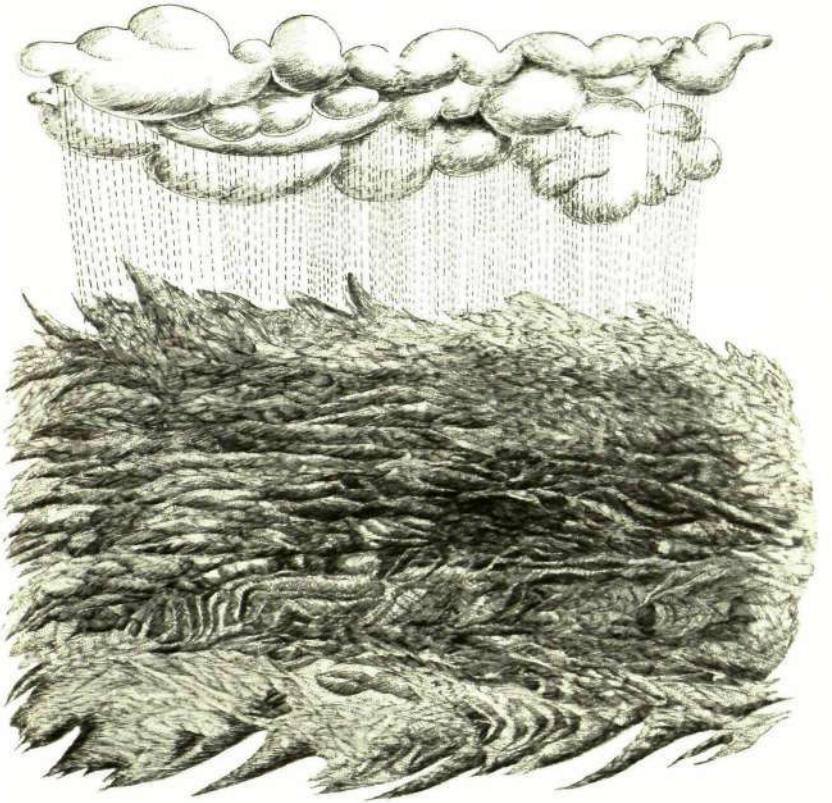

Tamsu. Šakos tankios. Manau, kad lietų sulaikys. Užmerkiu akis, klausausi lietaus ūžimo, kibirų tarškėjimo ir angelų šauksmų. Neturi ramybės. Seniai galėjo atrast geresnį būdą kaip laistyt žemę.

Pasakojimas, paveikslas II, rašalas, 1973

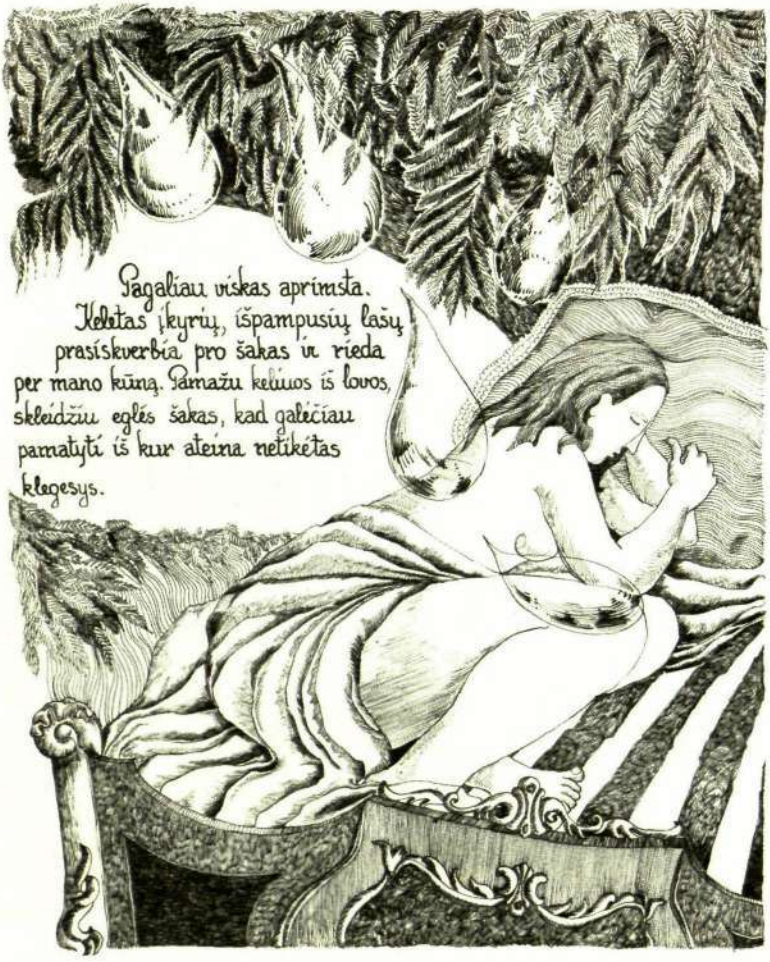

Pasakojimas, paveikslas III, rašalas, 1973

Pasakojimas, paveikslas IV, rašalas, 1973

Pasiūmu savo lovą ir velku į priešingą pusę, kad nebūčiau pastebėta. Klegesys tolsta... Viršuj visa krūva angelų žaidžia su didele balalaika, šviesdami tai per vieną tai per kitą debesį. Tie tai neturi ramybės, vis kokią nesamonę išgalvoja.

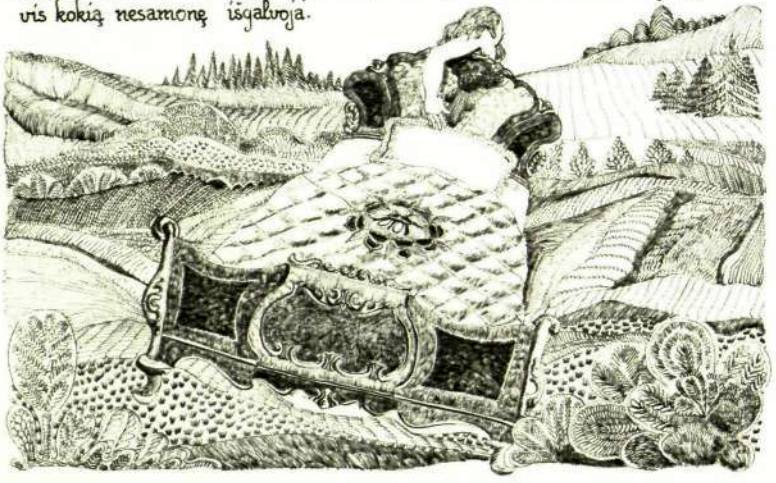

Pasakojimas, paveikslas V, rašalas, 1973

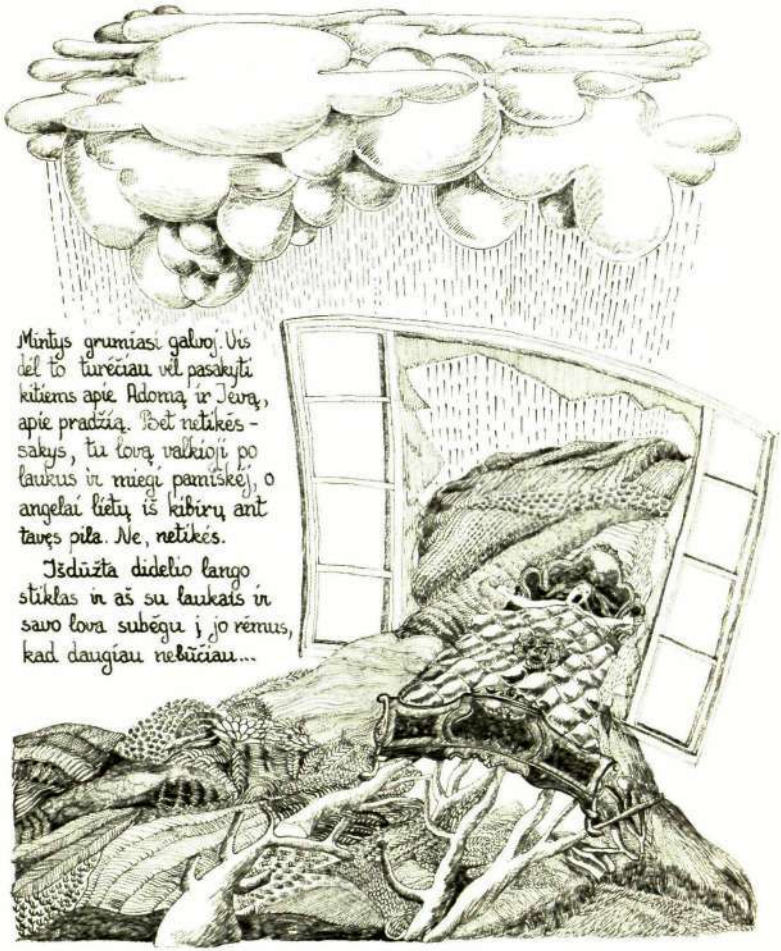

Pasakojimas, paveikslas VI, rašalas, 1973

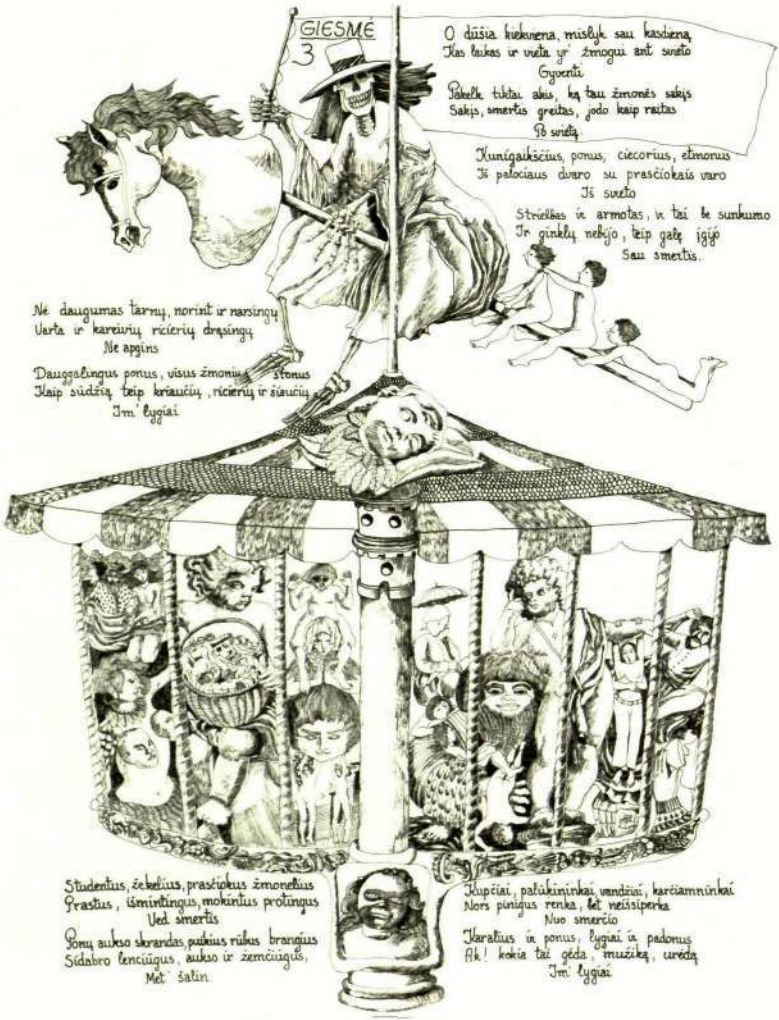

Giesmė trečia, pirmas paveikslas, rašalas, 1973

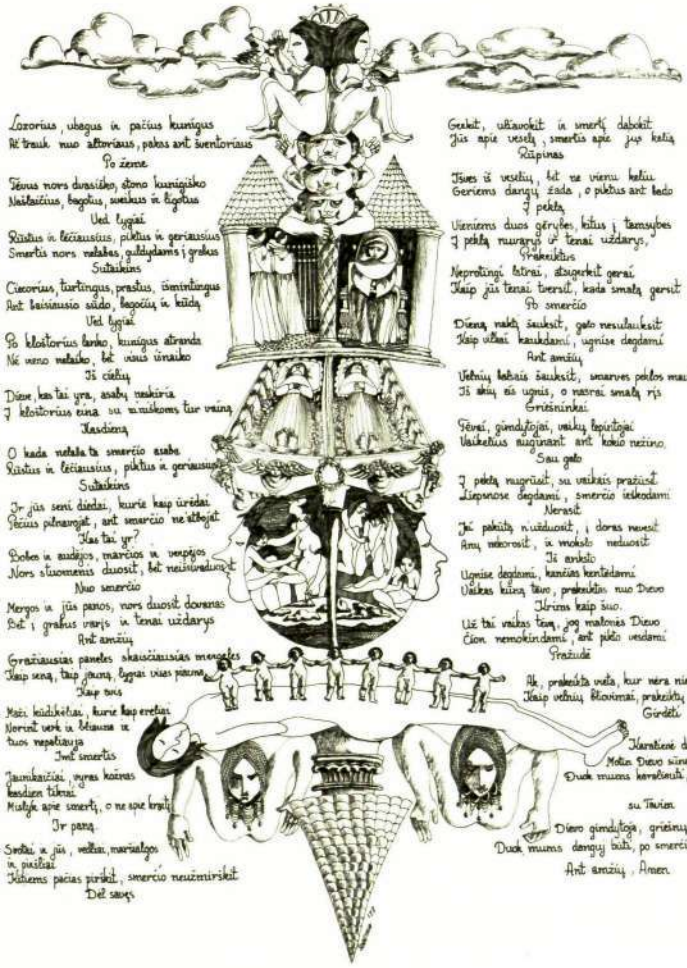

Giesmė trečia, antras paveikslas, rašalas, 1973

SIGITAS GEDA: IŠ TOLIAU IR IŠ ARČIAU

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Šias pastabas apie Sigito Gedos poeziją norėčiau padalinti į dvi dalis. Iš pradžių mėginsim bendrais bruožais nupiešti Gedos kūrybinį profilį, kreipdami specialų dėmesį į ypatingą jo poetinės vaizduotės pobūdį — jo keistą talentą, sugebėjimą taip užlaužti tikrovės spindulį savo sąmonės prizmėje, kad visiems pažįstama pilka buitis išsibarsto niekur nematytais vaizdais, pasakų vaivorykštės spalvomis. Iš to Gedos polinkio savaip perausti gyvenimo juostą kyla ir jo poezijos tematika ir kalba, ir, galų gale, idėja, t.y. žmogaus vertės ir jo uždavinio supratimas. Po to stengsimės arčiau pažvelgti į Gedos poetinę „dirbtuvę", ilgiau apsistodami prie poros jo eilėraščių, vieno iš knygos *26 rudens ir vasaros giesmės*, o kito — iš ciklo *Nakties žiedai*.

Savotiška Gedos kūrybinė vaizduotė randa savo išraišką dviejose plotmėse: kalbos vartosenoj ir metaforų, poetinių vaizdų sudaryme. Tai dvi pusės vieno ir to paties poezijos audinio, ir jos abi pas Gedą iš pirmo žvilgsnio atrodo kartais lyg ir nepatrauklios, užgaunančios „išauklėtam skoniui" įprastas grožio normas ir aplamai visų priimtą vaizdų logikos, žodžių sąryšio supratimą. Pirmoj Gedos knygoj, *Pėdos*, išėjusioj 1966 metais, skaitytojo akis protarpiais užkliūva už tariamai vaikiškų, „kampuotų" išsireiškimų, kurie nustebina ir sutrikdo dėmesį. Štai, pavyzdžiui, Geda aprašo Lietuvos atsiradimą:

Raudonas ir žalias,
Kuprotas, kaip krabas
Pašoka į viršų
Lietuviškas kraštas.

(*Pėdos*, psl. 6)

Nepriimta ir nesklandu poezijoj kalbėti apie kloniais ir kalvomis banguojantį Lietuvos gamtovaizdį, kur, kaip žinome „miškais lyg rūta kalnai žaliuoja", kad jis „kuprotas" ir dar, priedo, „kaip krabas". O „pašoka į viršų" mūsų kalbos vartosenoj tai gal koks piemuo iš kerčios arba piktas dėdė smuklėj, bet tik jau ne graži ta mūsų brangi tėvynė. Tas rupus poetinės kalbos paviršius dengia ir gilesnę žodžių „nesantaiką", kur į logiškai priimtiną sakinio eigą netikėtai įsiterpia su ja nesurišti, jai nepriklausantys elementai. Pažiūrėkime, kaip toj „kuprotoj" Lietuvoj slenka dienos:

Dešimt brolių maukė pieną,
Ežere vėžys. Per dieną
Zujo kiškiai po dirvoną,
Karvė — kasėsi į tvorą.

(*Pėdos*, psl. 20)

Gedai negana, kad tie broliai pieną „maukia" vieton to, kad juo gražiai vaišintųsi, kaip poezijoj pridera, ir kad karvė (o ne miela žalmargėlė) į tvorą taip nedailiai kasosi. Jam dar reikia, kad pačiam gamtovaizdžio panoramos vidury, nematomas ir niekieno nekviestas, tūnotų ežere vėžys, kableliu taip nelauktai prikabintas prie pagrindinio sakinio apie brolius. Aplamai Gedos pasaulyje tų karvių ir kitų, dažnai gana fantastiškų, gyvūnų kartais atrodo labai daug, tiek, kad už kurio laiko skaitytojas pradeda įtarti, ar nepakliuvo jis į kažkokį keistą jam nepažįstamą kraštą, kuriame jo paties, kaip dominuojančio ir atskiro individo, egzistencijai gresia neaiškus pavojus. Štai to krašto vaizdas paskutiniame *Pėdų* eilėraštyje:

Buvau į Lietuvą išėjęs.
Ten paukščiai, moterys ir vėjas.

Į dieną visos karvės ėjo,
Ir vėju siautė ir plazdėjo
Didžiulis — rudas — vieversys.

Ilgi sparnai ir upės plakės,
Ir visos moterys — plaštakės.
Žole apaugo mano akys,

Ir iš pačios gelmės žolėj
Raudoni vertės gyvuliai.

Ar aš buvau, ar nebuvau,
Ar molio sapną sapnavau?

(*Pėdos*, psl. 54)

Kartą pajutę, kad Gedos poezijos pasaulis, nepaisant visų tų natūralistinių išsireiškimų, kažkuo iš esmės labai skiriasi nuo mums įprastos tikrovės, mes pradedame su-

prasti, kad jis gali turėti ir savąją logiką, pagal kurią tas ežero dugno vėžys iš tiesų sudarė vientisą užslėptos prasmės grandinę su dešimčia brolių, pieną maukiančių. Tame pasaulyje, panašiam į sapną, neįmanomybė, stebuklas gali atrodyti kasdienišku, tiesiog buitiniu, reiškiniu. Kokiu būdu tas mažytis vieversys taip staiga vėju išsiplėtė per visą dangų? Kaip jo sparnai išsitiesė ir susiliejo su gamtovaizdžiu, kad galima vienu atsikvėpimu sakyti: „ilgi sparnai ir upės plakės", tartum upė ir sparnas būtų vienas kito atspindys ar net tęsinys (juk abu sujungiami vienu ir tuo pačiu, tiek skridimą, tiek ir bangų judesį išreiškiančiu veiksmažodžiu „plakės")? Kodėl tą slaptą giminystę tarp vėjo, upės ir milžiniškų sparnų tęsia ir moters figūra, sujungta rimu ir metafora su prieš tai einančiais vaizdais: „plakės - plaštakės"? Ieškodami slaptažodžio į tą burtų pasaulį, užtiksime žodį „meilė", kaip jį gal vartotų vaikai, dar neapsipratę su suaugusių žmonių logikos taisyklėmis apribotu kalbos siaurumu. Juk vaiko vaizduotėj labai mylimas daiktas gali staiga išaugti nepaprastai didelis, per visą kiemą, kaip motinos atvaizdas vaikų darželio piešiniuose. Šita meilės perspektyva ir proporcija ir logika, gal būt, ir valdo Gedos eilėraščių pasaulį ir, gal būt, ji teisingesnė, t.y. arčiau atitinka galutinę žmogiškai reikšmingą tikrovę, negu fizikos, gramatikos ar paišybos dėsniai, išmokti gimnazijoj. Gal ta vaikiška meilė nežino, kad posakiai „pašoka į viršų", arba „maukia pieną", taip gyvai ir vaizdingai išreiškiantys jausmą ir judesį, laikomi nepriimtinais poetiškoj kalboj. Geda, aišku, žino ir tyčia už tą vaikiškos meilės pasaulėžvalgą apsisprendžia, todėl, kad jis pats gal taip jaučiasi, ir dar todėl, kad jam, kaip menininkui, ji atidengia daug naujų ir turtingų galimybių.

Iš jų pati svarbiausia yra galimybė iš naujo, taip, kaip kadaise žmonija savo vaikystėje, tapti mito kūrėju. Mitologinės figūros panašios į vaikų vaizduotėje išaugančias tuo, kad jų forma, jų savitarpio santykiai ir santykiai su gamtos įstatymais yra valdomi savitos logikos, kuri tiksliai atitinka vidujinei žmogaus jausmų ir pergyvenimų struktūrai, nors ir kaip fantastiški ir neįmanomi tie santykiavimai ir formos galėtų atrodyti žiūrint į juos be jausmo, iš šalies. Kada milžinas vyturys, tapęs meilės išraiška, susilieja su vėju, moterim, drugeliu ir žeme, tai visai natūralu, kad stebėtojas, kuris taip juos gali matyti, ir pats tos meilės išraiška patampa, su viskuo susijungia, taigi, tada gali ir net turi taip įvykti, kad, jam bežiūrint, „žole apauga akys". Žiūrėjimas ir kūrimas iš tiesų tokioj plotmėj yra vienas ir tas pats; užtat ir verčiasi iš tos žolės akių gelmėj raudoni gyvuliai. Jie, kaip ir pats vieversys, tampa mitologinėmis figūromis, ne pasiskolintomis iš jau žinomų, knygose užrašytų senų mitų, bet paties Gedos naujai sukurtomis. Tuo jis padeda savo asmeniškai mitologijai kelis kertinius akmenis.

O spalvos, raudona ir žalia, gražina mus į jau cituotą posmelį apie Lietuvos atsiradimą. Dabar, skaitydami jį ne su „išauklėtu skoniu", bet vaikiškai ir mitologiškai, suvokiame, kad tas „kuprotas krabas" tolimu aidu atsišaukia į senas legendas apie pasaulį, stovintį ant vėžlio nugaros. Ta prasme Lietuvos gimimas atitiktų giliai praeity ir giliai žmogaus pasąmonėj glūdinčiam poetiškam vaizdui, taigi ir Gedos aprašymas iš šitos perspektyvos visai nebeatrodo toks „prozaiškas", kaip anksčiau. Panašiai ir dešimt brolių tokioj atmosferoj keistai primena pasakos dvyliką brolių, juodvarniais laksčiusių, o ežero dugne vėžys vėžio - krabo - vėžio vaizdų tęstinume

pasidaro tikrai esmiškai reikalingas šalia brolių, kaip jų ir pasakos ir tikrovės pati pradžia. Taip pat ir karvės, gyvuliai, jau nuo seno žemdirbių sąmonėj sujungti su kažkuo šventu, nuo ko pati gyvybė priklauso, randa Gedos eilėraščiuose sau pritinkančią garbės vietą. Juos apraišant išlaikytas kalbos kasdieniškas, grubokas tonas savo esme priklauso silpnesnei semantinei kategorijai, negu *mitologijos poetiška gelmė, ir užtat jis tampa tų mito* implikacijų supoetintas, pakeltas iki savotiškai sakralinio lygio, neprarandant tiesioginio ryšio su paprasta buitim. Tuo būdu pašventinama ir ta buitis. Iš to taško žiūrint, Geda darosi šiek tiek panašus į tokius plačiai laike išmėtytus lietuvių poetus, kaip Kristijonas Donelaitis iš vienos pusės, ir Jonas Mekas savo *Semeniškių idilėse* iš kitos, nes jie visi prastus, grubius žodžius peršviečia poetiška ugnim.

Mitologinis pradas, specialios vaikiškos meilės pradas, Gedos pirmoje knygoje yra patys svarbiausi, nes jie išsivysto į labai efektingą poetinių vaizdų sistemą sekančioj jo knygoj, *Strazdas*, išėjusioj 1967 metais. Tai eilėraščių ciklas - poema apie Antaną Strazdelį, savotiška jo poetinė biografija. Pagrindinė rinkinio idėja prasišviečia paties Gedos pasisakyme knygos aplanke:

> Motina, eidama į ežerą skalbti, nešdavosi ir mane. Prisižiūrėjau visokių paukščių, žuvų ir gyvulių, dar nemokėdamas kalbėti. Abiejuose ežero galuose kitados stovėjo po karčiamą.
>
> Gal būt, todėl sugrįžau prie Strazdo.
>
> Jis buvo aprėpęs Lietuvą — jos žmones, jautelius, pasvydusią Aušros žvaigždę užtvindęs begaliniu savo širdies gerumu; viską troško išsaugoti, išgelbėti nuo Nebūties.
>
> Ir visa tai man pasirodė esą nesenstantys dalykai.

Ankstyvoj vaikystėj sąmonę užtvindžiusi gyvybės turtinga srovė privedė jau subrendusį Sigitą Gedą prie minties apie poeziją, širdies gerumą ir Strazdą. Reiškia, Gedos vaizduotėj ir žuvys ir gyvuliai, ir Lietuva su savo karčiamom, ir Strazdas, labai glaudžiai tarp savęs susirišo į vieną didelį jausmą, išreiškiamą vienu daugialypiu vaizdu. To vaizdo pobūdis išėjo perdėm poetiškas ir mitologiškas, nes jo centre atsidūrė į mitologinę būtybę pavirtusi poeto Strazdo figūra. Atsimename, kaip *Pėdose* per visą Lietuvos dangų išsitiesė didžiulis rudas vieversys. Dabar panašiai įvyksta ir Strazdo persimainymas:

Kai Drazdauskas iš po medžių
Kartą rinko uogeles,
Tai žiūrėjo tartum magas
Į gamtos akis žalias.

Su galvijais, su vaikais
Jau šienavo Lietuva.
Besikeičiančiais vaizdais
Švietė didelė galva.

Štai Drazdauskas girdi strazdą
Leidžiant balsą per miškus
Apie tai, kad lazdos žalios
Sukuproja mužikus.

Ir ūmai pasaulis plečias —
Keliasi erdvė kaip gaubtas —
Ar ne angelas čia plazda,
Išvarytas iš dangaus?

O, kaip jūs ilgai artėjote —
Miškas — laukas — ganykla —
Žalias paukštis ir gamta —
Žemiška kažkas ir dieviška.

Vartosi prie žemės lygūs —
Žmonės — paukščiai — gyvuliai, —
Savo kelio atkakliai
Nuolat ieškanti gyvybė.

Ir Drazdauskas pasiryžo —
Didelė gamta tylėjo, —
Kai Žmogus į Paukštį grįžo,
Paukštis gi — į Žmogų ėjo.

Atsivėrė Žmogui akys,
Paukščiui — plėtėsi širdis,
Du sparnu padangėj plakėsi
Kaip visa visa Būtis.

Kai dabar Drazdauskas traukė —
Pusė paukščio ir žmogaus —
Buvo — tarsi koks kentauras,
Žmogų - paukštį žemė jautė.

(*Strazdas*, psl. 7 - 9)

„Gamtos žaliose akyse" galime atpažinti naują variantą anksčiau matyto vaizdo: „žole apaugo mano akys". Šiuo atveju Geda lyg ir atskleidžia mums savo metaforos - mįslės esminę prielaidą, būtent, kad gamtos-žolės - akių sąryšis savo paviršutiniškoj plotmėj (pvz. „matau žalią žolę") yra nereikšmingas, o vidinėj dimensijoj, kurioje tik ir galima atsakyti į klausimą „na ir kas iš to?" · jis sukuria pergyvenimą, panašų į magiką — staiga pajustam savęs ir gamtos tapatume išsisprendžia neįmanomybės paslaptis. Strazdą mums Geda pristato kaip asmenį instinktyviai arba, tiksliau, „begaliniu širdies gerumu" suradusį būties mįslės raktą. Kaip ta mįslė gyvenime veikia, įmanoma poezijoj išsakyti tik metaforine kalba, transformuojant patį to rakto laikytoją — Strazdą. Transformacija įvyksta panašiu būdu, kaip anks-

čiau išaugo, išsiplėtė ir su pasauliu sutapo Gedos rudas vieversys. Matome ir čia sparnus ir skrydį, ir erdvės svaiginantį augimą, bet kartu ir žymiai pagilintą, konkretizuotą simboliką: „Ar ne angelas čia plazda, / Išvarytas iš dangaus?"; „Kai Žmogus į Paukštį grįžo, / Paukštis gi į Žmogų ėjo"; „Du sparnu padangėj plakėsi / Kaip visa, visa Būtis". Ironiškai implikuotas kritusio angelo augštyn kilimas rodo į toliau knygoj išvystytą tematiką Strazdo kaip „puolusio kunigo", kuris iš tiesų gal būtų už visus vyskupus šventesnis. Paukščio ir Žmogaus persikeitimas ir susiliejimas tuo pat metu sukuria juos abu iš naujo, kaip augštas mitologines sąvokas, kurias Geda ir skiria nuo kasdieninių, rašydamas abu žodžius didžiaja raide. Galų gale, sparnų ir Būties sutapatinimas prilygsta ankstyvesnei vieversio metaforai, tik išvystytai iki galutinių savo implikacijų. Šitoks dievažmogis, kentauras ir eina per visą knygą sėdamas meilę ir rinkdamas burtus. Gedos žodžiais tariant: „Iškėtojęs sparnus, / Strazdas Lietuvą aria".

Šis Strazdas, kunigas, poetas, mergišius ir „pusprotis", savyje apjungė tariamai prieštaraujančias savybes, kurių sintezei suvokti reikalingas tas pats praregėjimas dvasioje, kuris leidžia atpažinti užslėptus ryšius tarp skirtingų daiktų, pateisinančius ir įprasminančius Gedos poetiškus vaizdus - metaforas. Visų pirma, tarp kunigo, žynio, burtininko, mago, ir poeto jau nuo pačios seniausios žmonijos atminties buvo artimas ryšys, nes meno pradžia visuomet buvo artima religinei apeigai tuo, kad abu kūrė specialią kalbą, formą ir muziką su tikslu pasiekti visagalybės šaltinį, pajėgiantį užkirsti kelią Nebūčiai, glūdintį už žinomųjų gamtos įstatymų ir už įprastinės logikos ribos. Užtat pati seniausioji žmonijos atmintis ir yra mitologinė tiek religijos, tiek ir meno

prasme. Einant toliau, ypatingai svarbu suvokti, kad Gedos pasaulėjautoj religija, mitologija ir menas privalo turėti žmogišką prasmę organiško, erotinio pergyvenimo plotmėj, nes gi tai irgi yra vienas iš daugialypių viską aprėpiančios meilės apsireiškimų. Geda ir jo Strazdas yra ne asketiško, bet organiško impulso poetai - kunigai. Todėl ką pasaulis pasmerkia, kentaurui - Strazdui yra didelis ir prasmingas pergyvenimas, pilnai atitinkąs jo mitologinei esmei. Štai Geda rašo:

Ėjo Strazdas namo,
Truputėlį išgėręs, —
Sužydėjo ūmai,
Dangų uždengė gėlės.

Žmonės ritino akmenis,
Ganė karves, avis.
O virš jo — Moters Akys —
Augo, plėtėsi vis.

Atšuoliavo, iškilo —
O, gyvybės rasa —
Stačiakrūtė, juokinga,
Nuogutėlė visa.

Nuo Homero laikų
Tokias grobė kentaurai,
Kai iš ilgesio staugė
Tarp medžių lieknų.

Ir toliau, posmelis primenantis moteris - plaštakes iš *Pėdų* eilėraščio:

Kaip didžiulės plaštakės
Virš visos Lietuvos —
Pirmykštės spalvos
Šviečiančios Moters Akys.

(*Strazdas*, psl. 20, 21)

Bet didžiosios raidės ir pakili kalba grėsia užslopinti tą specialų stilių, tą rupumą, tariamą nesklandumą, kuris Gedai labai reikalingas, nes jam tai yra vienintelė priemonė išsivaduoti iš tradicinėj poezijoj jau įprastos simbolių vartosenos, kurion įkliuvęs jis taip ir nebeišreikštų to ypatingo savojo jausmo, kuriame turi dalyvauti ne tik mitologiniai kentaurai tarp dangaus ir žemės, bet kartu ir purvas, trobos, karčiamos. Kitaip sakant, kad Gedos poezija išlaikytų vidinę savo tiesą, reikalinga, kad joje iš tikrųjų būtų, kaip Geda sako, „žemiška kažkas ir dieviška". Tuo būdu meilė, dangiška ir žemiška, alkoholio ir prakaito tvaikas, burtų žodžiai ir giliai sąmonėj glūdintis mitologinis pradas susiriša kartu Gedos poezijoj, susidėsto į augštą žmogaus ir lietuvio gyvenimo prasmę.

Kada po *Pėdų* ir *Strazdo* pasižiūrime į 1972 metais išėjusią knygą *26 rudens ir vasaros giesmės*, iš pradžių nepanašu, kad tai tas pats poetas. Nebėra lakoniškų, trumpų frazių, ketureilių posmelių, aiškaus rimo. Nebėra ir vaikiškai - entuziastiško „tautiniai stilizuoto žaidimo žodžiais". Vieton prastos, nors ir guviai valdomos piemenėlio dūdelės, dabar mums groja fantastiški Gedos vargonai. Ilgi, komplikuoti sakiniai, sakytum, eina tolyn į moglotą mintį, peržengę net jiems pastatyto taško ribas, arba kiti vėl sakiniai savo mintį išbaigia dar prieš savo galą, taip, kad sekantis žodis, kartais net ir kableliu neatskirtas, atrodo tartum naujo sakinio pradžia. Vieton vienos minties linijos išvestos ištisai per eilėraštį, dabar matom iškart bent keletą semantinių motyvų, iš kurių kiekvienas yra apsuptas savita metaforų sistema ir kiekvienas eina savo kryptimi, persipindamas kontrapunktiniais raštais su kitais motyvais ir juos paremian-

čiais vaizdais, taip, kad galų gale visos kryptys užsilenkia ir susitinka viską apjungiančioj eilėraščio idėjoj.

O vis dėlto pagrindiniai jo žodžių muzikos motyvai pasilieka tie patys, būtent, žmogaus pasaulėvaizdžio persimainymas, gamtos aplinkoj, mitologine kryptim. Jeigu *Strazde* Geda rašė: „O, kaip jūs ilgai artėjote, /. . ./ žalias paukštis ir gamta", tai dabar galima sakyti, kad visa knyga ištisai apgaubia skaitytoją tuo lėtu, fantastišku, įvairialypiu ir begaliniu gamtos artėjimu. Tai yra tartum tolima kelionė į dvasios gelmę pro daugybę mitologinės sąmonės iššauktų pavidalų, vaizdų ir simbolių, kurie iš esmės visi yra vienos didelės meilės apraiškos. Kartais atrodo, tartum per savo trigubai ir keturgubai nuo kasdieninio kalbos lygio nutolusias metaforines konstrukcijas Geda ieškotų vieno, paskutinio burtų žodžio, kuris jį galutinai sujungtų su gamta, suteiktų jam mago galybę keisti ir kurti naujas gyvybės formas, dažniausiai išpildančias minties ir jausmo metamorfozę, per žodį, į daugybę pulsuojančių organizmų, kurie ne tik būtų, kaip Strazdo atveju, pusiau paukštis pusiau žmogus, bet taip pat ir pusiau balsas ir paukštis, pusiau žmogus ir žolė, vanduo ir laikas, ugnis ir ūkanos, o, galutinėj išdavoj, ištisai ir pilnutiniai mirties nugalėjimas. Šitaip Geda tęsia ir vykdo jo paties išsakytą Strazdelio troškimą „viską išsaugoti, išgelbėti nuo Nebūties".

Kad šiek tiek arčiau susipažintumėm su tuo nauju ir stebinančiu Sigitu Geda, mėginsim bent iš dalies, bent paviršutiniškai panagrinėti vieną eilėraštį iš pirmojo knygos ciklo, pavadinto „Delčia rudenė deivė":

Žavi esi, rugiagėlių bedugne,
kur mano sielos niekas

neįleis: tu smėlio
lūpas, augalą
kaip ugnį

Tamsoj laikai,
apglobusi delnais,
alyvų žeme...
Gyvulio papėdėj
yra vėlė žaliuojanti, —
ji buria,
putotas marių dugnas, —
jis sužiūra ir
atgema, ir mėlynu

Balsu balandis šneka, —
kitados žmogus...
Mergelė kreipia savo snapą
laibą į skraidančiąją kriauklę...
Baukščios kregždės alsavimą
girdžiu...

Kaukėtas jūrų dugnas
priartėja: pasaulis, —
jis tik vienas, ir
dvasia —
neregima... Ovalas —
jo raudona apimtis...

Gimsti, ir baltos
mėnesienų galios
tave apsiaučia,
kolei vėl grįžti į jauną
mėnesį, į plačią
jūrų salą...

Auga ji ir plečias...
Nežinoma šio daikto
paslaptis...

(psl. 17 - 18)

Visų pirma reikėtų atkreipti dėmesį į porą faktorių, išlaikančių eilėraščio vienybę per visus įvairiom kryptim nusitęsusius vaizdų pasikeitimus. Pastebėkime, pavyzdžiui, kad vienas struktūrinis elementas kartojasi: apgaubianti, ovalinė, į save grįžtanti linija. Rugiagėlių bedugnė tai tarytum šulinys; smėlio lūpos tai irgi anga, kari pati laikoma apgobta delnais. Toliau seka iš esmės ovalinis kriauklės pavidalas, sujungtas su paukščio figūra, kuri, savo ruožtu, atsišaukia į kiaušinio ovalą; tada pasaulis, tartum jis būtų saulės sistema, apibrėžiamas ovalu, kaip žemės eliptinė kelionė apie saulę (o atsiminkime ankstyvesnį vaizdą: „smėlio lūpas, augalą, kaip ugnį tamsoj laikai"). Toliau seka apsiaučiančios „baltos mėnesienų galios", ir grįžimas į apvalų mėnesio pavidalą, į vandens apgaubtą jūrų salą. Gyvybės pradžios forma: ovalas, kiaušinis, savo formos pobūdžiu save apribojanti begalybė, kartojasi planetų kelyje, jūrų saloj ir komplikuotose metaforinėse formulėse: „rugiagėlių bedugnė", „smėlio lūpos", gal būt, net ir gaubtas jūrų dugnas, kaip atvirkščias dangus. Tai tartum sudaro pagrindinį eilėraščio tvirtinimą, tezę, apsuptą pagalbiniais vaizdais: kalbama apie gyvybės augančią paslaptį.

Tos vientisos eilėraščio šerdies pajutimui sustiprinti, Geda jame tarsi užšifruoja tradicinės formos pasikartojimus, išlaikančius vienybę, būtent, ritmą ir rimą. Pažiūrėję į atspausdintą eilėraščio formą, pradžioj neįtartume, kad jame galėtų būti užslėpti pėdsakai tradicinių ketureilių arba porinių rimuojančių eilučių, bet šios formos pradeda skambėti sąmonėj eilėraštį beskaitant balsu. Tada pamatom, kad iš dalies jį galima perrašyti kitu būdu, kaip gal archeologai kad sudėsto senos vazos linijas:

Žavi esi, rugiagėlių bedugne,
Kur mano sielos niekas neįleis,
Tu smėlio lūpas, augalą, kaip ugnį
Tamsoj laikai apglobusi delnais.

Penkių pėdų jambai, kryžminiai rimai, kokių jau daug mūsų poezijoj esame matę. Sekančios dvi eilutės irgi šiek tiek primena tradicines formas, bet savotišku, atvirkščiu pagrindu: rimuojasi ne paskutiniai, bet pirmutiniai eilučių žodžiai, o ir pats rimas yra tik apytikris:

Alyvų žeme
Gyvulio papėdėj

Tada galime grįžti vėl prie penkių pėdų jambų, tik šį kartą ketureilis turi porinį rimą:

Yra vėlė žaliuojanti, — ji buria,
Putotas marių dugnas, — jis sužiūra
Ir atgema, ir mėlynu balsu
Balandis šneka, — kitados žmogus.

Eilėraščio centras nesiduoda perrašymui pagal tradicinę eilėdarą:

Mergelė kreipia savo snapą
laibą į skraidančiąją kriauklę...
Baukščios kregždės alsavimą
girdžiu...

Kaukėtas jūrų dugnas
priartėja: pasaulis, —
jis tik vienas, ir

Šių eilučių visumoj, nepaisant visko, išlaikytas pagrindinis viso eilėraščio jambinis ritmas. O už jungtuko „ir" seka vėl serija maždaug atpažįstamų rimuojančių eilučių su šiek tiek nelygiu ritmu ir su vienu pertraukimu:

Dvasia neregima. . . Ovalas —
Jo raudona apimtis. . .
Gimsti, ir baltos mėnesienų galios
tave apsiaučia, kolei vėl grįžti
Į jauną mėnesį, į plačią jūrų salą. . .
[Auga ji ir plečias. . .]
Nežinoma šio daikto paslaptis. . .

Kaip matome, nėra įmanoma visą eilėraštį grąžinti į kokią nors tradicinę „pirmykštę formą", bet iš dalies ji ten yra, ir kiek ji jaučiasi, tiek ji išlaiko vientisumą tam tikroj įtampoj su „nereguliariomis" eilutėmis, kuriose, turinio atžvilgiu, įvyksta esminiai gyvybės sukūrimo momentai, tartum didžiausios simboliais apgaubtos paslaptys.

Šalia *tų bendrų eilėraščio struktūros bruožų, jame* yra ir vaizdų bei metaforų vienybė, kurią, tačiau, galime aiškiau pastebėti, metę platesnį žvilgsnį į aplinkinius eilėraščius, per kuriuos tęsiasi tos pačios metaforų struktūrą pateisinančios pagrindinės prielaidos. Pradiniai vaizdai, „rugiagėlių bedugnė", kuri apgaubia „smėlio lūpas" ir jose esantį „augalą kaip ugnį" (tartum tai būtų liežuvis — juk žinome išsireiškimą „ugnies liežuviai", — kuris, augalu tapęs, kalbėtų gamtos aistringa kalba) išlaiko tam tikrą giminystę su trečiajame ciklo eilėraštyje paminėta „ugnies bedugne", kuri jaunystėj, poetas sako, „lyg sapnas atsivėrė prieš mane". Kaip matome, abiem atvejais prieš mus liepsnojanti anga, kurios interpretacija, po žodžio „jaunystė" ir po „ugnies liežuvių" implikacijos, tartum tai būtų Šventosios Dvasios apsireiškimas, pasidaro įmanoma staigaus įkvėpimo, dvasios praregėjimo, atsivėrimo kryptim. Ovalo raudona apimtis primena tiek planetų kelią, tiek ir pačią saulę, apie kurią jos sukasi, taigi, ir vėl, tam tikra

prasme, planetų apgaubtą liepsną, jų pačių (arba bent žemės) gyvybės šaltinį, kaip ugnies liežuviai evangelijoj yra ekumeniško dvasinio gyvenimo pradžia, o gėlės žiede — piestelėj — augalo apsivaisinimo, jo gyvybės tęstinumo pradžia. Iš tokio vaizdų sugretinimo ir išryškėja, ką anksčiau bandėme pasakyti, kad įvairios būties pakopos Gedos poezijoj liejasi į vieną sudvasintą sąvoką, kurios prasmė yra besikartojančios gyvybės teigimas ir mirties nugalėjimas.

Anksčiau taip pat minėjome Gedos eilėraščiuose persipinančius ir eventualiai susiliejančius semantinius motyvus su savo metaforų grupėmis. Vienas iš tokių motyvų šiuo atveju ir būtų šis „apgaubtos ugnies" įvaizdis su savo metaforose išsipildančiomis įvairialypėmis, bet į vieną sąvoką sugrįžtančiomis prasmėmis. Kitas panašus motyvas atsiskleidžia gėlės - moters - paukščio ir žolės besikeičiančiuose pavidaluose. Mūsų nagrinėjamam eilėrašty matome tokius vaizdus, kaip „rugiagėlių bedugnė", „alyvų žemė" ir ta „gyvulio papėdėj" burianti ir „žaliuojanti" vėlė. Taip pat prieš mus „balandis, kitados žmogus", mergaitė - paukštis, kriauklė, skrendanti kaip paukštis, ir intymus „baukščios kregždės alsavimas". Kituose eilėraščiuose šitiems vaizdams atsiliepia „alsuojanti žibuoklė", kuri tuo savo alsavimu ir jungiasi su baugščiaja mūsų kregžde; dar kitoj vietoj šis vos atsekamas mažytis drebantis alsavimas įgyja metaforinę išraišką, pakeliančią jį į augštą dvasinę plotmę: „pavasarį regėjau aš žibuoklę, / Dievo lapą jį skleidė". Šį vaizdą jungiame su alsavimu todėl, kad mažas žiedlapis gali mūsų akyse „skleisti" ką nors tada, jeigu matom, kaip jį judina vos juntamas vėjo dvelkimas, žemės, taip sakant, alsavimas. Prieinant prie klausimo iš kitokios pusės, tos rūšies gamtos įvykio intymumas ir šventumas

jaučiasi ir, pavyzdžiui, Antano Baranausko *Anykščių šilely*, kur sakoma: „vidurnaktį taip tylu, kad girdi, kaip jaunas / Lapas arba žiedelis ant šakelės kraunas". Mes jaučiame, kad čia irgi, grįžtant prie paties Gedos *Strazdo*, vyksta „dieviška kažkas ir žemiška". Tas paukščio, gėlės alsavimas jungiasi su mėlynu balandžio balsu tuo, kad abiem atvejais už jo glūdi žmogaus sąvoka, ir dar tuo, kad, pavyzdžiui, kitame ciklo eilėraštyje kalbama apie „kregždę dumblotą", kuri „mėlynu snapu likimą rašo", taigi, atkartoja augštesnėj plotmėj tą pačią kregždę, snapą, mėlyną spalvą, ir balandžio kalbėjimą, panašų į likimą. Tas viskas palengva ir priveda mus prie supratimo, kad smulki žemės gyvybė gali būti savaip šventa arba magiška. Iš čia kyla ir mūsų galia atsiliepti į implikacijas vaizdo „gyvulio papėdėj yra vėlė žaliuojanti". Kitur cikle rasim lyg ir šio vaizdo interpretaciją: „nedrįsk paliesti samanos / dievų pažeisi sielą". Ši mintis yra giliai religinga, tiek pagoniška, tiek ir krikščioniška, Šventojo Pranciškaus prasme. Dar galime paminėti visame cikle kartkartėmis minimą žiogą, „dievų parankinį", kuris toks mažas, žalias, anot Donelaičio „dyvinas" ir dieviškas, tikrai gali būti kaip ir žolė, „vėlė žaliuojanti". Per paukščio sąvoką, per moterį, per žiedą, iki žolės prasitęsia tada tam tikras gyvybės dieviškumas, kuris savo ruožtu grįžta į anksčiau aptartą semantinį apgaubimą ir ugnies motyvą (prisiminkime „rugiagėlių bedugnę"), įgydamas ir visas jo simbolines implikacijas.

Neturint laiko smulkiai išnagrinėti visų šio eilėraščio aspektų, paliksime jį „pakeliui į supratimą" ir pereisim prie visai kito Gedos eilėraščių ciklo, *Nakties žiedai, septyni paskyrimai Fransua Vijonui*, kuris buvo išspausdintas 1972 m. antrame *Pergalės* numery. Vidur-

amžių poeto François Villon figūra turi tam tikrų panašumų su mūsų Strazdeliu. Abu buvo poetai, abu persekiojami, laikomi kartais net pamišėliais, abu savo gyvenimo būdu aštriai skyrėsi nuo to, kas jų socialinėj padėty skaitėsi priimta, būtent, Strazdeliui kunigo, o Villonui *magister artium*, mokslo žmogaus elgesys. Priedo François Villon buvo taip pat ir vagis, plėšikų, pakaruoklių draugas, maištininkas prieš įvairias žemiškas galybes ir didelis mėgėjas be saiko užkąsti ir išgerti. Tų visų nepriimtinų savybių sumoj, iš jų įtampos, kilo didelis poeto talentas. Tas talentas skurdo ir augo chaotiškoj XV amžiaus Paryžiaus aplinkoj, kur siautė maras, vagys, priespauda ir karčiamų linksmas ermideris. Geda, šiltai atjausdamas Villono maištingumą, respekto stoką ir draugystę su stikleliu, pats savo eilėraščių cikle susikaupia prie dviejų Villono gyvenimą ir kūrybą plačiai apgaubiančių temų: meilės ir mirties. Tos temos, kaip matom, artimos ir *26 giesmių* tematikai. Yra tam tikrų panašumų ir eilėraščių formoj: tas pats labai komplikuotas, tariamai „surrealistinis" žodžių raštas, ta pati tendencija vaizdų pasikartojimais ir semantinių motyvų eventualiu susijungimu pasiekti eilėraščio vienybės kurioj nors minties plotmėj.

Pažvelkime arčiau į pirmąjį šio ciklo eilėraštį, „Pynė — likimas, kaukolė ir rožė":

Likimas vėlei bus man maloningas:
aš ją surasiu, tįsančią smėly, —
tamsiausią rožę, nes rugpjūtis sninga,
nes mano sniego rūmai dulkini;
atsinešiau aš kaukolę ir rožę
ir užmigau ant jūros akmenų,
nes juodos liepsnos ėmė ryti godžiai
džiaugsmus ir laimę vystančių dienų,
būtybės skaisčios. . .

Likimas vėlei bus man maloningas:
štai tu ir jūra, miegančios smėly,
ir juodas paukštis ant krūtų sustingo,
ir medžių nuodas, ir daina kely
nutolstančiųjų žemės piligrimų;
pakėliau kaukolę, tamsių nuodų pripyliau,
jau pasiilgau vakaro taurės,
didingos naktys, te virš seno Rymo
manosios meilės žiedas sužėrės,
būtybės skaisčios. . .

Likimas vėlei bus man maloningas:
čia motina, čia jūra, o smėly
sutviskę rožės sako man: pradingo
svajojimai jaunystės dideli,
pusny lakiojoj skamba tavo vardas,
aš akmeny įbrėžiau: danguje,
kupliuosius dievo želmenis suvarčius,
atgims seniai prapuolusi svaja,
būtybės skaisčios. . .

Likimas vėlei bus man maloningas:
miegok po jūra, vakaro smėly,
kraujuoti kalavijai nebesminga
į smilgos veidą, gema dideli
ir tylūs žodžiai, akys prasiplėtusios, —
tai sniego lūpos, tai auksinis miestas
krūties spenelis ir žiedai keli,
būtybės skaisčios. . .

Likimas vėlei bus man maloningas:
aš prisikelsiu gelzganam smėly,
žiūrėk, žiūrėk, virš mano veido sninga,
ir eina eina žemės liepsnos mėlynyn,
aš priskyniau sapno šalavijų
ir užmigau, ir niekas neprišauks,
ties tavimi, smėlėtai susivijęs,
dvilypis jūrų augalas išaugs,
būtybės skaisčios. . .

Eilėraštis, kaip Geda sako, yra pynė — reiškia, jame persipina, įvairiais būdais tarp savęs tiesiogiai ir netiesiogiai santykiauja, eilė motyvų arba pagrindinių vaizdų. Pirmas skaitytojo žingsnis būtų tuos motyvus atpažinti, o tada — suvokti, kaip jie tarpusavy santykiauja, kiek jie pasikeičia vienas kito paveikti. Galų gale, jei tai įmanoma, turėtų išryškėti eilėraščio užslėptoji vienybė arba jo idėja.

Stambiausius motyvus mums Geda pats išvardina: likimas, kaukolė ir rožė. Jų interpretacija nesunki, nes kaukolė ir rožė tai jau seniai poezijoj pažįstami meilės ir mirties simboliai. Jų neoriginalumas šiuo atveju eilėraščiui nekenkia, nes, kaip atsimenam, tai yra paskyrimai viduramžių poetui, kaip tik rašiusiam tuo metu, kada rožė ir kaukolė pasiekė savo intensyviausią išsivystymą kaip augštai riteriškos meilės amžinumo ir gyvenimo praeinamumo ženklai. Jų abiejų absoliutus viešpats buvo likimas — antrasis laiko vardas.

Taigi, reikėtų laukti eilėraščio apie meilę ir mirtį likimo rankose. Likimas, jeigu maloningas, gali žmogui dovanoti laiko grįžimo iliuziją, būtent, atmintį. Skaitome: „Likimas vėlei bus man maloningas /aš ją surasiu. . ." Tačiau gamtovaizdis, kuriame suradimas įvyksta, Gedos parinktas toks, kad jis ištisai savimi išreiškia laiko praeinamumo kategorijas: jūra, kuri nuolat likdama amžina, nuolat keičiasi; akmuo, kurio kietas galutinumas yra tik iliuzija, nes jis galop praeina ir virsta į smėlį, kuris, kaip žinome, yra ir pagrindinė medžiaga ir variklis to pirmapradžio laikrodžio giltinės rankose. Užtat ir smėlyje rastoji buvusioji meilė — rožė — nebus, kaip lauktume, skaisčiai raudona, bet pajuodusi, kaip mirtis, kaip vėliau eilėrašty naktis, kurios taurės poetas pasiilgo, ir kaip juodos pražūties liepsnos. Ta kryptim

mąstydami pažinsim ir prasmę žodžio „sninga“: tai mostas pačiam Villonui, jo dideliam atsidusimui „Mais ou sont les neiges d'antan“ iš garsiojo eilėraščio „Balade des dames du temps jadis“. Smėlis, sniegas, sniego rūmai, dulkės — išnykstančiojo laiko žymės, veda prie daiktiško mirties simbolio, kaukolės, ir prieš mus atsistoja pagrindinė eilėraščio situacija: „atsinešiau aš kaukolę ir rožę“, į pajūrį, į dviejų tariamų begalybių, žemės ir vandens, susitikimo tašką laiko ženkle.

Tolimesnius eilėraščio posmelius galima skaityti, kaip seriją šio pagrindinio momento transformacijų, išvystančių iš šio vaizdų ir simbolių santykio kylančios logikos galimybes. Pastebėkime visų pirma posmelius apgaubiančią formulę: „Likimas vėlei bus man maloningas — būtybės skaisčios“. Ši formulė savimi apibrėžia kiekvieno posmelio minties išsivystymą nuo mirties ir laiko akivaizdoj ironiška patapusios likimo malonės iki virš visa ko iškylančio užtvirtinimo, kad tam tikras pradas meilėje, tam tikra serija pergyvenimų, kaip kokios gilios esmės, vis dėlto pajėgia išstovėti prieš likimo galią, peržengti, gal būt, ir laiką ir mirtį. Kokios tai esmės galime pajusti, stebėdami iš ko kyla galutinis refrenas kiekviename posmely. Pradžioj „džiaugsmai ir laimė vystančių dienų“ lyg ir skiria džiaugsmą ir laimę iš laiko eilgos, nes dienos gal ir vysta, bet pergyvenimas kaip toks yra laiku neišmatuojama kokybė. Toliau: „manosios meilės žiedas sužėrės“ yra tiesioginis priešpastatymas juodai meilės rožei ir tolimesnėms to simbolio transformacijoms posmelyje: juodam paukščiui ir nuodingam medžiui (maro simboliai, susiję su Villono gyvenimo laikotarpiu), kaukolei ir nutolstančiai piligrimų dainai (šito vaizdo mirtim dvelkiančias implikacijas mes galime atpažinti dar iš Brazdžionio poezijos). Ta prasme, „bū-

tybės skaisčios", tos paslaptingos mirčiai nepavergtos esmės, įtraukia savo tarpan ir poeto meilę. Ta pačia kryptim veikia ir kitų posmelių užbaigos: „atgims seniai prapuolusi svaja", „krūties spenelis ir žiedai keli" iki komplikuoto ir dviprasmiško vaizdo: „dvilypis jūrų augalas", kurio, taip sakant, šaknys, siekia atgal į pereitą Gedos knygą *26 rudens ir vasaros giesmės*, nes tai ir vėl magiškas augalas, kilęs iš meilės ir mirties, iš prisiminimų ir prisikėlimo. Kaip žmogaus meilės sudvasinta ir transformuota gamtos apraiška, jis turi gilią prasmę ne tik šiame eilėraštyje, bet ir visame Gedos poetiniame pasaulyje.

Galima sakyti, kad visa eilėraščio evoliucija posmelius gaubiančio refreno rėmuose veda į šį centrinį, galutinį simbolį, kuris tada, struktūriniu požiūriu, tiesiogiai išbalansuoja refreną, nes jo dvilypumas kaip tik ir simbolizuoja dvilypę refreno prigimtį: „maloningas likimas", duodąs prisiminimą, ir „būtybės skaisčios" amžinybės plotmėj. „Smėlėtai susivijęs", šis augalas savyje sukaupia dvi per visą eilėraštį einančias vaizdų serijas. Viena iš jų prasideda su „tamsiausia rože" ir apjungia organiško pobūdžio metaforas, o taip pat ir metaforas, kuriose tam tikrą vaidmenį atlieka juoda spalva ir jos transformacijos. Visų šių vaizdų užnugary stovi erotinės meilės ir idealios meilės sąvokos, moters figūra, ir keletas mirties bei prisikėlimo pavidalų. Pirmam posmely mirties paliesta tamsiausia prisiminimų rožė turi savo atitikmenį — juodas liepsnas, kurios taip godžiai ryja „džiaugsmus ir laimę vystančių dienų". Šie du vaizdai jungiasi tuo, kad abiejuose lemiančią reikšmę turi juoda (arba tamsi) spalva, ir tuo, kad abudu išreiškia vystančią, mirštančią meilę. Jie taip pat intymiai santykiauja su antrąja pagrindine į „dvilypį jūrų augalą" ve-

dančia metaforų serija, kurioje svarbiausi elementai yra kaukolė, akmuo, sniegas, dulkės, smėlis, ir kuri atsiremia į užmigimo ir į jūros simbolius, atstovaujančius užsimiršimą, mirtį. Tuo būdu tamsiausia rožė, kurią poetas randa „tįsančią smėly", sudaro abiejų metaforų serijų užuomazgą. Jų tolimesnį santykiavimą galima išreikšti klausimu ir atsakymu: kodėl aš rasiu (prisiminsiu) savo žuvusią meilę (rožę)? — todėl, kad pajutau artėjant senatvę, užsimiršimą — rugpjūtis sninga, sniego rūmai dulkini. Smėlis, sniegas, dulkės persikeičia į kaukolę, į jūros akmenis, ir mirtis veikia per abi vaizdų serijas: „užmigau ant jūros akmenų"; „juodos liepsnos ėmė ryti godžiai. . ."

Antrame posmelyje rožė išaiškinama kaip asmuo, moteris, į kurią galima kreiptis „tu" ir kurią supa tolimesni „rožės serijos" įvaizdžiai: juodas paukštis, medis, medžių nuodas. Abiejų metaforų serijų santykis antram posmely pažengia pirmyn mirties išsipildymo kryptimi. Palyginkim „atsinešiau aš kaukolę ir rožę" su „pakėliau kaukolę, tamsių nuodų pripyliau". Toliau sekantys žodžiai, poetui iškėlus „vakaro taurę", yra tartum mirties puotos dedikacija: „didingos naktys, te virš seno Rymo. . ." Bet čia pat turim atkreipti dėmesį, kad kaip tik ši dedikacija, kuri prasideda pasidavimu mirčiai, persilaužia į apsisprendimą už meilę kitoj, gal būt, pomirtinėj dimensijoj: „manosios meilės žiedas sužėrės". Tas žiedas tai ta pati, bet persimainiusi „tamsiausia rožė".

Trečias posmelis vykdo tą persimainymą toliau. Pažvelkime į seriją: tamsiausia rožė, tįsanti smėly; „tu ir jūra, miegančios smėly"; persilaužimas: „manosios meilės žiedas sužėrės", ir jo išsivystymas: „smėly sutviskę rožės". Ši serija ateina kartu su kita, kur vaizdai su-

sideda iš „rožės" ir „kaukolės" metaforų linijų santykiavimo: „užmigau ant jūros akmenų, / nes juodos liepsnos ėmė ryti godžiai"; „medžių nuodas"; „pakėliau kaukolę, tamsių nuodų pripyliau", po to persilaužimas: „didingos naktys", ir jo išvystymas trečiajame posmely: „pusny lakiojoj skamba tavo vardas"; ir pasiryžimas meilės amžinumą tiesiog įrėžti į mirties simbolius: „aš akmeny įbrėžiau: danguje (pomirtinė dimensija) kupliuosius dievo želmenis suvarčius (naujas, amžinybėn transformuotas rožės pavidalas) atgims seniai prapuolusi svaja" (tiesioginis paneigimas ankstyvesniojo: „pradingo svajojimai jaunystės dideli").

Ketvirtas posmelis susumuoja dvilypį mirties - prisikėlimo serijų išsivystymą: „miegok po jūra vakaro smėly". Smėlis ir miegas tai mirtis, o žodžiuose „po jūra" glūdi jau lyg ir pažadas būsiančio dvilypio jūrų augalo — prisikėlimo. Toliau posmely netikėtai turtingas vaizdas: „kraujuoti kalavijai nebesminga į smilgos veidą" paneigia vakarą (nebėra besileidžiančios raudonos saulės spindulių, prasmingančių pro žolę), ir po to vėl transcendentinė amžinybė, šį kartą tiesiog sujungta su poozijos jėga: „dideli ir tylūs žodžiai". „Auksinis miestas" atsišaukia į „seną Rymą", o „krūties spenelis ir žiedai keli" — dabar jau tamsos nustoję buvusios rožės atitikmenys.

Paskutinis posmelis tiesiai kalba apie prisikėlimą į amžinybę: ir „prisikelsiu", ir „užmigau". Tuo tarpu toje, ne transcendentinėj tikrovėj, kurią gali paliesti mirtis, pasilieka viso eilėraščio metaforų santykiavimą susumuojantis dvilypis jūrų augalas, magiškas Gedos pasaulio želmuo.

Kaip matome, ir visa Gedos poezija yra savotiškas didelis augalas, medis. Šaknis giliai suleidęs į tėvynės,

gyvybės meilę, jis iškyla gana paprastu kamienu *Pėdose*, ir po to vis daugiau ir daugiau išsišakoja, susiraizgo tolimesnėse knygose, neprarasdamas tačiau savo organiškos ir magiškos esmės. Mūsų poezijoj Gedos balsas skamba labai „moderniškai", nors tuo pat metu jo žodžiai siekia giliau į senų senovės mitologiją ir simboliką, negu lauktume iš XX amžiaus pagimdyto eksperimentinio ir miestiško požiūrio į meną. Iš esmės Geda lieka, kaip ir daugelis kitų pačių geriausių mūsų poetų, grynai gamtos dainium, kurio talento išsipildymui nereikia asimiliuoti mechaniškos ir akmeninės miesto tikrovės. Kaip tik dėl to susiliejimo su gamta, gal būt, ir mirties, pražūties gaidos jo poezijoj nejučia persiformuoja į prisikėlimo, amžino gyvybės tęstinumo pažadą.

EXLIBRIS TADEUSZ
T. GUDZOWSKI

AŠ NE TAIP, KAIP KITI...

(Benedikto Lukštoraupio susipažindinamoji kalba, įstojant į Dailiųjų Menų klubą)

ANTANAS GUSTAITIS

Ar jums patinka, ar ne, betgi turiu viešai pareikšti, kad mūsų sustabarėjusiame gyvenime be revoliucinio senų moralinių prekių perkainojimo jokia akivaizdesnė pažanga neįmanoma.

Juk, vaduodamiesi senais mediniais dvasios ramentais, kur mes savo didingoje istorijoje iki šiol tenužengėme? Tiktai nuo jaunos deivės Žemėpatės dvasią šildančios amžinosios ugnelės ligi gyvanašlės lovos.

Nuo karaliaus Mindaugo laikų mes dėvime tas pačias asmens laisvę varžančias kelnes, bučiuojamės ta pačia priešakine technika, viens prieš kitą linksniuojame tos pačios kiaulės pavardę ir patys savo rankomis rauname brangiai sufrizuotos žmonos plaukus, jeigu miegamojo rūbinėje užtinkame kokį styrojantį profesionalą su mūsų jubiliejine pižama, atėjusį mums suteikti kai kurių labai naudingų patarimų.

Kokia čia pažanga? Kas čia naujo, jeigu visada taip buvo?

Dėl to aš ir stengiuosi gyventi ne taip, kaip kiti. Stengiuosi jau šiandien kvėpuoti rytdienos oru, mylėti rytdienos menu ir vaikščioti rytdienos šunkeliais, kad nepasivėlinčiau į būsimos visuomenės viršūnę.

Mano pažangūs principai yra:

Neskriausk savo artimo, o, susitaręs su juo, apgauk tolimą.

Mylėk savo priešus, nes tik jie gali geriausiai išgarsinti tavo vardą.

Kol esi nevedęs, neįsirašyk į jokią partiją, neįsimaišyk į jokį politinį sąjūdį ir neprisilipdyk prie savo automobilio jokios tautybės ženklelio, nes tik būsimoji žmona galės pasakyti, kokią pasaulėžiūrą tu privalai susiformuoti.

Neminėk savo adreso be reikalo, kad kas nors neateitų vidurnaktį prašyti aukų Kultūros Židiniui statyti.

Štai, persenę moralistai, trukdydami pažangą ir miegą, netgi praeidami pro jūsų atvirus langus, ligi užkimimo šaukia: „Nesvetimoteriauk! Nesvetimoteriauk! . ." O mano visiškai pažangus rytdienos principas ramiai ir logiškai skelbia:

„Nesavimoteriauk!"

Vadinasi, nelaikyk tavo bute gyvenančios žmonos absoliučiai sava, ir niekad neteks tau nei pavyduliauti, nei iškentėti kitų šeimos partizaninių karų, o, be to, dar gali apturėti ir maloniai apčiuopiamos naudos.

Antai, mano apartamentų namuose yra įsinuominęs toksai profesionalas viengungis, kursai pats sau mezga kojines, prisikala puspadžius, iš senų užuolaidų pasisiuva naktinius marškinius, kad skilvis nenutautėtų, tris kartus per dieną valgo rūkytus lašinius su pipirais ir vietoje laikrodžio virtuvėje augina gaidį. Bet užtat bendram reikalui — tai apnuogintą savo širdį atiduotų. Be to, žmogus nuostabiai šnekus ir bepriekaištingai tobulai išsilavinęs.

Kone kiekvieną pavakarę jis atsilanko į mūsų „frontrūmį", trise susėdame trikampiu — jis su mano žmona

ant sofos, o aš ant batams valyti skirto oželio — ir, taip sakant, visi trys kolektyviai nagrinėjame esmines problemas. Jis mums aiškina Markso pagilintą evoliucijos sampratą, Teilhard de Chardin filosofijos pamatus, Skinnerio knygos *Beyond Freedom and Dignity* vedamąjį siūlą ir savo išrastą tikriausią būdą visiškai plikam ant viršugalvio atsiželdinti nuosavą barzdą.

Temsta, pritemsta ir net juodai sutemsta, o jis vis dar, kaip iš rankovės naują temą ištraukęs, šneka, ir šneka, ir dar atkartodamas bei patikslindamas šneka.

— Gal žiburį uždegti? — sakau aną kartą.

— Ne, ne, ne! — šaukia mano žmona. — Prieblandoje, girdi, kažkaip ryškiau tolumos dūme skęstančią praeitį prisimename... Tamsoje kažkaip reljefingiau prarastos tėvynės peizažas išryškėja... Rodosi, visa, kaip kadaise... Rodosi, taip ir girdi: mėnesienos avižienoje mylinėdamiesi žiogeliai čirška... Savo amžinąjį ilgesį varlės kurkia... Iš kylančio pievų rūko atbanguoja vyrų sutartinės aidas... Suluja į žvaigždėtąjį dangų šuva... Klabankštelia svirno durys... Kažkas svajingai atisdūsta... Ir gimtoji žemė pakvimpa šviežiu karvės pienu... Ai, Viešpatie, kokia šita neužmirštama šara godzina!..

— Na, vis dėlto, gal žiburį? — sakau, jau visai jų figūroms į naktį nugrimzdus.

O žmona — ne, ne! Ir jis — ne!

Tada aš, žinote, ir blykst žiburį visai netikėtai. Na, ir ką jūs dabar pasakysite? Taigi šitas hipokritinis filosofas taip ir laiko savo plačią leteną ant mano žmonos ypatingai jautrios pasaulėžiūrinės vietos uždėjęs...

Žinoma, kitas jam būtų už tai visą priešakinių dantų tvorą su šaknimis išvertęs ir į išpūstą akį prarastos tėvynės dangaus Grigo ratus sugrūdęs. Bet aš ne

taip, kaip kiti. Aš, mandagiai išlydėjęs jį į prieangį, ir sakau draugiškai šypsodamasis:

— Bičiuli, vadinasi, reiškia... Buvo labai malonu... Bet, vadinasi, šitąjį anąjį, iki šiol tu man mokėjai už butą 115 dolerių, o nuo šio vakaro mokėsi 150.

Ir moka! Be to, ir kolektyviai tėvynės prisiminti neateina.

Štai, gerbiamieji ponai, kame tikrosios moralinės pažangos akivaizdi apraiška!

Tarp kitko, turiu jums prisipažinti, kad aš ir taip vadinamoje visuomeniniai politinėje veikloje — ne taip, kaip kiti.

Va, sakysime, susėdate jūs štai tokiame įvairiamanių intelektualų simpoziume tautinės vienybės atstatyti — tarpideologinių mazgų sumegzti, prieš bendro gėrio žėrėjimą į vieną gretą susirikiuoti ir sutartinai ta pačia koja pirmyn žengti. O žiūrėk, šitoje taikos invokacijoje vienas atsikosėjęs jau ir užmauroja per visą liežuvio ilgį:

— Aš, reiškia, kaip tautininkas, sakau jums: šalin savo minkštadelnes rankas visokie pranciškonai, marijonai ir trapistai nuo būsimos nepriklausomos Lietuvos vairo! Šalin iš mūsų patriotinio fronto apkasų visokie raudongurkliai solistai noreikininkai ir daugnorininkai, kurie nori jau net patį Vliko pirmininką į pionierių stovyklą nuvežti! Šalin, gana, velniop, mūsų tautinių pamatų kirvarpos! Mes reikalaujame... Mes reikalaujame, kad tokiems, aniems ir panašiems prie dabar statomų kultūros židinių būtų ir bent viena kalėjimo celė primūryta! Štai mūsų bendradarbiavimo sąlyga!

O po to, žinoma, jau ir krikščionis demokratas pakelia savo primerktas blakstienas:

— Jums, reiškia, ponai, Vatikano Antrojo suvažiavimo ekumeninė dvasia nepakilo dar net ligi nosies skylutės. Jūs, reiškia, alantiniai pagonys, kuriems ir iki šiol terūpi ne amžinasis lietuvis, o tik amžinasis liežuvis, kuriuo per ilgus valdymo metus patys vieni nuliežėte visą mūsų tautos smetoną ir dar dabar ją pakartotinai laižote nuo savo lūpų! Ne, ponai! Mes negalime sėstis prie bendro tautinio stalo su angelais, pro kurių baltus galvos šerius yra prasikalę raudoni arba žali velnio ragai! Alla iacta est. Pfu!

Na, o socialdemokratas — jau savaime suprantamai:

— Draugai! Reiškiasi vadinasi, kas norėjo užrašyti Lietuvos darbo žmonių špekį ir kiaušinius keizeriniam fašistui karaliui Urachui? Kas per savo partinį popkį sučiulpė Lietuvos sachariną? Kieno klapčiukai nuvertė vienintelę tikrą Lietuvos demokratinę valdžią? Kas visus dvarininkų kuilius apdovanojo ordinais? Kas Varnių koncentracijos stovykloje politiniams kaliniams vietoje mūsų padovanotos zuikienos tyčia išvirė katės mėsą?

Ir taip vis be galo ir krašto, kol iš perkaitusių dantų pradeda skilti žiežirbos. O tada jau tautos atstovų akys ir į mane. Taip sakant, tarsi medžiotojų strėlės į Gedimino tauro tarpuragę. Vadinasi, ką jūs pasakysite į tai ir į kita tai, pone moderatoriau Benediktai Lukštoraupi? Štai yra susikaupusių rimtų paklausimų:

— Kuri mūsų partija turi pirmenybės teisę įžengti į išvaduotą Vilnių ir įsirengti savo centro komitetą Gedimino pilies bokšte?

— Kodėl vienas mūsų kovai vadovaujančios organizacijos veiksnys iki šiol savo bute pagarbiai saugoja Vytauto Alseikos seną skrybėlę?

— Argi tai nėra viešas Clevelando susitarimų išdavimas, jeigu žinomas patriotinio laikraščio bendradarbis Vilniaus viešbutyje už jam padarytą labai intymų patarnavimą Lietuvos okupantei Olgai Bielogrudovai padovanojo savo žmonos „penty hose"?

— Ar yra leistina čionykščiam Lietuvių Bendruomenės pirmininkui siųsti į komunistinę Lietuvą savo pačią, kad parvežtų Kūčioms grybų?

Štai, jūs ir stovite prieš amžinąsias problemas, kurios net Bronį Railą galėtų į durpinyčią nugramzdinti.

Bet aš ne taip, kaip kiti, kurie, plevėsuodami prieš savo oponentus abiem rankom, gaudo iš tuščio oro tautos dvasią. Čia, gerbiamieji, reikia tokio intelektualinio svorio, kad, sėsdamas į pirmininko kėdę, suskaldytum tenai priešų pakištą turkišką riešutą, o, pakėlęs pirštą, pataikytum tiesiai į musės akį.

— Malonūs ponai! — sakau. — Pagarbūs tautiečiai, tremties broliai, visuotinės mūsų kančios nešiotojai, bedaliai mūsų dainų vargdienėliai, svečiame krašte duobelę prastovėję, mėlynas lino žiedo akeles pražiūrėję, palikę namų židiny dar karštus pelenus, gimtajame kieme svirtį verkiančią ir vienišą berželį svyruonėlį, gale lauko jums vėtroje paskutinį sudiev mosuojantį. . . , o laisva valia herojiškai pasirinkę karą, marą, badą, troškulį, benamio skurdą ir ilgesio priartintą mirtį! — patsai drebėdamas šaukiu, tvirtai sukaupęs visą savo sielą.

O jų akulioriuose — jau ašaros.

Gi paskui — aš jau svariai intelektualiniai:

— Man graudinančiai džiugu, — sakau, — kad jūs iki šiol išlikote atviri laikui ir erdvei, imlūs lietuviškosios tėvystės ir moterystės idealui ir iki šios dienos tiesiog ekspliozyviniai stengiatės ekskavuoti nuo pasaulio sąžinės tironų užkapstytą tiesos grūdą. Bet žinokite ir įsi-

dėmėkite, kad visų mūsų šiandieninės buities sąrangos pagrindiniame aspekte tėra tiktai implikuotas spiritualistiniai gravituojančios transandentinės apraiškos koordinalinių dalių emociališkos sankuopos ekskliuzyvumas! Vadinasi, — visų mūsų pagrindinis siekis šiandien tegali būti tiktai ortogeneziniai kolimatorinis ortopiškumas ir dar kartą — ortopiškumas! O tai yra esminis atsakymas į klausimus ir mūsų brangiam bičiuliui kultūrininkui Ignacui Pašukaičiui, ir mūsų iškiliausiam visuomenės veikėjui Vytautui Veistukui, ir mūsų tautos garbę didinančiam inžinieriui Rapolui Sriubui. O tai suglaudžiant, reikia įsakmiai pabrėžti, kad jūsų iškeltos problemos, literalmente hablando, yra nenuneigiamai ontologiniai integruotos schematinių frazių trilypuojančios išprotos, visą mūsų išeiviškąjį sąjūdį neabejotinai vedančios į mumyse didžia jėga atgimstantį fototropizmą. Gi paryškindamas, mieli tautiečiai, norėčiau dar populiariai pareikšti, kad visi šitie mūsų etimologiniai supozityvinto scientizmo hiperkompleksai iš vienos pusės suponuoja mūsų rafinuoto individo peptizaciją, tuo pačiu metu iš kitos — akivaizdžiai rodo beatotrankinį centrifūginių bei centripetinių jėgų superegzistencinį įsibėgėjimą į tą nekintančią būseną, kurią tegalėtume pavadinti mentalidad intransigente! Taigi galutinėje išvadoje telieka tik pakartoti man kadaise tartus kanauninko Tumo Vaižganto žodžius, kad kiaulės vaikas, nors jis būtų gimęs ir zakristijos prieangyje, vistiek turi savyje kiaulės pradą. Ačiū!

Po to, žinoma, seka tradiciniai plojimai, paklausimų nėra, simpoziumas baigtas su dideliu intelektualiniu gilumu, susvyravusi tautinė vienybė atstatyta, ir dabar galima bendrai užkąsti ir išgerti. Na, o artėjant prie stalo, taip ir tegirdi:

— Vis dėlto, kaip sau norite, Benediktas Lukštoraupis yra vienintelis mūsų kolonijoje toksai gilus intelektualas...

— Ką jau, ponai! Aš jį pažįstu dar iš Kauno laikų. Jis jau tada mokė profesoriaus Šapiro žmoną šokti rumbą.

— Taigi, vadinasi, vot! Jums ir Lukštoraupis, sakykim, Benediktas! Trumpai prašneko ir visą dalyko esmę, dėl kurios mes čia metų metais ginčijomės, — kaip ant pliko delno...

— O aš jums pasakysiu, konfratrai, tasai Benediktas Lukštoraupis, nors jau ir antrą gyvanašlę vedęs, dar vistiek nėra komunistas...

O kodėl toksai nuostabus rezultatas? Aišku, vien dėl to, kad aš gyvenu ir veikiu visai ne taip, kaip kiti. Kad aš, taip sakant, moderniškai ir pažangiai, su rytdiena užbėgdamas net patsai sau už akių...

APŽVALGOS IR KRITIKA

KRITIKOS ISTORIJA, ISTORIJOS KRITIKA

I

Vienas iš žymesniųjų įvykių paskutinių poros metų lietuviškajame kultūriniame gyvenime yra *Lietuvių literatūros kritikos* abiejų tomų pasirodymas Lietuvoje. Ar dėl stokos jėgų ar noro, šis stambus veikalas išeivijoje liko beveik nepastebėtas. Spėju, jog nevienam truko ištvermės persiirti per tuos pusantro tūkstančio puslapių. Ištvermė skaitant šiuos storus tomus būtina, kaip rašantysis savo kailiu patyrė, nes, kol pasiekti Nepriklausomos Lietuvos oazę, reikia daug saharų pakeliui palikti. Susidoroti su XVIII a. giesmynų „apologijomis" ar *Aušros* laikų primityviais pamokymais civiliui, tai yra ne profesionalui, bet mūsų kultūra suinteresuotam skaitytojui, reikia stambių pastangų. Beskaitant *Lietuvių literatūros kritiką*, nekartą tenka įsiminti, kaip svarbu kritikos plėtotei yra periodinė spauda, bent *minimaliai išmokslinti* skaitytojai, literatūros žurnalai, na ir literatūrinio mokslo ragavę kritikai. Gyvendami komunikacija persotintame amžiuje ir senųjų vakarietiškų kultūrų aplinkoje, mes šiuos dalykus priimame kaip savaime suprantamus. Priminimas, ir dargi sąryšyje su kritika, jog lietuviški laikraščiai reguliariai buvo pradėti leisti tik XIX a. antroje pusėje, kad legaliai Lietuvoje jie buvo spausdinami tik XX amžiui auštant ir, kad pirmasis literatūrai skirtas lietuviškas žurnalas pasirodė vos prieš Pirmąjį pasaulinį karą, nenoromis verčia sustoti ir pagalvoti, kokia dar žalia mūsų kultūra.

LLK apima laikotarpį tarp 1547 ir 1940 m., ir yra istoriniochrestomatinio pobūdžio, suskirstyta į stambesnius laikotarpius: lietuvių literatūros kritikos užuomazgos (1547 - 1883), lietuvių literatūros kritika 1883 - 1904, 1905 - 1917 ir 1918 - 1940. Paskutinysis periodas (1918 - 1940), apimąs visą antrąjį tomą, dar suskirstytas į buržuazinę, pažangiąją ir marksistinę kritiką. Kiek-

vieno periodo pradžioje pateikiamas socioliteratūrinis laikotarpio apibūdinimas, minimi stambieji jo kritikai ir jų svarbiausios polemikos. Toliau seka gyvi to laikotarpio kritikos pavyzdžiai. Jie grupuojami pagal individualius kritikus, pradžioje pateikiant kritiko suglaustą biografiją, suminint jo svarbiausius literatūrinės veiklos faktus ir išvardinant jo kritikos darbų bibliografiją. Kiekvieną kritikos pavyzdį seka jame suminėtų vardų paaiškinimas. Ankstyvesnės kritikos tome duodamas iš apyvartos išėjusių bei mažiau nūdieninėje kalboje vartojamų žodžių žodynas, užtinkamų pavyzdžiuose. Stengiamasi pristatyti anuomet vykusias literatūrines diskusijas, bandant atskleisti abi puses. Skaitytojui duodama proga susipažinti su Zauerveino — Mačio - Kėkšto, Sruogos — Dambrausko - Jakšto, Krėvės - Mickevičiaus — Jablonskio polemikomis literatūros klausimais. Nereikia nei minėti, jog vien tik šių gyvų pavyzdžių išgelbėjimas iš sudūlėjusių laikraščių komplektų, aptinkamų sunkiai prieinamuose archyvuose, yra didžiulė dovana lietuviška kultūra besidominčiai publikai.

LLK įžanginiai straipsniai parašyti remiantis marksistiniu metodu. Nuo propagandos atsietas marksistinis metodas neturėtų niekam būti baubas. Reikia atminti, jog objektyvus metodas kaip toks vargiai iš viso ar egzistuoja. Kiekvienas metodas, išryškindamas tam tikrus nagrinėjamos temos aspektus, kitus palieka nuošalyje. Kelias į tiesą veikiau glūdi dialektinėje, įvairių metodų sąveikoje bei tarpusavio papildyme. Marksistinis metodas akcentuoja luomų santykius ir literatūrinius reiškinius vertina laiko kaitos (istorijos) perspektyvoje. Yra vieta, gal ne pati svarbiausia, ir šiam metodui literatūros moksle. *LLK* rėmuose, marksistinis metodas sėkmingiausiai naudojamas aiškinant *Aušros* ir *Varpo* laikotarpį, kada pobaudžiavinėje lietuvių visuomenėje (baudžiauninkai visi buvo lygūs) įvyko luominis ir ideologinis susigrupavimas, atsispindėjęs to meto kritikoje. Tą matome iš kairiųjų pasisakymų dėl kai kurios Maironio poezijos ar iš polemikos dėl Lazdynų Pelėdos *Klaidos*, kur buvo nuvertinama 1905 m. revoliucija. Marksistinis metodas neša kuklesnius rezultatus, kai nagrinėjama Nepriklausomos Lietuvos kritika. Nors šio laikotarpio apibūdinime duodama daug vertingos medžiagos, klasių kovos akcentavimas yra nevietoje. Nepaisant *Trečio fronto* ir aktyviai besireiškusių pažangiųjų kritikų, iš patiektų gyvų ano meto kritikos pavyzdžių atrodo, jog kritikams tada labiau rūpėjo

estetinio tobulumo ir „lietuviško veido" problemos negu klasių kova. Net ir K. Korsakas, rašydamas anais laikais („Turinys ir forma", *LLK*, II, psl. 648), pripažino, kad vertinant literatūros reiškinius pradeda įsivyrauti opinija, palankesnė veikalams, pasižymintiems forminiu meistriškumu. Apskritai paėmus, marksistinis metodas, kilęs iš XIX amžiaus ir įtakotas praėjusio šimtmečio visuomeninių problemų, yra labiau pajėgus aiškinant tų laikų literatūrinius reiškinius. Marksistai pasimeta aiškindami moderniąją Vakarų literatūrą, sukurtą poindustrinėse bendruomenėse, kur griežtos luomų ribos arba visai pranykusios, arba pasidariusios daug lankstesnės, ir kur socialinio teisingumo problematika yra praradusi savo pirmykštę reikšmę.

Nesileidžiant į plačias diskusijas, aišku, kad kritikos pavyzdžių klasifikavimo metodas, vartojamas *LLK*, nėra vienintelis. Vietoje kritikos grupavimo pagal istorinius laikotarpius ir tų laikotarpių kritikų skirstymo pagal jų atstovaujamas ideologijas (pvz., 1918 - 1940 m. kritikai skirstomi į buržuazinius, pažangiuosius ir marksistus), galima kritiką grupuoti estetiniais pagrindais. Pavyzdžiui, anglosaksų kritikos chrestomatijos kartais sudaromos, rūšiuojant straipsnius pagal šaltinį, formą ir tikslą. Po šaltiniu grupuojami pavyzdžiai, nagrinėją rašytojo gyvenimišką patirtį ir medžiagą, įeinančią į literatūros kūrinį; po forma — straipsniai, iškelią struktūrinius kūrinio elementus; ir po tikslu — rašiniai, liečią skaitytojo reagavimą į literatūrą. Panašiai surūšiavus kritikos pavyzdžius, *LLK*, susimaišytų jos ideologinė grupuotė. Kita vertus, taip sugrupavus būtų neįmanoma sistematiškai pateikti anuometinės kritikos raidos, ir veikalas prarastų savo istorinį pobūdį. Atsižvelgiant, kad tai yra pirma lietuvių literatūros kritikos chrestomatija, reikia sutikti, su mažomis rezervacijomis, ir su autorių pasirinktais jos sudarymo principais.

Aptariant sovietinėje Lietuvoje išleistas chrestomatijas, enciklopedijas ar istorijas, neišvengiamas žaidimas pavardėmis. Kas pateko į veikalą iš nekairiųjų, ar įtraukti išeivijoje gyvenantieji? — nori žinoti kiekvienas. Reikia pripažinti, kad šiuo atžvilgiu Lietuvos TSR Mokslų Akademija ir Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institutas buvo gan objektyvus. Pirmajame tome (1547 - 1917) įtraukta daug kunigų ir katalikiškos pakraipos kritikų. Net A. Dambrausko - Jakšto darbuose randama teigiamų dalykų. Apie jį rašoma: „Pastoviai informuodamas visuomenę apie naujuosius

grožinės prozos ir poezijos kūrinius, keldamas klasikinės turinio ir formos darnos reikalavimus, rūpindamasis literatūros kūrinių kalba, Jakštas tam tikru mastu prisidėjo prie lietuvių literatūros ugdymo bei populiarinimo" (*LLK*, I, psl. 492). Iš Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio, be Bičiūno, Keliuočio ir Antano Miškinio, įtraukti dar ir Maciūnas, Grinius bei Vaičiulaitis — šiuo metu gyveną Vakaruose. Kai abu paskutinieji pas mus yra tituluojami kaip „mūsų žymūs kritikai", vidutinio amžiaus skaitytojui, tai yra, gimnaziją pradėjusiam išeivijoje ir teskaičiusiam šių autorių emigracijoje rašytus darbus, toks titulavimas atrodo neužtarnautas. Tačiau *LLK* skaitytojui — priešingai. Stebiesi, kiek Griniaus recenzijoje „Antanas Vaičiulaitis, Pelkių Takas" (*LLK*, II. psl. 445) parodyta įžvalgumo ir erudicijos. Vaičiulaitis išeivijoje vargiai ar yra ką nors geresnio parašęs už jo „Literatūrai stabilizuojantis" (*LLK*, II, psl. 481).

Stambiausias *LLK* praleistas vardas yra J. Ambrazevičiaus (J. Brazaičio) — plačiai pasireiškusio Nepriklausomos Lietuvos kritikoje. J. Brazaitis greičiausiai buvo nepriimtinas dėl jo politinės veiklos Antrojo pasaulinio karo metu. *LLK* labiausiai nuskriaudė kritikus tautininkus, rašiusius vyriausybinėje spaudoje ir atstovavusius valdančios partijos ideologiją. Apie juos sakoma: „. . .jų darbai ideologiškai perdėm svetimi dabartiniam mūsų skaitytojui" (*LLK*, II, psl. 5). Šios krypties kritikų veikla apibūdinta įvade. Tam parafrazuojamas Vykintas, kaip kadaise teigęs, jog ir pati netendencingiausia literatūra iš esmės esanti tendencinga, nes kiekvienas kūrėjas, skelbdamas savo idėjas, vienaip ar kitaip veikiąs skaitytoją, daręs jam šiokios ar tokios įtakos (*LLK*, II, psl. 47). Jeigu didžiuma tautininkiškos kritikos buvo panašaus pobūdžio — daug neprarasta jos neįdėjus, bent lyginant su, gaila, nepatekusiu J. Brazaičiu. Iš kitos pusės, jeigu nepateko tautininkai, tai kam tas „marksistinės" kritikos skyrelis, susidedąs iš lietuvių komunistų kritikų, gyvenusių ir rašiusių prieškarinėje Sovietų Sąjungoje. Sprendžiant iš įdėtų pavyzdžių, „kairiųjų tautininkų" raštai, geriausiu atveju, yra paraštinės vertės. Su pažangiaisiais, rašiusiais Lietuvoje, negalima jų nei lyginti. Dauguma įdėtų „marksistinės" kritikos gabalų buvo parašyti 1930 - 1940 m. laikotarpyje, blogiausiais stalinistinės reakcijos laikais, kada literatūrinis gyvenimas Sovietų Sąjungoje buvo pasiekęs *degré zéro*. Kai kurie iš rašiusių, pavyzdžiui Z. Anga-

rietis, buvo tos reakcijos aukos, arba „žuvo tragiškose aplinkybėse", kaip dabar įprasta sakyti Lietuvoje.

Lietuviai kritikai skiriasi nuo poetų. Jeigu poetas — tai visam amželiui. Trūk, plyšk, bet turi ką nors rašyti, nors įkvėpimo versmė seniai išgaravusi. Lietuvoje dauguma užsiėmė kritika *pripuolamai*. Rašė iš *reikalo* — kol nepadarė karjeros garbingesnėse profesijose. Kitus nutildė politinės permainos. Vardai kaip Ancevičius, Biržiška, Grušas, Korsakas, Maciūnas, Šilingas ir daugelis kitų kritikai atsidėjo tik trumpą laiką. Ilgainiui pražuvo iš kritikos laukų, nors rašė įdomiai.

Perskaičius abu tomus, kai kurie kritikų vardai geriau įsimena, kiti — dingsta užmarštyje. Išrinkti stambiausius lietuvius kritikus — iš dalies *subjektyvus* procesas, priklausąs nuo skaitytojo skonio. Vienok, žvelgiant į priešnepriklausomybinių laikų kritiką, sunku aplenkti Kudirką, Biliūną ir Dambrauską - Jakštą. Pirmasis plačiai ir konkrečiai pasisakė literatūros meniškumo klausimais, rūpinosi lietuvių poezijos meninio lygio kėlimu ir parodė gerą skonį bei nuovoką. (*LLK*, I, psl. 199). Kudirka — tai tikras kritikas profesionalas. Net ir anais tautos atgimimo laikais, kai lietuviškai rašytas žodis dar ne taip dažnai aplankydavo skaitytoją, Kudirka negailestingai ravėjo mūsų literatūrą nuo nesąmonių, parašytų patriotizmo ir poezijos vardan. Kudirkos, kaip ir dažno anų laikų gabesnio kritiko, nelaimė, kad gimė per anksti ir savo žymų talentą turėjo sunaudoti berašinėdamas apie „Parmazoną, etc." ar Kaltunio „Laukinį kvietkelį". Biliūnas — kitas didelės kultūros, per anksti miręs lietuvių kritikos pirmtakas. Neviena jo išvada galioja ir šiandien. Pvz., realizmo: „*Beletristą realistą* galima pavadinti fotografu, bet jis fotografas, imantis ne paviršutinius paveikslus, bet iš pat gilumos: jo atyda, kaip X spinduliai Rentgeno, peržengdama paviršutinę plutą, turi atidengti mums viduj užsislėpusią žmonių dvasią ir jų psichologijos apsireiškimus" (*LLK*, I „Žemaitės ‚Paveikslai' " [1901], psl. 604). Dambrauskas - Jakštas, nors skonį turėjo nepergeriausią, (nepakankamai *įvertino* Sruogą *ir pervertino* Dėdę Antanazą), bet savo šmaikščiu žodžiu ir atsidėjimu lietuvių literatūrinės kalbos reikalams prisidėjo prie lietuvių literatūros kėlimo.

Nepriklausomybės laikotarpyje patys žymiausieji kritikai, tur būt, bus buvę Sruoga, Mykolaitis - Putinas ir Korsakas - Radžvilas. Pirmieji du iš dalies buvo literatūros mokslininkai: Sruoga

rašė teatro klausimais, o Mykolaitis - Putinas lietuvių literatūros istorijos temomis. Kritikoje abu siekė išvaduoti literatūrą iš ideologinių varžtų, kėlė estetinių kriterijų reikšmę ir ieškojo literatūroje lietuviškų temų. Korsakas — iš profesijos kritikas, išleidęs net tris kritikos rinkinius. Jo straipsniai intelektualūs — grįsti Belinskio ir kitų rusų realistų teorijomis. Literatūroje Korsakas ieškojo visuomeninio fono, drauge nenuneigdamas meninio tobulumo reikšmės ir vertindamas pusiausvyrą tarp turinio ir formos.

Nepamirštini ir lankstaus žodžio atstovai kaip Herbačiauskas ir Tumas - Vaižgantas (iš dalies Kudirka, Dambrauskas - Jakštas bei Sruoga). Juos vadinčiau kritikais kūrėjais. Nors nesukūrę mandrių teorijų, neparašę gilių analizių ir kartais literatūrinius reiškinius supratę nevisai teisingai (kaip Vaižgantas romantizmą), jie savo palyginimais, parodijomis bei išsireiškimų išradingumu žymiai praplėtė lietuviškos publicistikos skalę. Publicistinio žodžio virtuozus pas mus ne mada vertinti. Tačiau tik šie lietuviški „wits" yra tikrieji kalbos kūrėjai — ne gliaudiškos publicistikos, gelžbetoninių straipsnių rimuotojai. Vertinantiems turtingą lietuvišką publicistinį žodį, kuris taip retai tepasirodo išeivijos spaudoje, šie tomai duos ne vieną malonią skaitymo valandą.

LLK abiejuose tomuose sukaupta pakankamai medžiagos, kuria pasitelkus galima bandyti išvesti kai kuriuos apibendrinimus. Išvadų prašosi klausimai, liečią lietuviškos kritikos ryšius su laikmečio pasauline kritika. Taip pat, įdomu pasekti didžiųjų lietuvių kritikos problemų raidą, tai yra, veiksnius, skatinusius arba kamavusius lietuvių kritiką laiko tėkmėje. Žinoma, neturėtume pamiršti, jog lietuvių kritika, bent pradžioje, buvo užsiėmusi literatūros gynimu nuo grafomanų ir literatūrinės kalbos švarinimo reikalais. Nepriklausomybės laikais prie šių pradžios mokyklos mokytojo pareigų, kaip sakytų Korsakas, prisidėjo dar ir ura patriotizmo bei socialmoralinės problemos, įvėlusios į nevaisingas diskusijas ne vieną iš gabesnių kritikų. Deja, lietuvių kritikos ryšiai su tarptautinės kritikos raida buvo grynai atsitiktiniai. Jie užsimegzdavo per atskirus kritikus, studijavusius svetimas literatūras, pvz., prancūziška įtaka ėjo per Keliuotį ar Vaičiulaitį, o rusiška — per Korsaką. Įvairių pakraipų kritikai Nepriklausomoje Lietuvoje grupavosi apie pavienius kultūros žurnalus, pvz., neoromantikai ir estetai būrėsi apie *Naująją romuvą*, o į visuomenines problemas linkę — apie *Kultūrą*. Tačiau nei viena iš šių

grupių neturėjo savo bendrų deklaruotų tikslų ir neišsivystė į „kritikos mokyklą".

Iš abejuose tomuose sutelktos medžiagos atrodo, jog svarbiausia mūsų kritikos problema yra buvusi lietuviško identiteto klausimas. Jau nuo ankstyvesnių laikų pradėta domėtis lietuviškais pradais — kuo lietuvių literatūra skiriasi nuo kitų. XX a. pradžioje Herbačiauskas kalbėjo apie „tautos dvasią", o Čiurlionienė atkreipė dėmesį į liaudies dainas kaip tos dvasios šaltinį. Nepriklausomos Lietuvos pradžioje iškilo reikalas „orientuotis į savus, Lietuvos kultūrinį lygį atitinkančius nacionalinės literatūros vertinimo kriterijus" (*LLK*, II, psl. 18). Vėliau buvo svarstoma „tautos dvasios" problema ir jos išreiškimo pobūdis literatūroje. Sruogai „tautos dvasią" sudarė ne kūrinio turinys ar idėjos, bet tų idėjų pajautimo ir reiškimo forma (*LLK*, II, psl. 31). Mykolaičiui-Putinui literatūros tautiškumas buvo įkūnytas tautos psichologijoje: „*Literatūros tautiškumą sukuria joje įkūnyta tautos psichika* — jos jautimo ir mąstymo būdas, jos charakteris, individualinis pasaulio reiškinių pergyvenimas" (*LLK*, II, psl. 36). Korsakas domėjosi tautinės tradicijos ir kritikos santykiais. Žinoma, mūsų iškiliųjų kritikų ieškojimus neturėtume maišyti su tautinės vienybės", „patriotizmo žadinimo", „tautai tarnavimo" ar panašiais šūkiais, populiarintais ypač tautininkų valdymo metais. Su minėtais „idealais" rimtesni kritikai griežtai kovojo.

Nepaisant kai kurių trūkumų, — prieškarinę spaudą sekę jų atras daugiau, — *LLK* autoriai atliko didžiulį kompiliacijos ir klasifikacijos darbą. Šis veikalas yra stambus įnašas į mūsų kultūrą. Ateityje, kalbant apie lietuvių kritiką, bus galima su juo ginčytis, bus galima jį praplėsti ar patikslinti, bet nebus įmanoma tylomis *LLK* aplenkti. Iš praeities semiam stiprybę, kaip kadaise sakė Kudirka, tačiau ne vien tik semiam. Dar svarbiau — suprantam, iš kur atėjomė ir nekartojame senų kvailysčių.

II

Perskaičius *LLK* ir susipažinus su lietuvių kritikos praeitim, kyla pagunda pamąstyti ir dabartinės mūsų kritikos emigracijoje temomis. Kritika Lietuvoje, ištvėrusi stalinistinės sausros dekadą, kiek jai įmanoma, eina tradiciniu tautinės introspekcijos keliu. Nuo XX KP suvažiavimo (1956 m.) padaryta daug. Jeigu Nepri-

klausomoje Lietuvoje kritikai daugiausia tik nustatinėjo programą, jog „reikia ieškoti lietuviškos literatūrinės formos", „reikia tyrinėti liaudies dainas", — šiandieninėje Lietuvoje tai daroma. Pavyzdžiu, išleista vertingų monografijų apie mūsų rašytojus - klasikus, smulkiai tyrinėjamas folkloras, rašomi veikalai, nagrinėją lietuvių romaną, apsakymą, eilėdarą bei stilistiką. *LLK* abu tomai — gyvi šios veiklos pavyzdžiai. Kartu bandoma rasti būdą įpilietinti lietuvių literatūrą tarptautiniame fone. Geresnės kritikos Lietuvoje požymis — jos akademiškumas ir lietuviškos literatūrinės tradicijos pažinimas. Literatūros moksle pažengta tiek, jog šiandien įmanoma vertinti (iš lietuvių literatūrinės tradicijos pozicijų) net ir rašytojus, kūrusius Nepriklausomoje Lietuvoje. Tai matome, kad ir iš V. Kubiliaus, įvadų ir recenzijų *Pergalėje*, aptariančių Kiršos, Anglickio ir Miškinio poezijos rinkinius.

Pokarinė kritika išeivijoje atliko daugiausia „rearguard action". Kritikos ydos, pažįstamos iš 1918 - 1940 laikų, išeivijoje buvo dar paaštrintos. Rimta kritika pernelyg daug jėgų eikvojo bevaisėm polemikom ideologijos (V. Ramono *Kryžių* ginčas), patriotizmo (*Pėnkių stulpų* ginčas) ar moralės (A. Škėmos palikimo ginčas) klausimais.

Apie 1960 metus, aprimus ginčui dėl A. Škėmos palikimo, pasirodė pirmieji *Metmenų* numeriai. Juose R. Šilbajoris pradėjo spausdinti straipsnių seriją apie žymesniuosius išeivijos lietuvių rašytojus. Šilbajorio raštų nedeklaruota premisa buvo — literatūros kūrinys nėra ornamentuota sociologijos ar filosofijos veikalo forma, bet savaimingas atskiras pasaulis, su jam pačiam tik galiojančiais įstatymais. Kritiko uždavinys, pagal Šilbajorį, nėra kūrinio vertinimas remiantis rašytojo biografija ar istoriniu kontekstu, kuriame jis buvo sukurtas, bet teksto smulkus aiškinimas griežtame veikalo kontekste, atkreipiant ypatingą dėmesį į lingvistinę jo (veikalo) sandarą. Šis metodas buvo lyg šviežaus vėjo pūstelėjimas moralizmu pritvinkusioje anuometinėje išeivijos kritikoje. Bet Šilbajorio metodas neatnešė ko nors radikaliai naujo. Tai buvo tik anglosaksiškojo *New Criticism** teorijų pritaikymas išeivijos literatūrai. Į „naująją kritiką" atsirėmė jaunesnioji išeivi-

* *New Criticism* — vardas, duotas kritikos srovei, dominavusiai anglosaksiškoje, ypatingai amerikietiškoje, kritikoje tarp 1920 ir maždaug 1960 m.

jos kritikų karta, pradėjusi spaudoje reikštis 1960 - 1970-tų m. laikotarpyje, kaip Skrupskelytė, Gražytė ir kt. Praėjusiame dešimtmetyje įvyko tyli revoliucija: be kanuolių trenksmo ir kardų žvanginimo Šilbajoris ir jo satelitai užėmė pirmąsias pozicijas išeivijos kritikoje. Tam nereikia ilgų įrodinėjimų. Pakanka tik mesti žvilgsnį į mūsų kultūrinių žurnalų puslapius ir į literatūros paskaitininkų pavardes mokslininkų suvažiavimuose ir lituanistikos kongresuose. Jeigu reikėtų trumpai apibūdinti praėjusio dešimtmečio išeivijos kritiką, ją vadinčiau formalizmo laikotarpiu. Lyginant su tuo, kas dėjosi lietuvių kritikos praeityje, — periodo kada taip būtų rūpinamasi kūrinio struktūra, žodžio galia ir formos vienove, dar nėra buvę.

Ne paslaptis, kodėl jaunesnieji išeivijos kritikai taip imliai pasinaudojo formalistiniais „naujosios kritikos" metodais. H. Nagys 1973 m. Santaros suvažiavime Šilbajoriui mestoje replikoje pastebėjo, jog „jūs kalbate apie visokias struktūras, bet nesate skaitę Dionizo Poškos". Pasakyta daug tiesos. Jaunesnieji kritikai, daugiausia rusų, prancūzų ar anglų literatūrų ekspertai, lietuvių literatūrą ir jos raidą pažįsta paviršutiniškai. Visi jie yra baigę amerikiečių mokyklas. Prisimenu modernios kritikos kursą, kuriame dėstytojas išdalindavo anglų - amerikiečių poezijos lakštus, kuriuose būdavo patiekiama mažiau žinoma kūryba, apimanti laikotarpį nuo renesanso iki šių dienų. Poezija buvo be pavadinimų ir be autorių pavardžių. Dėstytojo tikslas būdavo pašalinti iš studento pasąmonės visokias pagundas, kurias sukeltų žinomų autorių vardai bei istoriniai kontekstai ir priversti jį nagrinėti poeziją kaip *das Ding an sich*, tai yra, kaip atskirą, nepriklausomą sistemą. Toks priėjimas prie literatūros labai parankus ir kritikams, užsiimantiems lietuvių literatūra kaip nikiu (hobby).

Visą dešimtmetį davusi toną išeivijos kritikai, ją apšvarinusi nuo moralinių ir patriotinių piktšašių, lietuviškoji „naujoji kritika" rodo išsikvėpimo žymes. Tai matome iš žymiausio jos atstovo R. Šilbajorio vėliausių raštų. Jie dvelkia uždarumu ir susmulkėjimu. Ten kalbama apie simbolių struktūras Škėmos dramose, žodžio instrumentiškumą Radausko kūryboje, ar spalvas ir šviesas Vaičiūnaitės poezijoje. Nesistengiama aptarti nei rašytojo kūrybos raidos, nei vėliausios jo knygos, nei, pagaliau, atskiro eilėraščio. Vien tik struktūros, žodžiai, spalvos. Šilbajorio straipsniai užbaigiami jau šablonu virtusiu: „Iš paduotų pavyzdžių rašytojas x už-

sirekomenduoja kaip subtilus ir komplikuotas menininkas. Bent šiek tiek nuoseklesnis jo įvertinimas reikalauja išsamios studijos, neįmanomos šio straipsnio rėmuose". Bet gi kuriam biesui reikalinga Šilbajorio struktūrų, spalvų ir žodžių mozaika?! Šias žinias galėtų pageidauti nebent dar neegzistuojąs lietuviškas MLA žurnalas, kuriame vieni kritikos amatininkai rašytų kitiems amatininkams, nebodami pasaulio, griūvančio apie jų ausis. Anglosaksų kraštuose *New Criticism* baigia mirti ramia mirtimi, ir kritika pradeda ieškoti ryšio (relevancy) tarp literatūros ir gyvenimo. Gal tuo keliu vertėtų pasukti ir žymiausiam šių dienų išeivijos kritikui?

Išeivijos „naujiesiems kritikams" sunkiausiai sekasi platesnės apimties darbuose, kai reikia rašyti kad ir apie išeivijos novelę („Lietuviška novelė", R. Šilbajoris, *Lietuvių literatūra svetur*) ar poeziją („Egzodo poezijos šuoliai", V. Skrupskelytė, *Lietuvių poezija*, III). Panašiais atvejais tikimės apibendrinančio pobūdžio straipsnių, kuriuose būtų duota lietuvių literatūros procesų analizė ir kur išeivijos veikalai ir vardai būtų priimami visos lietuvių literatūros mastu, kaip kadaise yra pageidavęs Korsakas („Apie kritiką", K. Korsakas, *LLK*, II, psl. 641). Ką gi apie tai mūsų suminėtieji kritikai? Trumpai drūtai — nieko. Šilbajoris, meistriškai išnagrinėjęs išeivių novelės tematiką — aptaręs kūrėjų santykį su tikrove ir radęs, kad dauguma bėga nuo jos ir slepiasi netikruose *tėvynės prisiminimuose, atatupstas traukiasi nuo savo atradimo.* Štai jo išvados:

Atsisakymas prasmingai santykiauti su išorine tikrove, žinoma, sumažina ir apriboja mūsų novelės galimybes, bet tai dar nereiškia, kad mūsų rašytojai nieko vertingo ir gilaus nesukūrė. Galutinėj apyskaitoj menininkas vis dėlto stovi tik pats prieš save, prieš vidujinę savo tikrovę ir tik jai vienai yra atsakingas. Užtat ir skaitytojas privalo ieškoti šito vidujinio pasaulio pas kiekvieną rašytoją, stengtis atpažinti individualius jo kūrybinio veido bruožus. Už tokias pastangas mūsų rašytojai gana gausiai atlygina, ir kaip tik jų dvasiniais turtais čia ir norima su skaitytoju pasidalinti („Lietuviška novelė", *Lietuvių literatūra svetur*, psl. 215, 216).

Užuot skaitytojui išaiškinęs, kaip „apribojamos mūsų novelės galimybės" ir kokias pasekmes neša novelės meninei vertei mūsų

kūrėjų „bloga sąžinė" (to reikalautų ir „naujosios kritikos" metodas), *Šilbajoris siūlo su jais flirtuoti — „atpažinti individualius* jų kūrybinio veido bruožus" ir mėgautis jų „dvasiniais turtais". Deimančiukų ieškojimas vainikuojamas principu. Net ir Tumas - Vaižgantas, mūsų didysis talentų ieškotojas, kur reikia mokėjo ir papešioti. Išeivijos kūrėjai Šilbajoriui lyg šiltadaržio gėlės, kurių aromatu jis bando gaivintis, deja, ne kartą diskretiškai užsiimdamas nosį, kai kvapas tampa ne toks malonus.

Išskyrus *Naujienų* vedamuosius rašantį garsiaburnį, V. Skrupskelytės „Egzodo poezijos šuoliai" (*Lietuvių poezija*, III) buvo palydėtas fanfarais. Poetai tvirtino, kad apie juos pasakyta švenčiausia tiesa. Nesistebiu kodėl. Ne vieno poeto kūrybos aptarime sukrautų komplimentų pakaktų dviems poetiniams gyvenimams. Sutinku, kad keliais atvejais (pvz., Nykos - Niliūno) parodyta daug įžvalgumo. Tačiau pagrindinis autorės metodas buvo krauti įspūdį ant įspūdžio, kur ne kur atskiedžiant iš niekur nekylančiais ir niekur nevedančiais apibendrinimais.

Žiūrint iš teoretinės pusės, „naujosios kritikos", kaip metodo, didžiausia silpnybė — prielaida, kad tarp literatūros ir neliteratūros įmanoma nubrėžti griežtą liniją, taip kad apie literatūros kūrinį galima kalbėti kaip apie struktūrą, tai yra uždarą, savarankų pasaulį su jam vienam galiojančiais įstatymais. Kai kuriais atvejais, kaip, pvz., Radausko poezijoje, Nabokovo romanuose ar Borges dalykuose, kur estetinis formalistinis momentas dominuoja, toks metodas yra pats tinkamiausias. Bet ką tada daryti su literatūra kaip Katiliškio *Išėjusiems negrįžti* ar Sruogos *Dievų miške*, kur tikrovinis momentas yra stipriausias ir kur tarp tikrovės ir fikcijos riba labai neaiški. Nuduoti, jog tikrovė yra už kūrinio ribų, šiais atvejais būtų daugiau negu pedantiška. Manyčiau, kad „naujųjų kritikų" premisa, jog jų metodas lygiai veiksmingas dorojantis su kūryba nuo Škėmos iki Dostojevskio, nėra teisinga.

Šis rašinys nėra kaltinamasis aktas nei Šilbajoriui, nei Skrupskelytei, nei kitiems. Apie lietuvių literatūrą jie rašo laisvalaikiu. Tai darbas ne savose srityse, naudojantis jiems prieinamiausiais metodais. Kartu nenorėčiau sumenkinti „naujosios kritikos". Tai kritika, atsirėmusi į pačią literatūrą — daugelyje atvejų pranašesnė už kritiką, pagrįsta istorija ar morale. Vienok, atskirta nuo literatūrinės tradicijos ir nužmoginta į struktūrinę formulę, „naujoji kritika" virsta tuščių girnų malimu. Susieta su lietuvių lite-

ratūrine tradicija, ji galėtų atnešti gražių rezultatų. Išeivijoje tai sunkiai įmanomas darbas.

Išeivijos vidutinio amžiaus kritikų karta stovi prieš dilemą. Ką veikti kritikams, „neskaičiusiems Dionizo Poškos", kurių lietuvių literatūros bagažas menkas? Prisipažinkime sau, kad, nežiūrint pastangų ir leidinių, dar nesugebėjome egzodo literatūros įnašo pasverti visai lietuvių literatūrai galiojančiais svarsčiais. Išskyrus Kostą Ostrauską, vienintelį išeivijoje baigusį lietuvių literatūrą, mes tam nesame pasiruošę. Atrodo, kad turėsime laukti, kol Lietuvoje gyvenantiems kritikams atsiras galimybė surasti nišą išeivijos literatūrai bendrojoje lietuvių literatūros istorijoje. Dėl to neturėtume kristi į neviltį ir nuleidę rankas, nieko neveikti. Gyvename „where the action is" — Vakaruose. Neblogai pažįstame čionykštę literatūrą, jos tradicijas bei kryptis. Mūsų kritika galėtų būti klausiančio ir sugestyvaus pobudžio — įdomi ne vien tik mums, bet ir gyvenantiems kitose sociopolitinėse sąlygose, kur ne viskas įmanoma ar įmatoma. Tokios kritikos pavyzdžių išeivijoje jau turime. A. Landsbergio straipsniai paskutiniuose *Metmenų* numeriuose, „Avangardizmas Lietuvos scenoje" (Nr. 23) ir „Ekologinė estetika Rytų Europos raštijoje" (Nr. 25), atitinka čia rekomenduojamos kritikos pagrindiniams bruožams. Anuose straipsniuose Landsbergis pateikia įdomių užuominų apie tautosakos ir modernizmo sambūvius Rytų Europos literatūrose ir apie dabartinio avangardistinio teatro Lietuvoje pastangas ištausoti tautinę kultūrą. Visa tai priešpastatoma Vakarų avangardo bandymams išsivaduoti iš slegiančio (Vakarus) išsisėmusių kultūrų slogučio. Sutinku, jog ši kritika gali atrodyti paviršutiniška. Tačiau ne čia jos esmė. Landsbergio straipsniai kartu intelektualūs ir sugestyvūs. Tam pasiruošusius jie galėtų sudominti — įgalintų juos pasukti dar nepramintais tyrinėjimų keliais.

Ne vien tik kritika, duodanti atsakymus, yra vertinga. Nemažiau reikšminga ir kritika, statanti gerus klausimus. Norėčiau šį rašinį užbaigti citata iš A. Greimo straipsnio „Kaukai ir aitvarai" *Metmenų* Nr. 24 (jame kalbama apie mitologijos tyrinėjimo problemas, bet jos taikytinos ir išeivijos kritikai):

Šiuo metu mums atrodo svarbiau susidaryti pakankamą hipotezių katalogą, svarbiau iškelti visą eilę problemų, o ne jas iš-

spręsti. Moksliniuose tyrinėjimuose (kartu ir kritikoje, L.M.) *vien medžiagos gausumo neužtenka, reikia dar ir žinoti ko ieškoma* (psl. 190).

Lietuvos TSR Mokslų Akademija ir Lietuvių Kalbos ir Literatūros Institutas, *Lietuvių literatūros kritika*, redagavo K. Korsakas ir K. Doveika, I (Vilnius: Vaga, 1971), II (Vilnius: Vaga, 1972). Pirmojo tomo tekstus atrinko, autorių anotacijas ir paaiškinimus parašė V. Vanagas, K. Koveika ir L. Gineitis; antrojo — A. Šešelgis, R. Mikšytė ir J. Žėkaitė. Tekstus kalbiniu požiūriu tvarkė J. Petronis.

Liūtas Mockūnas

LOTYNŲ AMERIKOS ROMANAS LIETUVIŠKUOSE VERTIMUOSE

Pirmasis klausimas, vertas panagrinėti Tarybinės Lietuvos vertimuose, yra autorių ir veikalų parinkimas. Tiesa, kad dar ir dabar dauguma vertimų yra daromi iš rusų kalbos, tad parinkimas maždaug seka jau sovietų pripažintus rašytojus, nepaliekant per daug iniciatyvos lietuvių vertėjams ar leidėjams. Tik po Stalino ir ypatingai paskutiniam dešimtmety kai kurie geriausi veikalai buvo verčiami tiesiai iš ispanų kalbos, nors tų vertėjų labai dar trūksta, nepaisant, kad nemaža grupė senų lietuvių emigrantų grįžo į Lietuvą. Maža dalis tačiau jų buvo išmokslinta, kiti jau nebemokėjo gerai lietuviškai, o dauguma iš viso nesidomėjo literatūra. Kas liečia ispanistų paruošimą pačioj Lietuvoj, nėra jokios galimybės, nes tik viename Vilniaus universitete yra dėstomi ispanų kalbos kursai, bet tai toli gražu iki kūrybingų vertėjų paruošimo. Sąlygos išmokti ispanų kalbos svetur irgi labai menkos. Tad, suprantant dideles problemas, su kuriom susiduria Lietuvos vertėjai, galima įvertinti ir jų atliktą nemažą darbą. Dvidešimties metų būvyje, tarp 1953 ir 1973 m., buvo išversta ir išleista virš pusės šimto poezijos, romanų, novelių ir teatro, ne-

skaitant dešimties romanų iš Brazilijos, išverstų iš portugalų kalbos.

Kaip kiekvienoj atrankoj, ne viskas buvo verstina, bet vardai kaip Pablo Neruda, Miguel Angel Asturias, Gabriel García Márquez, Alejo Carpentier, Carlos Fuentes, Mario Vargas Llosa, Rubén Darío ir César Vallejo parodo, kad ne viskas yra propaganda ir kad jų per vertimus įtraukimas į lietuvių kalbą praturtina lietuvių literatūrą ir kelia mūsų bendrą kultūrą.

Antras faktas — visi parinktieji autoriai yra kairiųjų pažiūrų, ir jų didelis nuošimtis priklauso komunistų partijai. Visokių komunistų yra ir jų tarpe. Yra didelis skirtumas tarp komunistinio įsitikinimo poetų kaip Neruda ar Vallejo ir Asturias ar Carpentier, nekalbant jau apie socialistinio realizmo autorius kaip Alfredo Varela ar Carlos Luis Fallas. O ką bekalbėti apie autorius kaip García Márquez, Fuentes ir Vargas Llosa? Jie, tiesa, skaito save socialistais, rimtai linkę į marksizmą, bet nepasitiki nei kapitalizmu nei sovietiniu komunizmu, jie tam pačiam puslapy piktinasi Vietnamo karu ir sovietų intervencija Čekoslovakijoje. Tuo tarpu kiti autoriai, kurių neišvertimas lieka mįsle, nors jie ir marksistai ir kovingi „antiimperialistai", kaip Julio Cortázar, kurio individuali ir giliai įsitikinusi marksistinė ideologija nėra ortodoksinė ir nesilaiko Maskvos nuostatų. Sunku suprasti, kodėl iš turtingos Argentinos literatūros lietuvių vertėjai parinko pačius nežinomiausius rašytojus (Alfredo Varela ir Alvaro Yunque), o tuo tarpu paliko visą eilę pirmaeilių kaip jau minėtas Cortázar, Jorge Luis Borges, Roberto Arlt, Leopoldo Marechal ir t.t. Kad Borges nepaprastų novelių nėra išversta į lietuvių kalbą atskiru veikalu, galima pateisinti: nors ir nevisai teisingai, jis laikomas oligarchijos rašytoju, kuriančiu nebūtus pasaulius ir bėgančiu nuo realių gyvenimo problemų sprendimo. Ko sovietinė estetika nesuvokia, tai kad svarbiausia yra pati rašytojo kūryba, nors jo asmeninės pažiūros ir būtų nepriimtinos. Gal jo literatūra ir neverčia valdžios ir nekiršina klasių kovos, bet ji praturtina žmogų, nepaisant kokioj santvarkoj jis begyventų. Panašiai galima būtų pasakyti apie žymų Meksikos poetą Octavio Paz, kurio kairiosios pažiūros ir „antiimperialistinis" sentimentas turėtų kaip tik paskatinti vertimą jo nepaprastos prozos ir poezijos, kuri tačiau pagal sovietinius standartus, tur būt, laikytina „dekadentine", kadangi priklauso prie simbolistų, sur-

realistų ir avangardo. Nors Kubai yra paskirta net devyni vertimai, pasigęstama dviejų žymių Kubos rašytojų, Guillermo Cabrera Infante ir José Lezama Lima. Abu yra buvę dideli Castro šulai ir revoliucijos pranašai, bet savo kūryboj seka individualią intuiciją ir didžiulę svarbą naujojo žmogaus ieškojime skiria naujo žodyno kūrybai, naujo žodžio, kuris kalbėtų tam naujajam revoliucijos žmogui. Cabrera Infante tuo tikslu yra sukūręs vieną iš ambicingiausių romanų ispanų kalba, *Tres Tristes Tigres*, kurio vertimas į bet kurią kalbą yra nepaprastas galvosūkis. Bet yra ir kitas daug gilesnis jo nevertimo į socialistinių valstybių kalbas motyvas: Cabrera Infante, trumpą laiką buvęs Castro rėmėjas ir garbintojas, pamato, ką tikrai reiškia toji revoliucija, ir nors nepakeičia savo liberalių kairiųjų pažiūrų, pasipriešina Castro diktatūrai, kurią išvadina stalinistine, ir paprašo prieglobsčio Prancūzijoj. To „prasižengimo" nepadaro Lezama Lima, bet ir jo romanas *Paradiso* nėra išverstas. Gal būt, už grafišką aprašymą lytinių santykių tarp berniukų, gal už barokinę kalbą ir nepaprastai komplikuotą stilių... Tuo tarpu, Venecuelos milijonieriaus ir gan konservatyvaus Caracaso dienraščio, *El Nacional*, savininko Miguel Otero Silva romanas *Onorijo mirtis*, labai populiarioj ir tradicinėj formoj parašytas buvo išverstas 1967 m. ir dabar verčiamas dar vienas. Pasirinktas romanas kaip tik atitinka sovietų tikslams, nors šiaip jau nėra pirmaeilės rūšies šedevras.

Iš vertimų galima susidaryti vaizdą, kad buvo parenkama ne tai, kas paskatintų revoliucijos idėją pasauly, to užtenka Sovietų Sąjungos knygose, bet (ir čia aš turiu kalbėti tik apie lietuvių vertimus), tai, kas užakcentuotų dvi pagrindines idėjas: antireliginę propagandą ir kapitalistinio pasaulio darbininkų klasės išnaudojimą.

Knygos su antireliginiu kontekstu, kurios ispanų ir Lotynų Amerikos literatūroj yra daugiau antiklerikalinės negu ateistinės, buvo parinktos su ypatingu rūpestingumu. Į šią grupę įeina beveik visos išverstos knygos, kur organizuota religija išjuokiama, kunigai parodomi niekšais, ištvirkėliais ir t.t. Tikėjimas į Dievą tačiau dažniausiai jose nepaliestas, kadangi ir giliai įsitikinę komunistai, kaip, pavyzdžiui, Asturias, per Didžiąją Savaitę grįžta į Guatemalą ir laiko garbe ir pareiga nešti procesijos „šventuosius". Bet aplamai religija parodoma priežastimi ne-

teisingumų, kaip pateisinimas pasaulio nelygybės, kaip „opiumas", užmigdąs pasaulio darbininkus ir t.t. Tad šitie romanai, be abejo, atlieka tam tikrą propagandinę paskirtį Tarybų Lietuvos kovoje prieš religiją.

Antras, labai aiškiai užsibrėžtas tų vertimų tikslas yra parodyti kapitalistinio pasaulio pragarišką gyvenimą, iliustruotą diktatūrom, kalėjimais, kankinimais, darbininkų išnaudojimais, moterų išniekinimais ir t.t. Paskaičius, koks žiaurus tas kapitalistinis pasaulis Asturias, Otero Silva ar García Márquez veikaluose, socialistinis gyventojas turėtų laikyti save labai laimingu, išvengusiu tų visų negerovių po tarybiniu dangum. Deja, lazda turi du galu, ir daug tų kankinimų, aprašytų romanuose, yra nesvetimi sovietiniam gyventojui, o tikri asmeniški išgyvenimai, ir tuo pačiu dar šiurpesni, nes joks romanas negali tų patyrimų pavaizduoti.

Visuose romanuose — išskyrus Castro laikų Kubos — revoliucija yra tik tolima svajonė, nerealus sapnas, miglotas uždavinys, už tai ir jų revoliucinė įtaka yra menka ir kartais priešinga. Pagal Gyorgi Lukacs, tai ne aukščiausio laipsnio „socialistinis realizmas," kurio reikia siekti žinant kad tai beveik neįmanoma, bet „kritiškas realizmas", kurio uždavinys yra kritiškai įvertinti buržuazinio gyvenimo geroves ir negeroves ir iš jų daryti išvadas ateičiai, kuri neabejotinai bus socialistinė.[1]

Tai literatūra, skirta pailiustruoti kapitalistinio pasaulio supuvimą, naudojantis tų pačių kapitalistinių kraštų rašytojais, kartais net išnaudojant juos taip, kaip jie niekad nesvajojo, pridedant ar atimant sakinį ar pagrindinį žodį. Bet dažniausiai tekstai paliekami kokie jie yra, juo labiau, kad jie dažnai jau buvo perredaguoti darant vertimus į rusų kalbą.

Koks gali būti „impaktas" Tarybinei Lietuvai, išgyvenusiai Stalino terorą, sunku pasakyti. Nežinau tikrai, kokie vertimai yra padaryti iš kitų kalbų, bet norint būti objektyviu, reikia pripažinti, kad, nepaisant motyvų, iš ispanų kalbos yra gerų ir vertų dėmesio vertimų, kaip García Márquez ir Carpentier, yra jų ir nepateisinamų, kaip Varela ir Yunque. Bet jeigu pasirinkimas kartais ir diskutuotinas, jis iš dalies yra skonio reikalas, ar tai

[1] George Lukacs, *Realism in Our Time — Literature and the Class Struggle* (New York: Harper and Row, 1962).

bus politinio ar literatūrinio. Lietuvių kultūrai šitie vertimai padaro nemažą patarnavimą, praturtindami jos kalbą, formą, tematiką ir estetines bei pasaulėžiūros pažiūras, nes šiandieninis Lotynų Amerikos romanas turi savyje ne vien tik revoliucines formules, bet ir gyvą kūrybiškumą.

° ° °

Lotynų Amerikos romanas gimsta vėlai, 1816 metais, kai pirmasis romanas, *Periquilio Sarniento*, parašytas José Fernández de Lizardi, buvo išspausdintas Meksikoj. Tai nereiškia, kad nebuvo parašytų jų ir anksciau, pagal paskutinius duomenis, tų romanų rankraščiai ėjo gana laisvai iš rankų į rankas, bet kolonialinės sistemos nuostatai buvo griežtai uždraudę spausdinti bet kokias apysakas, kurios atitrauktų žmogų nuo kasdieninio darbo ir tikėjimo. Daug kronikų apie Amerikos kontinento *Conquista* savo forma ir tema buvo panašesnės į romanus negu į istoriją.

Bet tikra prasme galima sakyti, kad to romano pradžia yra vėlyva ir jo įtaka svetima, kaip svetima buvo laisvės kovos ideologija, konstitucija, teisė, mokslas ir politinės bei ekonominės organizacijos. Pusantro šimto metų Lotynų Amerika neįstengė sukurti nieko naujo savo naujuose kraštuose. Literatūroj Europos ir vėliau JAV įtaka padarydavo iš tos kūrybos kopiją, kartais labai gerą kopiją, visų tų judėjimų, kurie praūžė per Prancūziją ir Angliją: romanticizmo, realizmo, natūralizmo — net modernizmas, pirmas judėjimas, rodęs tam tikro originalumo, buvo mišinys simbolizmo, parnasizmo ir vėlyvojo romanticizmo. Neveltui prieš keturiasdešimt metų Luis Alberto Sánchez (Perú, 1900) rašė: „Amerika, romanų šalis be rašytojų".[2] Buvo daug romanų, šimtais, bet mažai jų pasakydavo, kas iš tikrųjų yra Amerika, kur indėnai buvo aprengiami frakais ir peizažas būdavo nupieštas kaip turistinės kortelės.[3]

---

[2] Luis Alberto Sánchez, *América: Novela sin novelistas* [(Santiago de Chile: Ediciones Ercilla, 1930 (?)].

[3] Ispaniškai vadinama „novela indigenista" (beletristika apie indėnus) buvo taip paplitusi Lotynų Amerikoj, kad tarp 1930 ir 1940 m. buvo parašyta virš šimto romanų, kur indėnai visados būdavo parodomi kaip naivūs ir nekalti vaikai, visų išnaudojami

Atėjus Antrajam pasauliniam karui, viskas staiga pasikeičia. Kuomet prancūzų rašytojai paskelbė šūkį „romanas mirė", Lotynų Amerika paskutiniųjų trisdešimties metų būvyje parašė ir išleido tokį kiekį nepaprastos kokybės romanų ir novelių, kad staiga tas pats Sánchez turėjo pakeisti savo šūkį „Amerika, romanų šalis su rašytojais". Šitas klestėjimas prasidėjo apie 1940 m., bet galutinai išsivystė šeštajam dešimtmety. Kritikų šitas laikotarpis buvo pavadintas anglišku žodžiu „boom", nes niekad anksčiau tiek daug romanų nebuvo parašyta, išspausdinta ir išversta. Visi pradėjo rašyti apie „Naująjį Lotynų Amerikos romaną" ir jo vertė neliko nepastebėta ir socialistiniuose kraštuose. Sunku sutikti be rezervų su vadinamuoju „boom" ar „Naujuoju romanu", turint minty, kad didieji veikalai buvo jau anksčiau parašyti ir ne viskas buvo taip jau „nauja", kaip iš sykio atrodė. Pavyzdžiui, Borges išleido savo žymų rinkinį *Ficciones* 1944 m. ir *Aleph*, 1949; Asturias parašė savo *El señor Presidente* 1932 m., tačiau išspausdinto tik 1946 m.; Leopoldo Marechal, *Adán Buenosayres*, 1948 m.; Juan Carlos Onetti, *La vida breve*, 1950 m. ir t.t. Antra vertus, daug tų vadinamųjų „naujenybių" buvo jau bandyta Europos romane, tačiau Lotynų Amerikoj tas viskas atėjo gan savotiškai ir nelauktai.

Kodėl Lotynų Amerikos romanas iškyla su tokia jėga pereitam dešimtmety? Kodėl buvo parašyti tokie monumentaliniai vei-

---

grynai per savo gerumą. Dauguma tai buvo bergždžias aimanavimas baltų ar „mestizo" rašytojų, kurie žiūrėdavo į indėną romantiškomis akimis, bet retai įsigilindami į jo tikrą charakterį ir dar mažiau jį suprasdami. Pavyzdžiu galima paminėti žymaus Peru poeto César Vallejo (jo poezijos yra išversta į lietuvių kalbą) socialistiniam realizme parašytos apysakos *El tungsteno* (1931), ir šiuo metu į lietuvių kalbą verčiamus du veikalus vieno iš geriausių tos krypties beletristų, Ciro Alegría (Perú, 1909 - 1967): *La serpiente de oro* (1935), verčiama į lietuvių kalbą iš rusų A. Mickienės kaip *Auksinė gyvatė* (1974), ir *Los perros hambrientos*, išleista originaliai 1938 m. ir išversta šiais metais kaip *Alkani šunys*. Keista, kad taip ir liko neišverstas autoriaus žymiausias veikalas *El mundo es ancho y ajeno* (1940), lietuviškai būtų *Pasaulis platus, bet svetimas*.

kalai, kaip Carpentier *El siglo de las luces* (1962), Fuentes *La muerte de Artemio Cruz* (1962), Cortázar *Rayuela* (1963), Vargas Llosa *La ciudad y los perros* (1963), Lezama Lima *Paradiso* (1966), García Márquez *Cien años de soledad* (1967), Cabrera Infante *Tres tristes tigres* (1967), Manuel Puig *La traición de Rita Hayworth* (1968) ir t.t. kaip tik šeštajam dešimtmety? Jau dabar, po 1970 m. tokių veikalų nebesimato, nors dauguma tų rašytojų dar jauni ir gyvi. Dar per anksti išaiškinti ir logiškai pateisinti šį reiškinį. Kaip buvo su prancūzų ir ispanų poezija, dvidešimtųjų metų ar JAV romano klestėjimu trisdešimtaisiais metais, ar šiuo momentu pradedančia kurtis Afrikos literatūra, Lotynų Amerikos romano sužydėjimas šešiasdešimtųjų metų dekadoje neturi, galų gale, kito paaiškinimo kaip „istorijos fatalizmas".

Daugelis motyvų neturi nieko bendro su literatūra, bet su socialinėm ir ekonominėm aplinkybėm. Pirmoj eilėj reikia paminėti labai intensyvų miestų ir jų gausių priemiesčių augimą apie Buenos Aires, Bogota, Mexico, Caracas, Lima ir t.t. Prie to prisidėjo žemdirbystės mechanizacija ir miestų industrializacija, kas pakėlė Lotynų Amerikos vidutinės klasės skaičių ir paskatino spartų įsijungimą į kultūrinį gyvenimą. Nemažiau prisidėjo pasaulinės rinkos literatūros nuosmukis paskutiniais dešimtmečiais. Anksčiau, jeigu lotynas ir skaitydavo savuosius, kaip Rómulo Gallegos *Doña Bárbara* (1929), ar Mariano Azuela *Los de abajo* (1916), ar Ricardo Güiraldes *Don Segundo Sombra* (1926),[4] tai vadinamasis kultūringas žmogus gėdindavosi tai parodyti ir paslėpdavo po sunkiais Marcel Proust ar James Joyce tomais. Stiprėjant nacionalizmui, skaityti savuosius pasidarė tam tikra garbė ir tautinis pasididžiavimas.

Nemažiau pasitarnavo Lotynų Amerikai Europos karo konvulsija ir Ispanijos Pilietinis karas. Kai importuotų knygų bei žurnalų buvo beveik neįmanoma gauti, daug prancūzų ir ispanų intelektualų persikėlė gyventi į Meksiką ar Buenos Aires, ir tenai

[4] Alberto Gerchunoff (1883 - 1950), Rusijoj gimęs Argentinos rašytojas, sakydavo apie tokius oligarchinius rašytojus kaip Güiraldes, „jie ant frako nešiodavo pončo".

įsteigė leidyklas, žurnalus, laikraščius, dirbdami redaktoriais ir universitetų profesoriais.[5] Jie pradėjo domėtis vietine literatūra, kelti jos vertę kaip naują, gyvą ir kūrybingą, ir paskatino vietinius skaityti save. Buvo suorganizuoti milžiniški knygų festivaliai, kurių papiginti leidiniai ėjo pusės milijono tiražais. Daug prisidėjo prie šio skaitytojų pasikeitimo užsienio spaudos atsiliepimai ir kasdien gausėją vertimai. Svarbiausi šių dienų autoriai, kurių veikalai vos spėjo išeiti iš spaustuvės, buvo verčiami į 12 kalbų, ir reikia pripažinti, kad šiuo atžvilgiu ir lietuviai neatsiliko.

„Naujajame romane" turėjo būti ko nors daugiau, negu visi šie laimingi sutapimai. Pagrindinis naujojo romano pasikeitimas prasideda laužant seną retorinę kalbą. Ispanas laikydavo blogu skoniu pasakyti ką nors tiesiai, be gražbylystės, taip kaip jis kalba savo kaimynui. Reikėjo tam nuvalkiotam žodžiui grąžinti švarumą ir, jeigu tai neįmanoma, išgalvoti naujažodžius, kurie išsakytų tiesą, tiek laiko nuslėptą po retoriką mėgstančia literatūra. Nauji rašytojai, nuo Borges iki García Márquez, su įsitikinimu tvirtina, kad be „žodžio" Lotynų Amerika niekuomet neišeis į pasaulinę plotmę ir toliau seks rašydami senovišku būdu supančiota — tradicine kalba. Jie tą žodžio „atnaujinimą" daro savaip, degraduodami žodžio mitinę ir estetinę reikšmę, išniekindami skambius posakius, virtusius klišėm, įvesdami į literatūrą storžieviškus išsireiškimus ir t.t., visa tai, kad būtų galima išsakyti, ką istorija nutylėjo per šimtmečius, aiškina Fuentes.[6] Amerikos kontinentas taip naujas, sako Carpentier ir García Márquez, kad reikia pradėti nuo kiekvieno daikto „krikštijimo".[7] Šitas darbas, iš pašaukimo, privalomas poetams, ir daug tame pasitar-

---

[5] Jų buvo iš Ispanijos, kaip Amado Alonso, Rafael Alberti, Guillermo de Torre, Max Aub, Ramón Sender, León Felipe, Jorge Guillén, Pedro Salinas, Luis Cernuda, Francisco Ayala ir t.t. Iš Prancūzijos laikinai prisiglaudė Argentinoj Jean Cassou, Jean Cocteau ir kt. Iš Lenkijos, Witold Gombrowicz ir t.t.

[6] Carlos Fuentes, *La nueva novela hispanoamericana* (Mexico: Mortiz, 1969).

[7] Alejo Carpentier, *Tientos y diferencias* (México, 1964).

navo Rubén Darío[8] ir vėliau Vicente Huidobro.[9] Po jų visa eilė žymių poetų, Neruda,[10] Vallejo ir Paz tęsė filologinę ir „socialinę" revoliuciją. Su naujuoju romanu šitą darbą perėmė jauni romanistai, ir jie tai darė panašiai kaip savo laiku André Breton, Henry Miller, W. Faulkner ir t.t.

Antra labai svarbi šito romano charakteristika yra panaudojimas visiškai naujo Lotynų Amerikai pasakojimo būdo, kuriame nemažą rolę vaidina skaitytojas. Tradiciniam romane autorius būdavo vispusiškas „dievas", jo veikalas galutinai užbaigtas, paliekąs skaitytojui tik pasyvią rolę. Romanas buvo *per se*, visuotinas ir nepakeičiamas. Po Fuentes ir Cortazár romano reikšmė pasikeitė, ne tuo, ką rašytojas norėjo perduoti, bet ką skaitytojas „pridėdavo" savo aktyvia fantazija. Vieton vienprasmiškos minties, rašytojas įvelia daug dviprasmiškumų. Vieton vienos plokščios apysakos formos, autorius ieško fragmentacijos ir sinchroni-

---

[8] Nikaraguos poetas, „modernizmo" pradininkas, kurio trys poemos išverstos į lietuvių kalbą *XX a. Vakarų poetai* (Vilnius: Vaga, 1969).

[9] Vicente Huidobro (1893 - 1948), Čilės avangardo poetas, pirmas pareikalavęs kalbos „revoliucijos". Iš aristokratiškos šeimos, linkęs į socializmą, bet niekad nenorėjo sutepti grynosios poezijos socialiniais šūkiais. Tad gal ir nekeista, kad jis buvo rastas nevertu išversti į lietuvių kalbą.

[10] Pablo Neruda (1904 - 1973) kontroversiškiausias Lotynų Amerikos poetas, romantikas, surrealistas, klasikas ir proletaras, rašęs aukščiausios rūšies stilizuotą poeziją ir tuo pačiu metu paprastam darbininkui skirtas eiles. Gavęs Nobelio ir Lenino premijas, išverstas į daugybę kalbų, buvęs kandidatas į Čilės prezidentus ir prieš pat mirtį paskirtas ambasadorium Prancūzijai (tipiškas reiškinys Lotynų Amerikos kraštuose atlyginti už kultūrinę veiklą ambasadorystėm). Jo poezija, nelygi kokybe ir įvairi savo užsimojimu, yra visados originali ir dažnai angažuota. Aktyvus komunistų partijos narys, priklausė Maskvos sparnui ir, kai vyko skilimas tarp Kremliaus ir Pekino, daug pergyveno, kad jo vertėjas Kinijoj buvo už tai nužudytas. Į lietuvių kalbą išversta maža jo gausios poezijos antologija *Poezija* (Vilnius: Vaga, 1972, 8.000 egz.) ir *XX a. Vakarų poetai.*

zacijos, kur laiko ir erdvės reikšmės dažnai panaikinamos, sustabdomos ar pakeičiamos. Kas buvo nauja tradiciniam Lotynų Amerikos romanui, jau buvo bandyta ir anksčiau Joyce, Proust, Alain Robbe - Grillet ar Günter Grass. Skirtumas yra tik tas, kad tai viskas pirmą kartą buvo bandoma ispanų kalboj su nauju užsiangažavimu. Sunku šiuos veikalus lyginti su prancūzų „antiromanu" ar „naujuoju romanu", kurio nesiangažavimas ir nenorėjimas „nieko" pasakyti yra priešingi visai „naujojo" Lotynų Amerikos romano orientacijai.

Nemažas pasikeitimas pasirodė ir tematikos traktavime. Tradiciniam romane rašytojas turėdavo būtinai ką nors įrodyti. Naujieji tačiau nei nebando išspręsti problemų, jie neragina nuversti valdžią nei smerkia politines institucijas, kaip tai darė socialistinio realizmo šulai. Pasak jaunųjų rašytojų, jų pareiga yra rašyti kaip galima geriau, rašyti veikalus, kurie įpareigoja. Jie pasirinko vienintelį priimtiną kelią: apsiriboti nuo pasaulinių ideologijų, nepriimti jokių įsipareigojimų ir siekti visuotinos nepriklausomybės. „Rašyti „taip, kaip man patinka", sako García Márquez, ir kad niekas nesiimtų mums diktuoti, kaip ir ką turime rašyti. Neatsitiktinai jų dauguma gyvena savo laisva valia pasirinktoj tremty, kad išvengtų moralinės ir ideologinės priespaudos. Šitie savanoriški tremtiniai aprašo realybę iš anapus, neįpareigoti nei opozicijos, nei esamos valdžios.[11]

Nors jų ideologinės pažiūros gan smarkiai skiriasi, jie visi yra vidurinės klasės intelektualai, kurie su profesionaliniu rimtumu atlieka savo uždavinį ir laiko savo kūrybą pareiga žmonijai. „Naujieji" laiko save pranašais, kurie netiesioginiu būdu bando pastūmėti tikrą pasaulinę revoliuciją ir sukurti naują žmo-

---

[11] García Márquez gyvena Barcelonoje; Vargas Llosa Londone; Borges, amžinas keliautojas, nors ir visai baigiąs apakti, kas antrus metus praleidžia JAV, Anglijoj ar Šveicarijoje; Asturias ir Carpentier jau seniai gyvena Paryžiuje; Fuentes irgi keliauja iš vieno kontinento į kitą ir t.t. Šitas reiškinys Lotynų Amerikoje ne naujas. Daug žymių veikalų buvo parašyta priverstinoj ar savanoriškoj tremtyj, kaip *Comentarios reales* (1609) Inca Garcilaso de la Vega; *Facundo Quiroga* (1845) Domingo Faustino Sarmiento; *Amalia* (1851) José Marmol ir t.t.

gų naujam pasauly, socialiniame teisingume. Šitas tikslas, kiekvieno suprastas savotiškai, juos jungia kūrybiškai ir už tai jau sunku kalbėti apie kokio nors krašto romaną. Matome stačiai vieną, didžiulį ir vienintelį Lotynų Amerikos romaną.

Iš dešimties žymiausių šių dienų rašytojų į lietuvių kalbą yra išversti penki: García Márquez, Asturias, Vargas Llosa, Carpentier ir Fuentes. Trūksta Borges, Cortázar, Onetti, José Donoso ir Cabrera Infante.[12]

• • •

Norint aptarti kai kuriuos vertimus, reikia juos kiek sauvališkai sugrupuoti. Šiam tikslui pasirinkimas mažas. Kiekvienas romanas yra beveik nedalinamas ir negrupuojamas vienetas, nors ir galima jiems rasti bendrų savybių. Mes juos sugrupavome į tris grupes, tradicinį romaną, socialistinį realizmą ir „naująjį" romaną.

Iš vadinamųjų tradicinių romanų autorių, išverstų į lietuvių kalbą, yra du iš Meksikos — Vincente Riva Palacio ir José Rubén Romero; vienas iš Peru — Ciro Alegría,[13] ir du iš Venecuelos, Rómulo Gallegos ir Miguel Otero Silva.[14]

Seniausias Lotynų Amerikos romanas, išverstas į lietuvių kalbą, yra *Meksikos įlankos piratai*, parašytas Vincente Riva Palacio (1832 - 1896). Romanas buvo išverstas lygiai šimtą metų vėliau, 1969 m., iš rusų kalbos V. Martišiaus, ir jo buvo išleista net 25.000 egzempliorių. Riva Palacio, Meksikos generolas (kovojo prieš Maksimilijono Meksikos imperiją), liberalas XIX a. prasme, ro-

---

[12] Aišku, neskaitant poetų Neruda, Vallejo ir Gabriela Mistral, kurie yra išversti.

[13] Ž. pastabą 3.

[14] Reikėtų čia pridėti vertimus, padarytus iš ispanų tradicinės literatūros, kaip Benito Pérez Galdós *Doña Perfecta* (1876), išverstą į lietuvių kalbą iš ispanų A. Vaivutsko 1957 m.; Vicente Blasco Ibáñez *Sangre y arena* (1908), išverstą iš ispanų kalbos antrą kartą A. Girskio 1959 m. (pirmą kartą buvo versta A. Barčiaus 1930 m.), ir iš rusų kalbos išverstą *Prakeiktą žemę* (J. Naujokaičio 1968 m.); Juan Valera *Pepita Jiménez* (1874), išverstą iš ispanų E. Treinienės 1970 m.; Ramón María del Valle - Inclán *Sonatas* (1902 - 1905), išverstą iš rusų kalbos V. Giedros.

mantikas ir aštrus antiklerikalas, bet gilus tikintysis, yra parašęs visą tuziną istorinių romanų, sekdamas Walter Scott ir A. Dumas. Žymus yra jo romanas apie Meksikos Inkvizicijos intrigas *Virgen, monja, casada y mártir* (1868), kuris gal geriau būtų atitikęs tarybiniams tikslams negu pasirinktasis.

Įdomu, kad iš turtingos ispanų išdaiginės („picaresque") literatūros, lietuviai pasirinko *Niekam tikęs Pito Pereso gyvenimas (La vida inútil de Pito Pérez*, 1938), parašytą José Rubén Romero (1890 - 1952). Nors vertimas nebuvo iš originalo, kaip ir jų dauguma, lengvas ir originalus Rubén Romero stilius perduotas gerai ir gyvai. Romanas yra mažas Meksikos literatūros šedevras, parašytas „Meksikos Revoliucijos" įtakoj, kuriame su nepaprastu humoru ir nusivylimu autorius perduoda tų laikų savo krašto nuotaiką. Ironiškai pavadinta „netikėlio" autobiografija filosofiškai aptaria gyvenimą, religiją, politines partijas ir valdžios pareigūnus. Epizodiškai pristato provincijos gyvenimą ir žmonių menkavertiškumą. Romano gili mintis pilnai pateisina to vadinamo „netikėlio" buitį. Jo vertimas į lietuvių kalbą (R. Saukienės, išleistas 1969 m. 15.000 egz.) tarp kitko pateisinamas autoriaus antiklerikaliniu nusistatymu, politikierių, pirklių ir buržuazinio gyvenimo išjuokimu ir mažo žmogaus skurdaus — dvasinio ir medžiaginio — likimo pristatymu.

Nemažiau tradicinis savo forma, virtęs beveik klasikiniu, sprendžiant iš imitacijų, yra Rómulo Gallegos (1884 - 1969) *Doña Bárbara* (1929), išverstas į lietuvių kalbą du kartu, P. Gaučio Čikagoje kaip *Laukinė moteris*, ir Lietuvoj, iš ispanų kalbos Ch. Spitrio, išleistas 1961 m. su 15.000 egz. Gallegos, Venecuelos prezidentas, mokytojas ir autorius daugelio žymių romanų apie savo krašto lygumas ir džiungles, literatūriškai aprašė Amerikos gamtą. Koks galėjo būti tikslas šito romano pasirinkime nėra aišku, nes jis neturi jokios propagandos, nei socialinės nei religinės. Net ūkio savininkas pavaizduotas pažangiu ir teisingu, tuo tarpu Doña Bárbara simbolizuoja viską, kas yra žema, aistringa, barbariška. Tai konfliktas tarp miesto civilizacijos ir dykumų laukiniškumo. Mažai kas šiandien sutinka su šia teorija, bet savo laiku ji buvo populiari tarp vietinių rašytojų.

1967 m. buvo išversta *Onorijo mirtis* (*La muerte de Honorio*, 1963), parašyta Venecuelos naftos milijonieriaus Otero Silva (g. 1908). Romanas verstas tiesiai iš ispanų kalbos V. Vaivutsko

(kuris taip pat išvertė A. Varela *Tamsioji upė* ir Pérez Galdós *Doña Perfecta*) 15.000 egzempliorių tiražu. Jame nepaprastai vaizdžiai aprašyta sena tema, diktatūros sauvaliavimai ir žmonių kankinimai. Autorius aprašo įvykius, kurių asmeniškai nepergyveno, jau tai Pérez Jiménez diktatūrai žlugus, 1958 metais; bet iš tikrųjų tai galėtų būti bet kokia diktatūra. Žurnalistišku būdu autorius aprašo penkių žmonių odisėją kankinimų kameroj iki galop visi penki atsiduria vienutėj, kur su fotografiniu realizmu atpasakoja savo nuotykius. Autorius gudriai įterpia slaptus tų penkių charakterių vidinius išgyvenimus, kuriais jie nesidalina, padarydamas tam tikrą dvilypį romaną. Daktaras, buhalteris ir žurnalistas yra savaip įsitikinę geros valios komunistų partijos nariai, tuo tarpu kapitonas ir barzdaskutys tik per absurdiškas aplinkybes ten atsidūrė ir iki galo nevisai suvokia kodėl. Jie visi neprakalbėjo budeliams ir pergyveno nepaprastus žiaurumus. Galop, po išsipasakojimo, barzdaskutys sukuria nesamą asmenybę, sūnų Onorijų, pagal kurį ir pavadintas romanas. Nors romano literatūrinė vertė menka ar abejotina, propagandos efektas aiškus ir šiurpulingas.[15]

Lotynų Amerikos, kaip ir apskritai viso trečiojo pasaulio rašytojas, yra *ex officio* socialinis kritikas, nepaisant kokios jis bebūtų ideologinės krypties. Jau minėjom, kad beveik visi vadinami „naujieji rašytojai", krypsta į kairę ar stačiai yra komunistų partijos nariai, bet skiriasi nuo tų rašytojų, kurie užsiima propaganda ir socialine agitacija, kaip Mancisidor, Carlos Luis Fallas ar žymus Brazilijos romanistas Jorge Amado,[16] ir maždaug 300 kitų seniai užmirštų rašytojų ir rašeivų, kurie nuo antrojo dešimtmečio užplūdo Lotynų Ameriką su proletariniu, socialiniu,

---

[15] Šiais metais leidžiamas kitas Otero Silva romanas, *Cuando quiero llorar no lloro* (1970), vardas paimtas iš Rubén Darío poezijos, išvertus būtų „kai noriu verkti neverkiu", kurio milijoninis vertimas į rusų kalbą turėjo nepaprastą pasisekimą. Romanas toliau tęsė *Onorijo mirties* siužetą.

[16] Brazilijos komunistas, stiprių realistinių romanų rašytojas, užsiangažavęs už politinę ir socialinę revoliuciją. Į lietuvių kalbą išversti net keturi jo romanai: *Aukso vaisių žemė* (1949), *Raudonieji želmenys* (1953), *Gabriele* (1966) ir *Seni jūrininkai* (1967). Visi vertimai daryti iš rusų kalbos.

pagiežingu romanu, kuris vis dėlto nepajėgė nuversti valdžios nei pakeisti socialinių negerovių. Toks nekūrybingas buvo socialistinis realizmas Lotynų Amerikoj, kad perskaičius vieną tokį romaną jautiesi perskaitęs juos visus.

Paimkim Alfredo Varela (g. 1914) *Tamsioji upė (El río oscuro: La aventura de los yerbales vírgenes*, 1943), išversta Vaivutsko iš ispanų kalbos 1955 m. ir išspausdinta 10.000 egz. Kaip ir visų šios krypties romanų, argumentas yra paprastas, sakyčiau jau per naivus, lyg taikytas skaitytojui, vos mokančiam paimti knygą į rankas. Kadangi nedaug ką galima apie šį romaną pasakyti, bandysiu atpasakoti jo siužetą: aukštutinėj Paranos upės daly (Argentinoj) yra verbuojami darbininkai rinkti *mate* (Paragvajaus arbata, labai geriama Argentinoj). Jiems iš anksto yra užskaitomos kelionės ir visų reikalingų tenai įrankių išlaidos, už kurias jie turės atmokėti darbu iki gyvos galvos, nes prasiskolinimo sistema taip sutvarkyta, kad jie visados lieka skolingi. Du broliai su pažangiom idėjom užsiverbuoja į tą „pragarą", niekad rimtai negalvodami išpildyti kontrakto sąlygų. Per juos autorius ir aprašo visą to gyvenimo neteisingumą. Įsitikinę darbininkų išnaudojimu, moterų išniekinimu, kankinimu ir t.t. jie pabėga ieškodami tos idealios vietos, kur darbininkai jau susipratę ir be savininkų dirba broliškai. Nors romane yra gražių gamtos aprašymų, jie nieko bendro neturi su autoriaus tikslu nei romano eiga. Įdomu pastebėti, kad šio laiko socialistinio realizmo romanuose buvo vengiama bet kokios užuominos apie JAV imperializmą. Mat, tuo laiku Amerika buvo Sovietų sąjungininke. Apskritai sunku pasakyti, kodėl šis romanas buvo verstas.

Tais pačiais metais pasirodė Lietuvoje kitas romanas, daug stipresnis, bet irgi tos pačios krypties, tai Kostarikos komunisto Carlos Luis Fallas (1909 - 1966) *Mamita Junai* (1955) (ispaniškai, *Mamita Yunai*, 1941). Romano pavadinimas yra susietas su United Fruit Company („Yunai" išeina iš vietinio tarimo „United"), kurią bananų darbininkai ironiškai vadindavo „mamita United", ir kuriai buvo priskiriami visi blogiai. Siužetas biografinis, kuriame pats autorius — buvęs batsiuvys ir bananų plantacijos darbininkas — yra svarbiausias veikėjas. Naudodamasis savo svarbia tarpininko pozicija tarp darbininkų ir valdžios, jis demaskuoja rinkimų klastą, aprašydamas tuo pačiu savo patyrimus ir skau-

džius nuotykius, kai jis pats dirbo dėl „Mamita Yunai". Yra tad du siužetai, vienas liečia valdžią, parsidavusią Amerikos imperializmui, kitas darbininkų išnaudojimą ir išniekinimą. Abu siužetai aprašyti su tokiu pykčiu, žiaurumu ir neapykanta, kaip retai galima atrasti pasaulinėj literatūroj. Nors jis buvo vadinamas Amerikos Gorkiu, tačiau jam labiau tiktų Amerikos Gladkovo vardas. Nors bendra romano idėja aiški nuo pat pradžių, reikia pripažinti, kad autorius turi natūralų pasakoriaus talentą ir gal už tai peržengia socialistinio realizmo rėmus.[17]

Panašius aprašymus apie išnaudojimą ir t.t. rašo Joaquín Gutiérrez (Costa Rica, g. 1918), savo romane *Puerto Limón* (1950), išverstas kaip *Puertas Limonas* 1972 m. 15.000 tiražu (iš ispanų vertė V. Petrauskas); Kubos Dora Alonso (g. 1910) su *Tierra inerme* (1961), išverstas iš ispanų E. Treinienės kaip *Bejėgė žemė* (1966), pereitais metais (1973) išverstas dar vienas jos romanas *Juodoji žuvėdra* (iš rusų vertė S. Dabušis), abu po 15.000 egzempliorių; Meksikos José Mancisidor (1894 - 1956) išverstas iš rusų J. Babiliutės 1966 m. *Jos vardas Katalina*. Taip pat reikėtų pridėti Kubos Daura Olema, *Jaunystės kalnuose* (išversta iš rusų D. Gargasaitės, 1965 m.), ir Nicolás Guillén, *Kubiečių pasakos* (išverstos iš rusų A. Apuokienės, 1970), žinomas poetas ir retas pasakorius, labai gerbiamas Sovietų Sąjungoj.

• • •

Iš „naujojo" romano lietuvių kalboj jau turime išverstus penkis autorius su šešiais veikalais. Pirmasis iš jų vargiai gali būti pavadintas „nauju", nebent už jo poetiškai stiprią kalbą ir už pirmą kartą Lotynų Amerikos romane surrealizmo panaudojimą. Miguel Angel Asturias (Guatemala, 1899) yra vienintelis Lotynų Amerikos beletristas, gavęs Nobelio premiją (1967)[18] už savo rūsčius protesto romanus. Neaišku tačiau už kurį jis gavo tą pripažinimą, nes jeigu tai už *El señor Presidente* (1946), jo žymiausią, bet nebūtinai geriausią romaną, tai vargu ar jis vertas pasaulinės garbės. Jis parašytas toj pačioj protesto plotmėj, kaip

[17] Apie socialistinio realizmo trumparegiškumą ir dogmatizmą, nuvedantį iki absurdo, Abram Tertz/Andrei Sinjavsky, *On Socialist Realism* (New York: Pantheon Books, 1960).

[18] Kiti Lotynų Amerikos Nobelio laureatai yra Gabriela Mistral ir jau minėtas Pablo Neruda.

dauguma socialistinio realizmo romanų, paplitusių jo laikais. Svarbiausias skirtumas yra, kad jis geriausias iš jų visų ir vieną kartą ant visados užbaigė tą eilę romanų apie Lotynų Amerikos diktatūras. Siužetas vargu galėjo būti neoriginalesnis pasaulinėj literatūroj.[19] Bet tai būtų tik paviršutiniškas, prozinis veikalo supratimas. Nors istorinė - biografinė romano dalis sukasi aplink autoriaus asmeniškus jaunystės išgyvenimus, kai tuometinis prezidentas buvo tikras totalitarinis tironas, Estrada - Cabrera, tačiau reikia jame matyti ir poetišką jėgą, metafizinį romaną, kurio pagrindinė idėja sukasi aplink klasikinį idealą — nevaisingumo nugalėjimą vaisingumu, paimtą tiesiai iš Šekspyro „make thee another self, for love of me". Galima jį matyti kaip „magiško realizmo" pradą literatūroj, kur visados atsitinka tai, kas mažiausiai lauktina. Čia iš dalies įeina turtinga majų kultūros mitologija, kurią Asturias atrado Sorbonos universitete. Eiliniam socialistiniam skaitytojui retas romanas galėjo padaryti tokį įspūdį, ir jeigu koks autorius turėjo būti verstas į socialistinių kraštų kalbas tai Asturias. Keista, kad tik vienas jo romanas išverstas į lietuvių kalbą, ir tai labai pavėluotai, 1969 m., ir iš rusų kalbos (vertėjas buvo P. Dirsė).

Nemažiau svarbus gal klasiškesnės formos yra Alejo Carpentier (Kuba, 1904) romanas *El siglo de las luces* (1962), išverstas į lietuvių kalbą 1969 m. kaip *Švietimo amžius* ir išspausdintas tik 10.000 tiražu. Nesuprantama, kodėl tokios kokybės romaną K. Urbanavičiui reikėjo versti iš rusų kalbos, bet tai parodo, kaip maža ispanistų tesama. Carpentier romanas yra nepaprasto užsimojimo, dėl kurio autorius daug keliavo per visą Karibų jūrą ir prancūzų ir Guadalupes salos archyvus, kuriuose iškasė beveik negirdėtą prancūzų revoliucijos šulą Amerikoj, Victor Hugues, nieko bendro neturintį su Victor Hugo. Kadangi herojaus revoliucija nepasiseka ir jis virsta tironu, autorius gali būti dvejopai suprastas, ir tame dviprasmiškume glūdi didelė romano vertė. Romanas buvo beveik užbaigtas prieš Castro revoliuciją, bet po

[19] Panašaus siužeto romanų pavyzdžių Lotynų Amerikoj yra pilna, kaip jau minėtas Sarmiento *Facundo Quiroga* ir Mármol *Amalia*; yra jų nemažai ir tarptautinėj literatūroj, kaip Joseph Conrad *Nostromo* (1904); Francis de Miomandre *Le Dictateur* (1925) ir Valle - Inclán *Tirano Banderas* (1926).

1959 m. jis dar tris metus jį perdirbinėjo, sunku spręsti kokia prasme, kol galutinai atidavė spaudai leisti prancūziškai Paryžiuje anksčiau negu originalioj ispanų kalboj. Tačiau liko mįslė, ką iš tikrųjų autorius norėjo pristatyti to XVIII a. revoliucionieriaus asmeniu. Daug kas matė jame tam tikrą glaudų susijimą tarp Victor Hugues giljotinos ir Castro to laiko sauvališko sušaudymo sienos. Taip pat daug kas matė jame Stalino laikų terorą ir Mao skerdynes. Bet galop vienintelis, kuris galėtų atidengti mįslę, yra pats autorius, vengiąs bet kokių klausimų atsakymo. Carpentier, subtiliai pasislėpęs savo pseudoistoriniam romane, palieka skaitytojui išspręsti mįslę. Jis savitai parodo šiuometinį revoliucijos pasaulį, kuris kaip ir kiekviena revoliucija pamažu dezintegruojasi. Kas svarbu yra ne tai, kad revoliucijos vadai paklysta ir pridaro visokių nusikaltimų prieš revoliuciją, bet kad revoliucijos idėja yra amžinai gyva, nepaisant pasikartojančio žmogaus niekšiškumo. Už tai ir to romano pabaiga yra gan pranašiška, kai aprašo Victor Hugues menką galą, o tuo tarpu dvi „buržuazinės" liekanos, simboliškai pavadintos Sofia ir Esteban, kurie niekad nesuprato savo draugo Hugues aistringos asmenybės ir nesutiko su jo kerštingom revoliucinėm įdėjom, žūsta Madride, kitaip sakant, simboliškai prapuola, 1808 m. gegužės 2 d. sukilime prieš Napoleono kariuomenę, kurį įamžino Goya savo paveiksle „Dos de mayo". Bet daugiau negu istorinį romaną apie XVIII a. įvykius Carpentier parašė gilią meditaciją apie žmogaus likimą politinėj revoliucijoj. Šios metaforinės romano dalies vertėjas nepagavo. Jis gan laisvai verčia komplikuotą barokinio stiliaus kubiečio raštą, kuris pasižymi ilgais sakiniais, išraizgyta mintimi, nepaprastom filosofinėm metaforom, kurių vertimas iš trečios kalbos pasimeta ir lieka tik griaučiai, kurie atpasakoja istoriją, bet toli gražu neperduoda kūrybinio grožio. Kartais vertėjo sakiniai darosi visai nesuprantami, prigrūsti išvardinimų daiktų ir emocijų, kurios originalioj kalboj turi savitą reikšmę. Kur originale parašyta: „no eramos nada", išversta: „kad iš dulkių kilę, dulkėm ir pavirsime. . ." (9 psl.), kai iš tikrųjų autoriaus buvo pasakyta: „esame niekas". Neaišku, kodėl reikėjo griebtis biblinio teksto, kad išvertus tokį paprastą sakinį. O ką jau bekalbėti apie liaudies dainuškų vertimus, kaip 109 puslapy, kur vieton perdavus mintį, kad pasigėrę mes turėsim išsipagirioti („Con las monas que cogía"), autorius išvertė: „nors buvo

jis šiaip gana lėtas". Yra kartais ir piktesnių klaidų, kaip 291 psl., kur vertėjas rašo: „Jo garbintojai (t.y. Dievo) galėjo dabar *piktdžiugiškai* teigti, kad visa, kas įvyko, tėra jo rūstybės pasireiškimas. . .". Originale tokio žodžio kaip „piktdžiugiškai" nėra, autorius stačiai pažymi faktą: „Podían decir sus adoradores, ahora. . .".

1969 m. pasiliks Lietuvoje prasmingais vertimų atžvilgiu. Tais metais buvo išleistas Asturias, Carpentier, Vargas Llosa, Fuentes ir *XX a. Vakarų poetai* (kur tarp kitų poetų pirmą kartą buvo pristatyti lietuvių kalboj vienoj antologijoj Rubén Darío, Gabriela Mistral, César Vallejo, Nicolás Guillén ir Pablo Neruda).[20]

Carlos Fuentes (Meksika, 1928), vertimas į lietuvių kalbą yra nemažiau reikšmingas kaip Carpentier ar García Márquez. Fuentes yra gal geriausiai pasiruošęs ir greičiausiai iškilęs iš visų jaunųjų rašytojų Lotynų Amerikoj. Diplomato sūnus, apkeliavęs visą pasaulį, turtingas ir gabus „public relations", Fuentes žiūri į Meksiką kritiška akimi iš svetur. Jis pyksta, kad jo kraštas, pergyvenęs vienintelę revoliuciją, ją išdavė ir toliau varo vergišką politiką su svetimais ir išnaudojimo bei bendrai reakcionierišką politiką su savais. Jo romanas, *La muerte de Artemio Cruz* (1962) išverstas į lietuvių kalbą iš rusų A. Jonaitytės ir išleistas 25.000 tiražu *Artemijo Kruso mirtis* (1969) pavadinimu, nėra jo geriausias, bet be abejo žymiausias ir gal autoriui charakteringiausias. Octavio Paz poetinėj ir ideologinėj įtakoj jis pristato Meksiką supuvusią iš paviršiaus, bet gyvą ir tyrą iš vidaus. Giliai įsitikinęs marksistas, Fuentes tačiau per daug myli savo laisvę, kad paklustų bet kokiai disciplinai ar priklausytų revoliucinei grupei. Kai Kubos linija pasidarė per daug griežta, jis ją paliko ir buvo Kubos išvadintas reakcionieriumi, nors iš tikrųjų to niekad nerastum jo raštuose.[21] *Artemijo Kruso mirtis*

---

[20] Iš ispanų poetų reikia dar pridėti Antonio Machado, Juan Ramón Jiménez, León Felipe, Rafael Alberti ir Miguel Hernández. Atskiru tomu yra išleista Federico García Lorca poezijos ir dramos antologija, pavadinta *Kryžkelė* (Vilnius: Vaga, 1960), iš ispanų kalbos vertė Aleksys Churginas.

[21] Roberto Fernández Retamar, Castro intelektualinis „atstovas", savo paskutinėje knygoje, *Calibán - Apuntes sobre la cul-*

yra intelektualiai struktūruotas romanas, susidedąs iš trijų plotmių, iš trijų pasakojimo būdų (per pirmą, antrą ir trečią asmenį, kas labai retas atsitikimas romanuose), ir iš trijų veiksmų, vykstančių dabartyje (jo mirtis, trukusi aštuonias valandas), jo visas gyvenimas, peržiūrėtas per praeitį (12 klaidingų gyvenimo kelių pasirinkimai) ir ateitis, kurioje pats herojus yra prokuroras, kaltininkas ir teisėjas savo teisme. Su šiuo romanu, struktūros ir kalbos atžvilgiu, Lotynų Amerikos romanas galutinai įeina į „naujojo romano" ratą.

Jauno Peru rašytojo Mario Vargas Llosa (1936) net dviejų romanų išvertimas (abu iš rusų kalbos) parodo, kokia svarba buvo skirta šiam autoriui, vieninteliam iš šios grupės susilaukusiam tokios garbės. Aiškiai užsiangažavęs už socialinį teisingumą, antimilitaristas, antiklerikalas ir didelis esamos santvarkos kritikas, Vargas Llosa yra dar mažiausiai subrendęs kaip rašytojas. Tačiau jo talentas yra neabejotinas ir kiekvienas jo romanas darosi geresnis ir gilesnis. Jam daugiausiai iki šiol trūko humoro jausmo, kuris jam atrodė paviršutiniškas ir nieko neišsprendžiąs.[22] Faktas, kad net 25.000 egzempliorių buvo išspausdinti jo pirmojo romano *La ciudad y los perros* (1963), lietuviškai *Miestas ir šunys* (1969, vertimas P. Veličkos) liudija aiškų susižavėjimą šiuo autorium. Kas galėjo taip sudominti lietuvį skaitytoją? Vargas Llosa pirmasis romanas yra stiprus pasisakymas prieš esamąją sistemą per jaunų kadetų („šunimis" vadindavo pirmų metų karo mokyklos moksleivius) auklėjimo būdą. Aišku, niekur taip nekritikuosi kariuomenės, kaip karo mokykloj, kurioje ir pats autorius mokėsi ir išmoko neapkęsti. Neveltui romanui pasirodžius ir gavus prizą Leoncio Prado mokyklos kieme jis buvo sudegintas, o vėliau pati mokykla sulikviduota. Šitą neapykantą karinei sistemai autorius sukoncentravo į visas visuomenės (Miestas, Lima, Peru sostinė) ydas ir nuogą moralinį nuosmukį. Tai gal

---

tura en nuestra América (México: Editorial Diógenes, 1971), piktai atsiliepia apie rašytojus kaip Borges, bet kas nuostabiausia dar pikčiau rašo apie Fuentes, kuris už savo idėjas net negali gauti vizos įvažiuoti į JAV.

[22] Vargas Llosa paskutinis romanas, *Pantaleón y las visitadoras* (Barcelona: Seix Barral, 1973) pakeičia autoriaus nuomonę apie humorą.

vienas iš nešvankiausių romanų, išverstų bet kada į lietuvių kalbą. Daug komplikuotesnis yra jo antras romanas *La casa verde* (1965), lietuviškai *Žali namai* (1973, vertė J. Žemaitis iš rusų kalbos) 15.000 tiražu. Laikas ir erdvė šitam romane taip sumaišyti, kad reikia poros atidžių skaitymų išnarplioti siužetui. Jo pavadinimas primena Faulknerio romanus, kuriuose visados pasitaiko koks atėjūnas, beieškąs kur užmiesty pasistatyti sau namą, bet visados nei vieta nebūna labai tinkama, nes smėlėta, nei gamta palanki, nes džiunglės sunaikina per naktį, ką dieną pasistato. Žalia spalva dar turi kitą, papildomą simbolinę reikšmę, Amazonės pakraščių aistringą gamtą ir žmogų, kurio vienintelė padori meilė yra pardavimui.

Gabriel García Márquez (Kolumbija, 1928), kurio *Cien años de soledad* (1967), *Šimtas metų vienatvės* (1972) vertimą į lietuvių kalbą galima laikyti didžiausiu bibliografiniu pasisekimu, kuris bematant buvo išpirktas. Metais vėliau, kaip ir daugelis lietuviškų knygų, ji yra didelė retenybė, nors ir buvo išleista 15.000 egzempliorių. Kadangi šitas romanas buvo verstas iš ispanų kalbos[23] Elenos Treinienės, galima jį palyginti su pora lapų, verstų Birutės Ciplijauskaitės,[24] ir nustatyti kai kuriuos pastebėtinus faktus aplamai apie lietuviškus vertimus. Pirmučiausia reikia pripažinti, kad Treinienės vertimas yra turtingesnis kalbos įvairumu ir paprastumu, tuo tarpu Ciplijauskaitės yra gal kartais artimesnis originalui, bet žodyno atveju komplikuotesnis ir akademiškesnis, kas nevisados atitinka García Márquez pasakoriaus stiliui. Antra vertus, Ciplijauskaitės vertimas kai kada net naiviai skamba. Kai Treinienė tokį paprastą sakinį išvertė „Pa-

---

[23] Iš viso tarp ispanų, ispanų Amerikos ir brazilų vertimų, neskaitant poezijos knygų, susidaro toks vaizdas: iš ispanų kalbos buvo versta 18 knygų, iš portugalų kalbos 3 knygos, iš rusų kalbos 32 knygos. Iš „naujojo romano" tik viena iš šešių knygų buvo versta iš originalios kalbos, García Márquez romanas.

[24] Kadangi šis romanas buvo jau padoriai įvertintas Birutės Ciplijauskaitės „Gabriel García Márquez" (*Aidai*, 1972, Nr. 8, 384 - 390 psl.), čia tik aptarsim šio romano vertimą į lietuvių kalbą. Taip pat vertingas yra tos pačios autorės Jorge Luis Borges ir Julio Cortázar kūrybos aptarimas „Beieškant naujų kelių romanui" (*Aidai*, 1969, Nr. 10, 443 - 447 psl.).

saulis dar buvo toks naujas. . ." (5 psl.), Ciplijauskaitė išvertė „Pasaulis buvo dar taip ką tik sukurtas. . .". Ne ką geriau skamba Ciplijauskaitės žodis „apsiskarmalavusiu", kur Treinienė labai paprastai ir teisingai išvertė „apdriskusiu" (5 psl.). Tačiau lietuvių ir rusų vertimuose neapsieinama be tam tikrų tendencingų pridūrimų. Tame pačiame puslapy Treinienė, aprašydama čigono karštą norą parodyti ką tai naujo, sako: „kraugeriškai demonstravo", kai iš tikrųjų ten buvo parašyta, taip kaip Ciplijauskaitė ir išvertė: „su pasitenkinimo įkarščiu viešai demonstravo. . .". Aišku, kiekvieną vertimą galima padaryti geresniu, bet apskritai paėmus, Treinienės atliktas darbas yra rimtas ir vertas dėmesio. Atmetus jau žinomus „pataisymus", kurie daugiau turi ideologinį negu kalbinį tikslą, García Márquez romano vertimas į lietuvių kalbą, kaip ir kitų „naujųjų" autorių, sunkiai pateisinamas vien kaip ideologinė propaganda. Nepateisina vertimo ir romano antiklerikaliniai ir antiimperialistiniai atgarsiai. Jis yra komplikuotesnis negu tos amžinai kartojamos klišės. García Márquez žmogaus vienatvė nėra tik surišta su „buržuaziniu" pasauliu; nėra ji tik XX amžiaus kapitalistinė problema. Jos užtenka visiems amžiams ir visoms santvarkoms. Šitam romane yra daug žmogiškos istorijos nuo pat pasaulio pradžios. Tai reto originalumo epas, gal dar ir dėl to, kad viskas jame yra tiesa, rašytojo išgyventa ir atpasakota. Tai junginys fantazijos ir realybės, kuris nemažiau realus kaip gyvenimas. Lietuvių skaitytojui ir rašytojui šis romanas turėtų pasitarnauti ne viena prasme. Jis turėtų pagyvinti mūsų niekad galutinai neišvystytą pasakojimo techniką. Jis turėtų praplėsti mūsų šlubuojantį romaną, niekad neišsiplėtojusį, nes dar neišėjom iš to purvino ir supančioto realizmo, kuris dvelkia tvartu ar fabriku. García Márquez dar kartą įrodė, kad galima sukurti pasaulį šioj žemėj, kur žmogus gali kovoti prieš bet kokios spalvos imperializmą, ir prieš prietarus, daugiau socialinius ir politinius negu mažai kam kenkiančius religinius. García Márquez įrodė, kad nepaisant žmogaus intelektualinio palinkimo, jis mėgsta dažnai pasikelti avantiūros pasaulin ir fantazuoti kaip herojaus galva, nukirsta trečiame veiksme ir atgyjanti ketvirtame (*Amadis de Gaula*). Gal už tai knygos kaip Cervantes *Don Kichotas*, Rabelais *Gargantiua ir Pantagriuelis* ir García Márquez *Šimtas metų vienatvės* yra graibstomi iš knygynų ir godžiai skaitomi, nes atvirkščiai negu sakė

García Márquez: „žmonių giminės, pasmerktos šimtui metų vienatvės, antrą kartą neapsireiškia šioje žemėje" (psl. 363). Autorius iš tikrųjų pasakė „neturi antros progos šioje žemėje".

Lotynų Amerikos romanas, turtingas savo kalba, forma, siužetu ir mintimis, turėtų pastumti (ir faktas, kad pastūmėjo, išlaisvindamas mūsų beletristiką nuo senų siužetų ir pasenusios formos) ir parodyti naują kelią mūsų romanui, toliau nuo tos kasdieniškos duonos į šimtus metų Lietuvos istorijos, paslėptos kur tai už Liublino unijos aktų ir trijų padalinimų po caro jungu.

Stasys Goštautas

NEREIKALINGAS LAKAVIMAS IR PRIEŠŲ IEŠKOJIMAS

Savo laiku mūsų literatūros kritikoje buvo gana populiarus sukilimas prieš lakavimą. To pasekmėje atsirado net vadinama juodoji literatūra, kurioje gyvenimas buvo pavaizduojamas gal kartais net tamsesnis negu jis iš tikrųjų yra. Prieš keletą metų, nors ir labai nedrąsiai, tai šen tai ten pasigirdo balsų, kad gal ir priešas nėra toks baisus, kaip jis kartais bandoma pavaizduoti. Vietoj bandito atsirado miškinis, beveik visiškai išėjo iš apyvartos liaudies priešas, kurį pakeitė ne toks baisus buržuazinis nacionalistas. Kritiškumas draugui ir atlaidumas priešui yra, tur būt, viena svarbiausių sąlygų visuomeniniame gyvenime. Nors išeivijos spauda tokios problemos nesvarsto, bet tai nereiškia, kad jos čia nėra. Čia irgi gana dažnai savieji per daug lakuojami, o priešai per skaudžiai mušami.

Panašios mintys kyla perskaičius 1973 m. pasirodžiusią Stasio Ylos knygą *Vardai ir veidai mūsų kultūros istorijoje* (išleido Lietuviškos knygos klubas Čikagoje). Ji tuojau pat susilaukė labai palankaus įvertinimo. Dr. Jonas Grinius atvirai prisipažįsta, kad toji knyga (ypač jos skyrius apie Antaną Baranauską) „buvo savotiškas akių atvėrimas, nes ir aš lig šiol tikėjau legendai, kurią buvo sukūrę J. Basanavičius ir J. Šliūpas" (*Draugas*, 1973.10.27). O toji legenda neva buvusi, kad tautinis atgimimas prasidėjo tik su *Aušra*.

Tuojau pat reikia pasakyti, kad niekas, išskyrus J. Grinių, į tokią legendą rimtai netikėjo. Net ir Mykolas Roemeris, kuris gal labiausiai pabraukė tautinio atgimimo revoliucingumą, nepradėjo jo su *Aušra*. Užtenka tik paskaityti Mykolo Biržiškos *Lietuvių tautos kelią* ir tuojau pamatysi, kaip organiškai viskas susibėga į tą kelią, ne tik nuo Mažvydo ir Daukšos laikų, bet ir nuo seniau. Ir niekas iš to kelio nenustumiamas: nei bajoras, nei mužikas, nei kunigas, nei masonas. Panašiai galima pasakyti ir apie prof. J. Ochmanskio lenkišką studiją *Litewski ruch narodowo - kulturalny w XIX wieku* (Białystok, 1965).

Kitu keliu nueina kun. S. Yla. Niekas neturėtų kritikuoti *jo pastangų sugrąžinti A. Baranauską į tautinio atgimimo srovę*, nors, kaip pamatysime toliau, tos jo pastangos nėra labai sėkmingos. Tačiau kažin ar buvo reikalo, grąžinant Baranauską į tautos kelią, bandyti pastumti iš jo Basanavičių, Šliūpą, Kudirką ir kt. Aplamai S. Yla labai atlaidus saviesiems ir gerokai neatlaidus nesaviesiems. Tai liečia ne tik aušrininkus, bet ir kalvinus XVI a., ir nekatalikus Radvilus, ir kai kuriuos mūsų literatūros ir kultūros istorikus.

Tai truputį gadina įspūdį skaitant šią knygą, kurioje šiaip jau randame gyvai ir dažnai įdomiai nupieštų vienuolikos žmonių siluetus ir keletos seminaristų sambūrių istorijėles. Išskyrus Antaną Smetoną, kiti dešimt vardų ir veidų yra dvasininkai, aštuoni jų katalikai. Juos S. Y. sugrupuoja į 4 grupes: (1) raštijos pirmūnai (Martynas Mažvydas, Mikalojus Daukša ir Kristijonas Donelaitis); (2) liaudies kultūros kėlėjai (Juozas Arnulfas Giedraitis, Motiejus Valančius ir Antanas Baranauskas); (3) kultūros barų derintojai (Aleksandras Dambrauskas - Jakštas ir Antanas Smetona; į šį skyrių S. Y. įjungia ir anuos seminaristų sambūrius); ir (4) tautos dvasintojai (Jonas Mačiulis - Maironis, Jurgis Matulaitis ir Juozas Skvireckas).

Ir dėl pačios veidų ir vardų atrankos, ir ypač dėl jų aptarimo tuojau pat kyla nemaža abejonių. Pavyzdžiui, kas bendro tarp paprastų vertėjų ir religinių dalykėlių autorių Mažvydo ir Daukšos ir literatūros klasiko K. Donelaičio? Arba koks liaudies kultūros kėlėjas buvo J. A. Giedraitis, kuris per dešimtį metų, būdamas turtingos Laižuvos parapijos klebonu, nerado reikalo savo avinyčios net aplankyti? Kažkaip ne per daug tinka nei J. Mačiuliui, nei J. Skvireckui tautos dvasintojų vardas, ypač kai

S. Y. tekalba apie juos beveik išimtinai tik kaip apie seminarijos mokytojus. Tarp kunigų auklėtojo ir tautos dvasintojo juk, rodos, yra šiokio tokio skirtumo.

Tačiau tai palyginti neesminiai dalykai. Ir pats S. Y. pratarmėje prisipažįsta, kad „sunku... pasirinkti, dar sunkiau grupuoti". Naujoje veidų ir vardų kraitelėje S. Y. galės surasti naujų žmonių, kuriems gal geriau tiks ir liaudies kultūros kėlėjo (kun. J. Katelė) ir tautos dvasintojo (prof. S. Šalkauskis) vardas. Pagrindinė mintis, kuri lyg raudonu siūlu eina per visą S. Ylos veikalą, yra bandymas įrodyti, kokį didelį vaidmenį bažnyčia, pirmoje vietoje katalikų bažnyčia, suvaidino kuriant, ugdant ir palaikant lietuviškąją kultūrą.

Kunigas Prapuolenis ir kunigas Yla

Skaitant S. Ylos veikalą nenoromis prisimena kita knyga, parašyta taip pat kataliko kunigo, kuri pasirodė lygiai prieš 60 metų (1913 m.). Jos autorius buvo kun. Kazimieras Prapuolenis (1858 - 1933), ilgametis Mogilevo arkivyskupų - metropolitų sekretorius. Paskutinysis jų, Boleslovas Klopotovskis, bažnytinės istorijos profesorius Petrapilio dvasinėje akademijoje, nors pats būdamas lenkas (kilimo iš Ukrainos), inspiravo K. Prapuolenį paruošti platų memorandumą apie lietuvių - lenkų bažnytinius santykius, nevengiant iškelti lenkų apaštalavimo skriaudas Lietuvai. To pasekmėje ir atsirado kun. K. Prapuolenio veikalas *Polskie apostolstwo w Litwie*, dedikuotas jau tada mirusiam Klopotovskiui. Tą veikalą J. Gabrys išvertė į prancūzų kalbą, o K. Vairas - Račkauskas (Patriotas) į lietuvių, išleisdindamas jį Amerikoje 1918 m. 1938 m. Lietuvoje buvo išleista nauja laida pavadinta *Lenkų apaštalai Lietuvoje* (gaila, man šiuo metu nėra prieinamas nei lenkiškasis šios knygos originalas, nei 1938 m. vertimas. Užtat prisėjo naudotis gruboku K. Vairo - Račkausko vertimu).

Tuo metu kai K. Prapuolenis rašė savo traktatą, visoje Lietuvoje ir ypač Vilniaus vyskupijoje vyko smarki kova dėl lietuvių kalbos sugrąžinimo į bažnyčią. Pačiame Vilniuje nebuvo likę nei vienos bažnyčios su lietuviškomis pamaldomis. Net tokiam Joniškyje lenkininkai bandė išvesti lietuvių kalbą iš bažnyčios. Kun. K. Prapuolenis buvo vienas tos kovos lyderių. Iš pasauliečių

toje kovoje ypač pasižymėjo Antanas Smetona, kurio redaguojamą *Vilti* lenkininkai tiesiog vadino „gyvatine spauda". S. Y. ne tik visiškai nemini Prapuolenio veikalo, bet ir kalbėdamas apie Smetoną tik prabėgomis prisimena jo kovą su bažnyčios lenkintojais. Atrodo, ir S. Ylai, kaip ir kai kuriems ano meto katalikų veikėjams, kova su visokiais pirmeiviais ir socialistais buvo svarbesnė negu kova prieš lenkų įtaką bažnyčioje.

Suprantama, kad anos antilenkiškos kovos įkarštyje atsiradęs K. Prapuolenio veikalas negalėjo išvengti poleminio stiliaus, kartais per greitų ir per griežtų išvadų. Tai buvo tezinis veikalas, kaip yra tezinė ir S. Ylos knyga. Tačiau skaitant aną kun. K. Prapuolenio veikalą šiandien, negalima nesistebėti, kaip drąsiai jis pasisakė prieš bažnyčios klaidas, ypač prieš netikusius ganytojus, Vilniaus kapitulą, vyskupus ir arkivyskupus. Kalbėdamas apie arkivysk. Klopotovskio įpėdinį Šembeką Prapuolenis išdrįso rašyti: „Kaip susibankrutijęs ponaičiukas, kuris 40 m. amžiaus sulaukęs karjeros dėlei pasirįžo jieškoti laimės kuningų luome, buvo tai tuščias žmogus, su noru laikydavęs ilgas konferencijas su Seminarijos ir Akademijos klerikais, klausinėdamas jų patarimų, kas jam geriausiai pritinką — fioletinės ar raudonos pančiakos" (psl. 14). Užtat, anot Prapuolenio, jis pats (Šembekas) vargu tiktų būti kokio dekano sekretoriumi provincijoje. Tikrai reikėjo drąsos viešai pasirašant savo tikra pavarde taip rašyti apie dar neseniai mirusį vyriausiąjį Lietuvos bažnytinį hierarchą. Bet tai buvo prieš 60 - 70 metų. Šiandien taip rašyti išdrįstų tik kovojantis ateistas, kurių irgi jau beveik nebeliko (pvz., mūsų bostoniškėje *Enciklopedijoje* apie tą patį Šembeką rašoma: „buvo rūpestingas ganytojas, palankus lietuviams").

Tarp kun. K. Prapuolenio veikalo ir naujos S. Ylos knygos galima pravesti tam tikrą paralelę. Tik pirmasis siekė įrodyti, kiek bažnyčia, ypač jos lenkiškieji apaštalai (tarp kurių, nota bene, Prapuolenis priskaitė ir lietuviškuosius lenkintojus, kaip Masalskius, Pacus ir t.t.) padarė žalos lietuviškajai kultūrai, o S. Y., priešingai, nori įrodyti, kad bažnyčia, ypač katalikų bažnyčia, buvo beveik vienintelė lietuviškosios kultūros kūrėja, ugdytoja ir gynėja. Jis visiškai ignoruoja ir patį Prapuolenio veikalą ir lenkiškąjį apaštalavimą aplamai. Reikėtų tik pripažinti, kad ne lenkai, o Mindaugas įvedė katalikybę, ir tas lenkiškasis apaštalavimas visiškai išgaruotų. „Betgi tokie jau esame, rašo jis, kad

ir katalikybės įvedimo nuopelną greičiau atiduodame lenkams nei Mindaugui" (psl. 25). Galima būtų tik paklausti, o jeigu toji mindaugiškoji katalikybė būtų išsilaikiusi, kažin ar vokiškasis apaštalavimas per vysk. Kristijoną, arba lenkiškasis — per vysk. Vitą nebūtų prasidėję dar anksčiau.

Neįtikėtinai pretenzinga koncepcija

Pagirtinas S. Ylos užmojis įžvelgti tęstinumą mūsų tautinės kultūros istorijoje. Be abejo per daug suprastintas ir neteisingas buvo kai kurių aušrininkų galvojimas, kad galima maždaug penkis šimtmečius išbraukti ne tik iš mūsų tautinės kultūros, bet ir aplamai iš mūsų istorijos ir tiesiog nuo pagoniškos Lietuvos šokti prie tautinio atgimimo. Taip, tarp kita ko, galvojo ir jaunasis Maironis, kai jis rašė:

Jau penketas amžių naktis be aušros.

Neteisingas buvo ir gen. Jonas Bulota, kai jis kalbėjo: „Tai ką, jūs manot, kad visą laiką buvo. Ne, nebuvo. Ot, vieną sykį... mes keli inteligentai susirinkom Marijampolės viešbuty. Ten buvo Petras Kriaučiūnas, Botyrius, rodos, Jasulaitis ir kt. Sakom: ‚Reikia sukurti Lietuvą', na ir sukūrėm! Ot, dabar jūs ir turite Lietuvą". Įdomu, kad kai kurie čekų tautinio atgimimo vadai lygiai taip pat šnekėjo. Rimtai šiandien niekas taip negalvoja.

S. Y. savo tautinės kultūros tęstinumo sampratą stato ant dvejų pagrindinių stulpų: kun. Mikalojaus Daukšos ir vysk. Antano Baranausko. Šiam pastarajam jis paskiria daugiau vietos (apie 60 puslapių) negu bet kuriam kitam savo vardų ir veidų galerijoje. Jis kalba apie „Giedraičio - Daukšos įsiūbuotą tautinį sąjūdį" (psl. 48), kuris tik su mažomis pertraukomis tęsėsi ligi XIX a. vidurio ir „būtų įbėgęs į valstybės atkūrimo sąjūdį" (psl. 49), jeigu ne du niekadariai: carinė valdžia, kuri sutriuškino 1831 ir 1864 m. sukilimus, uždarė Vilniaus universitetą, kolegijas, parapines mokyklas, vienuolynus su jų spaustuvėmis ir spauda. Antrasis niekadaris, gimęs iš pirmojo, buvo visokie aušrininkai ir varpininkai, kurie, nusidažę rusų nihilizmu ir lenkų pozityvizmu, sukūrė tautinio atgimimo koncepciją, kuri, esą, „klaidinanti ir klastojanti istorinę tikrovę, be to, neįtikėtinai pretenzinga" (psl. 164). Kodėl? O gi dėl to, kad „ji nubraukia visa tai, kas

parengė mažvydinį lietuviškąjį pasireiškimą, nurašo Merkelio Giedraičio ir Daukšos įsiūbuotą žemaičių tautinį sąjūdį, vėliau pratęstą Juozapo Arnulfo Giedraičio, užmerkia akis prieš Valančių ir pastumia iš kelio Baranauską" (t.p.). Už tai, ypač už Baranausko „iš kelio pastūmimą" S.Y. ir tautinį atgimimą ir tautos patriarchą (Basanavičių) rašo tik kabutėse, o šliūpinę *Aušrą išvadina „apsiseilėjusiu kūdikiu"* (*psl. 165*).

Tai labai drąsūs tvirtinimai, kurie iš tikrųjų galėjo būti *eye opener* dr. J. Griniui. Kartu tai yra „neįtikėtinai pretenzinga koncepcija". Pažiūrėkime, ar ji pakankamai tvirtai atremta į istorinę tikrovę ir ar gali atlaikyti istorinės kritikos egzaminą? Kokio stiprumo tie stulpai, ant kurių S. Y. bando pastatyti tautinės kultūros *tęstinumo tezę*? Ir svarbiausia, ar aušrininkai ir kiti tautinio atgimimo veikėjai nusipelnė tų priekaištų, kuriuos prieš juos pažėrė S. Y.?

Kai dėl Daukšos, jo reikšmė šiandien, po geros Jurgio Lebedžio monografijos, kuria daug kur remiasi ir S. Y., yra pakankamai išryškėjusi. Jo vaidmuo kartais per daug išpučiamas. Gal kiek tuo keliu nuėjo ir S. Y. su savo tuo „įsiūbuotu tautiniu sąjūdžiu". Dvejų lenkiškų knygų — Ledesmo katekizmo ir Vujko *postilės — išvertimą ir išleidimą labai ribotu tiražu vargu jau galima laikyti tautinio sąjūdžio įsiūbavimu*. Tiesa, savo įžangoje prie postilės vertimo Daukša jautriais žodžiais apeliavo į kunigus ir kitus, kad jie „neapleistų", „neniekintų" ir „nesibjaurėtų" savo tėvų kalba. Kad Daukšai reikėjo tokiais žodžiais ir lenkų kalba kreiptis į savo konfratrus, liudija, kaip teisingai pastebėjo kun. K. Prapuolenis, kokia apverktina buvo lietuvybės padėtis ano laiko katalikų bažnyčioje. Faktas, kad tos postilės su ta garsiąja įžanga pasklido Lietuvoje labai mažai ir kad jos antroji nepilna laida išleista tik XX a. pradžioje, o pilnas fotografuotinis leidimas tik 1926 m., taip pat daug ką pasako.

Senas yra ginčas, kiek protestantizmo banga, kuri prieš daukšiniais laikais buvo užliejusi Lietuvą, prisidėjo prie lietuviškosios religinės raštijos atsiradimo. Pirmoji protestantiškoji lietuviška knyga pasirodė maždaug 50 m. anksčiau negu katalikiška. Atrodo, kad ir Tridento susirinkime iškeltas apaštalavimo gimtąja kalba pageidavimas buvo tik atsakymas į panašų liuteronų pageidavimą. Be abejo ir vysk. M. Giedraičio, ir M. Daukšos ir kt. lietuviškieji pasireiškimai buvo ne be Tridento susirinkimo įta-

kos. Faktas, kad pirmoji Lietuvoje kunigų seminarija ir pirmoji religinė knyga pasirodė tik maždaug už dviejų šimtmečių po katalikybės įvedimo, aiškiai liudijo, kaip mažai ligi tol katalikų bažnyčios vadovybė rūpinosi savo lietuviškomis avelėmis. Giedraičio - Daukšos laikais pasireiškė tam tikras patriotinis subruzdimas, bet jis netrukus vėl užgeso. Tuo tarpu reformacinė lietuvybės banga vis stiprėjo. Net ir žiaurokai ir ne visiškai teisingai S. Ylos pasmerktasis kalvinizmas nuo XVII a. vidurio labai sustiprino susirūpinimą lietuviškuoju apaštalavimu (ž. įdomią Ingės Lukšaitės studiją „Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVIII a.", paskelbtą *Acta Historica Lituanica* 5 t. 1970). O protestantiškuose Prūsuose XVIII a. jau galėjo pasirodyti Donelaitis, tuo tarpu kai katalikiškoji Lietuva vis dar tebesimaitino „bromomis atvertomis ing viečnastį".

Nesusipratimas dėl A. Baranausko

Ne visiškai teisingai S. Y. to nesusipratimo pradžią suplaka su 1907 m. J. A. Gerbačauskio *Gabijoje*, skirtoje A. Baranausko mirties penkmečiui, pasirodžiusiu J. Basanavičiaus įžanginiu straipsniu. Iš to straipsnio S. Y. pacituoja šią ištrauką: „Kovo mėnesyje (1883) pasirodė pirmasis Auszros numeris, kuriame aš patalpinau jo (Baranausko) vieną, niekur nespausdintą dainą, kuri ir pavertė jį į mano, rasi, uoliausią, nes jau politišką, priešą. Ne tik toji nelaimingoji daina, bet ir J. Mikšo dar betaktiškesnis Biblijos su ‚Witolorauda' palyginimas, kun. Baronui davė progą viešai prieš Auszrą vesti kovą ir, nors iš dalies, prisidėti prie jos žlugimo. Jau tuomet — kaip iš jo straipsnio ‚Czy kosciol katolicki wynaradowial (sic!) litwinow'? — prieš mane apgarsinto, matoma pasirodė jame, iš paeigos tyrame lietuvyje, ne menkas lenkomanas, kuriam, kaip ir kitiems senesniosios kartos mūsų kunigams, daug svarbesniu rodėsi su lenkais bičiuliavimas, negu lietuvystės ir žmonių gerovės gynimas ir jos sąmoniškas aukštyn kėlimas" (cit. pas S. Ylą, psl. 159).

Kaip matome, tai gana smarkūs kaltinimai A. Baranauskui, dėl kurių S. Y. ir sukėlė didelį alasą: esą Basanavičius čia suplakęs du skirtingus dalykus — Baranausko laišką *Aušros* redakcijai, kurio Basanavičius nebuvo skaitęs, ir jo straipsnį lenkiškajame laikraštyje, kuris buvo nukreiptas ne prieš *Aušrą*, bet prieš

paties Basanavičiaus „užsipuolimus prieš katalikybę priešų (rusų) spaudoje". Iš čia ir kilusi anoji legenda apie Baranausko lenkomaniškumą ir jo „iš kelio pastūmimas", kuris suklaidino ir J. Tumą - Vaižgantą, ir A. Vienuolį, ir net čikagiškį D. Velička. Tik Regina Mikšytė Lietuvoje neskubanti nubraukti ir „lenkomano" Baranausko. Ir čia S. Y. pacituoja jos įvado į A. Baranausko raštų dvitomį žodžius: „Jo (Baranausko) kūrybinis palikimas neprarado išliekamos vertės. Kartų kartoms skiepijusi tėvynės ir laisvės meilę, ir šiandien išlaikiusi savo poetinį žavesį poema „Anykščių šilelis"; plačiai už gimtojo krašto ribų žinomi kalbiniai darbai Antano Baranausko vardą tvirtai įrašė į lietuvių literatūros ir kalbos istoriją" (*Raštai*, I t., 26 psl.). Amen! mes pasakytume amerikoniškai. Su tuo sutiko ir Basanavičius, ir Šliūpas, ir Tumas, ir net Vincas Kapsukas - Mickevičius. Tačiau jeigu S. Y. būtų atvertęs du puslapius į priekį, jis pas tą pačią Mikšytę būtų radęs ir tokį posmą: „Nepaisant bičiuliškų ryšių su J. Basanavičium, J. Šliūpu, P. Kriaučiūnu ir kt., pirmąjį Aušros numerį jis pasitiko atsargiai ir šaltai. Įžeistas aušrininkų išpuolių prieš dvasininkiją, kaip polonizacijos židinį, A. Baranauskas neprisidėjo prie kylančio lietuvių nacionalinio judėjimo. Nepritardamas ir nepalaikydamas Šiaurės Vakarų kraštui peršamos antipolonizacinės politikos, susirado naują, anot jo paties ‚politinių insinuacijų nevaržomos' veiklos sritį — matematiką" (Raštai, I t., 24 psl.). Vėl turėtume pasakyti šventa teisybė. Su tuo taip pat sutiks beveik visi mūsų kultūros ir literatūros tyrinėtojai.

Kadangi šis S. Ylos išpuolis prieš Basanavičių ir tautinį atgimimą aplamai yra toks retas dabartinėje mūsų išeivijos raštijoje ir kadangi jis randa ir, reikia manyti, ras nemažo atgarsio, gal bus verta ties juo truputį ilgėliau stabtelti. Visų pirma ar Basanavičius klydo, kad A. Baranauskas tuo metu buvo nepalankiai *Aušros* ir jo paties atžvilgiu nusistatęs? Iš tos ištraukos, kurią S. Y. pateikia iš *Gabijos*, net nematyti, kad Basanavičius čia būtų suplakęs du dalyku: Baranausko laišką *Aušros* redakcijai ir jo straipsnį *Przegląd Katolicki*. Tiesa, jei S. Y. būtų atkreipęs dėmesį į Basanavičiaus straipsnį, kurį jis buvo atspausdinęs *Vienybėje lietuvnikų* 1900 m. ir į jo autobiografiją, jis būtų radęs tokį suplakimą (ž. J. Basanavičius, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1970, psl. 631 ir 944). Bet ar tai jau taip labai svarbu? Baranausko laiškas ir straipsnis lenkiškame laikraštyje buvo rašyti beveik tuo

pačiu metu (1883 m.). Savo laiške *Aušros* redakcijai jis ne tik reiškė pasipiktinimą dėl jo eilėraščio sužalojimo ir patalpinimo be jo valios *Aušroje*, bet kritikavo ir visą *Aušros* užimtą liniją. Beje, Baranauskas ir apie *Aušros* pasirodymą sužinojo tik iš lenkiškojo *Kraj'aus*. Tame laiške jis aiškiai pabraukia, kad dėl jo eilėraščio atspausdinimo jis norėtų, kad „lietuviškieji skaitytojai ‚Krajaus' mane už vieną, solidariškai su išdavėjais atsiliepiantį, draugdarbininką Aušros nelaikytų". Toliau jis rašo, kad jis nenori „eilioje šito rašto rodytis". Toliau jis kaltina, kad *Aušra* ir „nabažnųjų pajautimą įžeidžia", ir Daukantą per daug kelia, ir „Vitolioraudą" lygina su biblija ir t.t. Nors laiško pabaigoje Baranauskas ir pasako vieną kitą komplimentą *Aušros* vardu, bet ir įspėja, kad ji per toli nepraeitų pro „šventąją vierą" ir gerus krikščioniškus papročius (A. Baranauskas, *Raštai*, II t., psl. 158 - 161). Nors iš šio laiško ir nebūtų galima pasidaryti išvados, kad jis jau tada buvo pasiryžęs viešai stoti į akciją prieš *Aušrą*, bet iš jo taip pat aišku, kad nei Baranauskui nebuvo pakeliui su *Aušra*, nei *Aušrai* su Baranausku. Nepakeliui jam buvo ir su Basanavičiumi. M. Davainis - Silvestravičius 1884 m. pradžioje rašė, kad A. Baranauskas iš pradžių buvęs Basanavičium „zachwycony" (susižavėjęs), bet dabar negalįs su juo drauge eiti (ž. J. Basanavičius, *Rinktiniai raštai*, psl. 893).

S. Y. rašo, kad Basanavičius ano Baranausko laiško net ligi mirties nebuvo skaitęs. Kodėl? Sunku tikėti, kad redakcija, gavusi tokį svarbų laišką, nebūtų painformavusi vyr. redaktoriaus. Be to, to laiško lietuviškas vertimas buvo atspaustas 1924 m. kapsukinėje *Kibirkštyje*, o Basanavičius mirė tik 1927 m.

Netiesioginis Basanavičiaus - Baranausko sankirtis

Buvo laikai, kada vienas „tyras" lietuvis turėjo eiti į rusų spaudą ką nors lietuviško ginti, kitas — į lenkų. Mat, kitokios spaudos beveik ir nebuvo. Kai šiandien S. Y. vadina to meto rusų spaudą priešų spauda, tuo lyg prileisdamas, kad lenkų spauda nebuvo priešų spauda, jis bando mūsų laikų galvojimą perkelti į anuos laikus. Anuo metu tokio kategorizavimo nebuvo. Užtat kai maždaug *Aušros* atsiradimo metu J. Basanavičius parašė straipsnį apie lenkus Lietuvoje rusiškame *Novoje vremia*, jis visiškai nesijautė rašąs priešų spaudoje. Į tą straipsnį atsiliepė

A. Baranauskas lenkiškajame *Przegląd Katolicki*, dėl kurio vėliau Basanavičius Baranauską išvadino „ne menku lenkomanu" ir tuo užsitraukė geroką S. Ylos pyktį. Neturint nei vieno nei kito straipsnio po ranka (gaila, dabartiniai šių abejų vyrų raštų leidėjai nei vieno nei kito straipsnio neįtraukė nei į Baranausko dvitomį, nei į Basanavičiaus *rinktinius raštus*), sunku šiandien pasakyti, kas tiksliai tuose straipsniuose buvo sakoma. Bet spėjant iš sąžiningo anų laikų tyrinėtojo prof. J. Ochmanskio, kuris be abejo bus ir vieną ir kitą straipsnį matęs, reikia, tur būt, sutikti, kad anas Basanavičiaus straipsnis buvo smarkiai antilenkiškas. Ochmanskis jį vadina „ėdikiškai antilenkišku" (polakožerczy artykuł) (ž. jo *Litewski ruch narodowo - kulturalny w XIX wieku*, 1965, psl. 156, išnaša 586). Kodėl tas straipsnis po S. Ylos plunksna pasidarė „užsipuolimais prieš katalikybę", sunku suprasti.

Tokiu jo nelaikė ir pats A. Baranauskas. Netrukus po šių įvykių jis savo laiške vokiečių kalbininkui Hugo Veberiui rašė: „Atsirado tarpu lietuvinykų jaunųjų tokių, kurie po gazetas pučia, bažnyčia katalikiška per 500 metų lietuvinykų norėjusi perdirbti lenkais ir nemaža kitų melų ir monų svietui akysna leidžia. Tai prisėjo duoti atsakymas lenkiškame laikraštyje ‚Przegląd Katolicki', 1883, Nr. 38: ‚Czy kosciol katolicki wynaradawial litwinow, odpowiedz Żmujdzina na niektore zarzuty gazety ‚Nowoje wremia' " („Ar katalikų bažnyčia nutautino lietuvius, Žemaičio atsakymas į kai kuriuos ‚Novoje vremia' priekaištus", *Raštai*, II, psl. 257 - 8). Taigi pats Baranauskas gana tiksliai nusakė to straipsnio pagrindinę idėją. Tai rodė ir pats Basanavičiaus straipsnio pavadinimas „Lenkai Lietuvoje". Jeigu, anot S. Ylos, tai yra katalikybės puolimas, tai ką jis pasakytų apie kun. K. Prapuolenio veikalą *Lenkų apaštalavimas Lietuvoje*, kuris buvo dedikuotas arkivysk. metropolitui Klopotovskiui ir kurio berods niekas neaptarė, kaip užsipuolimą prieš katalikybę.

Iš viso S. Y. nori sudaryti įspūdį, kad tie, kurie kritikavo Baranauską dėl jo šaltos laikysenos *Aušros* ir tautinio atgimimo atžvilgiu (kun. A. Žeimavičius - *Žeimys katalikiškoje Apžvalgoje* Baranauską tiesiog laikė lenkiškojo nacionalizmo atstovu), nevertino Baranausko nei kaip poeto, nei kaip kalbininko. Nieko nebūtų toliau tiesos. Jeigu taip būtų buvę, nebūtų jis pakliuvęs ir į pirmą *Aušros* numerį. Tas pats J. Basanavičius 1909 m. *Vil-*

tyje savo vardu paskelbė atsišaukimą, ragindamas rinkti Baranausko (ir Jauniaus) laiškus, kuriuos jis ir paskelbė *Lietuvių tautoje* (ž. *Rinktiniai raštai*, psl. 736). Kas, pagaliau, Baranauską ir iškėlė, kaip poetą ir mokslininką, jeigu ne tie visi, kuriuos dabar S. Y. nori padaryti Baranausko priešais. Regina Mikšytė toli gražu nėra vienintelė, kuri teisingai įvertina Baranausko literatūrinį ir mokslinį palikimą.

Kas dėl ano garsaus „Žemaičių kunigo paskutinio pamokslo", kuris pirmiausia buvo išleistas Amerikoje, paskum persispausdintas *Vienybėje lietuvnikų* (1890 m.) ir kurį J. Tumas - Vaižgantas buvo priskyręs Baranauskui, klausimas nėra galutinai išaiškintas. Toji pati R. Mikšytė sako, kad Baranauskas buvęs vienas jo inspiratorių (ž. jos *Antano Baranausko kūryba*, 1964, psl. 270). Kalbiniai argumentai čia nedaug gali nusverti. Įdomu, kad ir aną savo straipsnį lenkiškame *Przegląd Katolicki* Baranauskas buvo pasirašęs Žemaičio (Žmujdzin) slapyvardžiu.

Kaip ten bebūtų, „legendos", kurią sukūrė ne tiek Basanavičius, kiek Roemeris savo visais atžvilgiais puikioje tautinio atgimimo analizėje, apie Baranausko lenkomaniškumą paskutiniame jo gyvenimo dvidešimtmetyje S. Ylai nepasisekė sugriauti. Gal ir be reikalo jis taip piktai išsiliejo ir prieš J. Basanavičių ir prieš visą tautinį atgimimą dėl tariamo Baranausko „pastūmimo". Pats Baranauskas, kaip matytis iš jo laiško *Aušros* redakcijai, atsiknojo nuo ano meto tautinio sąjūdžio, kuris iš esmės negalėjo nebūti antilenkiškas.

Kuriozas su vysk. Masalskiu

Jau minėjome, kad teisinga yra tautinės kultūros tęstinumo mintis. Minėjome taip pat, kad tautinis atgimimas, kuris privedė prie naujos tautinės (kai kas dabar mėgsta sakyti buržuazinės) Lietuvos sukūrimo, neprasidėjo tik su *Aušra*. Tačiau beieškodami naujos nepriklausomos Lietuvos šaknų, kartais nuklystame visiškai ne į tą podirvį. Perskaitęs kun. K. A. Matulaičio straipsnį „Lietuvių tautos išsilaisvinimas" (*Lietuvių tautos praeitis*, III t., Čikaga, 1971, psl. 37 - 61), pagalvoji, kad čia yra kažkoks nesusipratimas. Tiesa, tautos išsilaisvinimo kovų jis nenukelia taip toli, kaip S. Y. tautinio atgimimo. Jis pradeda nuo Targovicos konfederacijos ir Kosciuškos sukilimo. Pagal jį Gegužės 3 konstitucija

ir iš jos išplaukęs sukilimas reiškė lenkiškąją tendenciją, o tie, kurie stojo prieš tai, buvo „lietuviai patriotai". Užtat jie ir buvo Varšuvoje pakarti. Į tų patriotų skaičių jis įrikiuoja ir didįjį etmoną Simoną Kasakauskį (kuris buvo pakartas Vilniuje), ir Vilniaus pavyskupį Juozapą K. Kasakauskį, ir Vilniaus vysk. I. J. Masalskį.

S. Y. tik prabėgomis šį epozodą prisimena. Kalbėdamas apie Masalskį ir Kasakauskį, kaip Gegužės 3 konstitucijos priešininkus, jis rašo: „Minėti du vyskupai pasidarė lyg vadai opozicijos šiai lenkų klastai", o juos nužudę lenkų jakobinai sukilimo metu (psl. 78 - 9). Padaryti šiuos du vyskupus lietuvių patriotais, arba lenkų klastos prieš Lietuvą aukomis tikrai jau per daug. Gegužės 3 konstitucijos, kaip ir Targovicos konfederacijos šalininkų tarpe buvo tiek pat Lietuvos, kaip ir Lenkijos didikų ir bajorų. 1794 m. sukilime lygiai karštai dalyvavo ir lietuviai ir lenkai. Ir jakobinų Vilniuje buvo nemažiau kaip Varšuvoje. Čia nėjo kalba apie kokį separatizmą ar lietuviškąjį patriotizmą, bet tik apie tai, ar savomis jėgomis bandyti gelbėti respubliką ir pasukti ją moderniškesnės ir demokratiškesnės santvarkos kryptimi (gegužininkai ir sukilimininkai), ar Kotrynos II kariuomenės pagalba — išlaikyti senąsias privilegijas ir senąją respublikos struktūrą (targovičėnai). Štai ir viskas.

Dėl tariamo vysk. Masalskio lietuviškumo, tur būt, teisingesnis buvo kun. K. Prapuolenis, kai jis rašė, kad šis vyskupas „aplenkė net tikruosius lenkus ir be ceremonijų įsakė, kad visoje Vilniaus vyskupijoje, viešai, visose bažnyčiose, giesmės būtų giedamos lenkiškai" (t.p., psl. 144). Be to kun. Prapuolenis jį smerkė ir už ginkluotą chlopų maištų savo dvaruose malšinimą. Taip buvo galima rašyti prieš 60 metų, bet ne šiandien. Keista. Šiandien reikia „savuosius" lakuoti, o „svetimuosius" mušti. Taip ir atsiranda vietoj mokslinės propagandinė literatūra. Gaila, tuo keliu truputį pasuko ir S. Y. savo kitais atžvilgiais įdomiuose *Varduose ir veiduose*.

Vincas Trumpa

ISTORIJA PLATESNIU ŽVILGSNIU

I

Vinco Trumpos *Napoleonas Baltija Amerika, istorinės sintezės bandymas*, atspindi jo gyvenimo eigą ir galvosenos raidą. Joje matyti ir jo dėmesys Lietuvos istorijai — tiesa, čia tik iš šalies paliestas — ir jo studijos Prancūzijoje ir jo dabartinė būklė — darbas Kongreso bibliotekoj Washingtone. Todėl ir ši jo knyga yra sintezė jo viso gyvenimo, kur kiekvienas jo pergyventas etapas paliko gilius įspūdžius, bet viskas buvo pergalvota, perdirbta ir subrandinta.

Šios knygos pagrindinis uždavinys yra išanalizuoti, bet dar labiau sintetizuoti naujai įsikūrusios JAV ekonominę penetraciją į Baltijos jūros sferą, ypač Napoleono paskelbtos kontinentalinės blokados metais (1807 - 1812). Įvadiniuose skyriuose autorius trumpai, bet įžvalgiai aptaria Napoleono didžiąją politiką — sutriuškinti Angliją, užblokuojant jos prekybiniams laivams visus Europos kontinento uostus, ypač Baltijos, kurie iki 1807 m. dėl Rusijos koalicijos su Napoleono priešais, buvo jiems atdari. Po Tilžės taikos Napoleonas tikėjosi, kad Aleksandras I, vykdydamas tos taikos nuostatus, tą ir padarys, tačiau čia Aleksandro I ir Napoleono interesai nesutapo ir Napoleono siekti tikslai nebuvo realizuoti. Betgi kaip tik šiame laikotarpy JAV išnaudojo susidariusias sąlygas išplėsti savo prekybą Baltijos jūroje, tiek su Rusija, tiek su Švedija, tiek su Danija. Kadangi jaunutės JAV vengė įsipainioti į Europos diplomatines pinkles, pagrindinis būdas užmegzti prekybinius ryšius ir juos puoselėti buvo per konsularinę tarnybą, kurios analizei Trumpa skiria nemažai vietos. Bet pats veikalo centras yra, jo paties žodžiais tariant, „Amerikos - Rusijos ašis", kuri tęsėsi nuo 1809 iki 1812 m., arba nuo J. Q. Adams, kaip įgalioto ministerio, atvykimo į Petrapilį iki 1812 karų: Napoleono su Aleksandru I ir JAV su Anglija. Čia autorius teisingai įrodinėja, kad šie santykiai išsivystė dėl susidariusių politinių ir ekonominių aplinkybių, o ne dėl kokių nors ideologinių panašybių. Toliau Trumpa aptaria Napoleono pastangas tą prekybą varžyti,"... nes nuo to priklausė visos jo kontinentalinės sistemos likimas". Knygą baigia aptardamas Napoleono įtaką

to laiko lietuviams, kuri, jo nuomone, buvo labai menka, kadangi Napoleonui Lietuva kaip nepriklausoma valstybė visiškai buvo nežinoma.

Ši studija yra tikrai vertingas įnašas į istorijos lobyną, kadangi Baltijos jūros erdvė šiame periode nėra buvusi ištirta savo politinių implikacijų atžvilgiu. Tiesa, kaip ir pats Trumpa užsimena, jos ekonominiai aspektai buvo išnagrinėti A. Crosby, *America, Russia, Hemp, and Napoleon: American Trade with Russia and the Baltic, 1783 - 1812* (Columbus, Ohio: Ohio State University Press, 1965), bet Crosby apsiribojo prekybine padėtimi, tuo tarpu Trumpa daugiau domisi politinėmis implikacijomis. Taip pat Trumpa vartoja tiek amerikietiškus, tiek prancūziškus, tiek vokiškus, tiek rusiškus šaltinius, tuo tarpu Crosby, atrodo, rusų kalbos nevaldo.

Žiūrint į *Napoleonas Baltija Amerika* iš istoriografinio taško, joje matyti gili įtaka *Annales* mokyklos. Ši grupė prancūzų istorikų, susibūrusių aplink Marc Bloch ir Lucien Febvre redaguojamą *Annales d'historie économique et sociale* žurnalą, buvo pati aktyviausia grupė Sorbonos universitete paskutiniame dešimtmety prieš Antrąjį pasaulinį karą, ir šiandien yra labai įtakinga, dabar susispietusi *VIe Section, École Pratique des Hautes - Etudes*. Ši grupė buvo viena iš pirmųjų, kuri susidomėjo išplėsti istorijos studijų lauką, įtraukdama kaip tik ekonominius ir psichologinius aspektus kaip vertus būti traktuojamais lygiai su grynai politine istorija. Nežinodamas asmeniškai, negaliu teigti, kad Trumpai teko su ta grupe susidurti jo studijų metais Paryžiuje, bet jų galvosena atsispindi kiekviename šios knygos puslapyje. Negaliu, pavyzdžiui, įsivaizduoti, kad Trumpa nebūtų skaitęs Fernand Braudel, *La Méditerranée*, (1949).

Siekdamas sintezės, o ne rašydamas monografiją arba disertaciją, Trumpa nesunkina skaitytojo detalių perteklium: jeigu skaitytojas nori, jis detales galės susirasti cituojamuose veikaluose. Baltija yra veiksmo centras, ir Trumpa beveik niekad nenukrypsta į kitas napoleoniškosios dramos vietoves, tuo būdu išlaikydamas centrinę tezę. Viena būtų galima šiai studijai prikišti, tai yra, kad, bent mano nuomone, jis nepakankamai dėmesio skiria Anglijai ir jos vaidmeniui leidžiant JAV laivus įplaukti į Baltijos jūrą.

Svarbesnis, bet kitokios rūšies priekaištas yra, kad ši knyga dar nėra išleista angliškai (prancūziškai ar vokiškai), t.y. kalbomis, prieinamomis vakariečiams profesionalams istorikams, kuriems ši knyga būtų labai vertinga, kadangi yra pirmutinė šioje srityje. Mūsų skaitytojų tarpe rasis labai mažai, kurie šia tema interesuotųsi, ir dar mažiau, kurie galėtų šią knygą tinkamai įvertinti. (Užtenka pasiskaityti K. Girniaus sofomoriškus išvedžiojimus *Aiduose*). Todėl aš ir linkiu, kad Vincas Trumpa pasirūpintų jos išvertimu į vakariečiams prieinamą kalbą. Tada nereikės patiems ją girti ar peikti — tą darys visas pasaulis.

L. Gerulaitis

II

Amerikos revoliucija ir nepriklausomybės karai smarkiai iškėlė Baltijos prekybos reikšmę ir iš tos prekybos padarė tikrai pasaulinę problemą, o Napoleono pastangos integruoti visą Europos žemyną sustiprino Baltijos laisvės ir nepriklausomumo idėją, kuri čia visados buvo gyva. Sekančiuose puslapiuose bandysime pasekti šią dramą, kuri ligi šiol istorikų buvo lyg truputį apleista. Tos dramos pagrindinis veikėjas buvo Napoleonas, užtat suprantama jos gana didelė įtampa. Amerikai joje teko lyg kokio deus ex machina vaidmuo. Kaip staiga ir beveik netikėtai ji toje dramoje pasirodė, taip lygiai staigiai ir netikėtinai pranyko. Dramos vieta — Baltijos jūra ir jos limitrofiniai kraštai. Vadinsime tai tiesiog Baltija, nors tuo metu buvo populiarus ir šiaurės valstybių pavadinimas. Kadangi pati problema labai šakota — kaip vietos, taip ir laiko prasme — bandysime prie jos prieiti istorinės sintezės keliu.

Šie sakiniai cituojami tiesiog iš autoriaus įžanginių pastabų, nes jie ir apibūdina Vinco Trumpos sau pačiam užduotą gana komplikuotą problemą. Perskaičius veikalą, susidaro įspūdis, kad Trumpai nepavyko sukurti sintezės. Veikalas neturi tos skaidrios organizacijos bei vieningumo, kurių būtų galima iš sintezės reikalauti. Būtų buvę daug geriau, jei jis būtų pristatytas kaip straipsnių rinkinys (a la *Collected essays of. . .*). Nėra jokios abejonės, kad autorius gerai susipažinęs su Napoleono laikotarpio

istorija. Yra čia daug vertingos medžiagos, ypač skyriuose, kuriuose autorius kalba apie Amerikos komercinius santykius su Baltijos kraštais, tuo būdu pabrėždamas, jog Amerikos įtaka Baltijos uostuose buvo daug didesnė, negu dažnai manoma. Ypač sveikintinas lietuvio istoriko platus priėjimas prie Napoleono laikotarpio. Į istoriją Trumpa žiūri ne siauru lietuvišku požiūriu, o parodo, kaip Lietuva, tada jau po padalinimų, atrodė iš platesnės perspektyvos. Kalbant apie Lietuvą, mano manymu, reikėjo daugiau cituoti B. Dundulio darbus.

Iš akademinio taško žiūrint, medžiaga, pateikta veikalo gale, yra aukštesnės moksliškos vertės negu knygos pradžioje. Aplamai knygoje yra sakinių, kurie laukiasi tikslesnių paaiškinimų. Štai 12 psl. Trumpa, įvertinęs Napoleoną kaip didelę istorinę asmenybę, daro pastabą: „Užtat beveik juokingai atrodo, kai toks rimtas napoleonikos tyrinėtojas, kaip rusų akademikas Eugenijus Tarle savo paskutinio karo metu išleistame veikale apie Napoleoną bando neva moksliškai atremti Hitlerio ir jo propagandistų pastangas lyginti pastarąjį su Napoleonu. Daug kas svajojo būti Napoleonu. . ." Akademikas Tarle, kaip ir autoriui, be abejo, žinoma, savo veikalą apie Napoleoną turėjo perrašyti, gavęs velnių iš viršaus. Pirmojoj savo veikalo laidoje jis gana palankiai atsiliepė apie Napoleoną ir tvirtino, kad žiauri rusiška žiema iš esmės privedė prie prancūzų invazijos žlugimo Rusijoje. Partijos kritikai Tarlei primetė, jog jis visai nesugebėjęs įvertinti rusų masių didvyriško pasipriešinimo prieš užkariautoją, kuris, be to, turėjo būti pavaizduotas neigiamiau. Trumpos pastabos apie Tarlę šioje vietoje man nevisai aiškios.

Tame pačiame puslapyje autorius, kalbėdamas vėl apie Napoleoną, sako: „Iš tikrųjų vieni Napoleoną pusdieviu laikė ir jam meldėsi, kaip anie Galicijos ir Žemaitijos mužikai. . ." Napoleonui meldėsi daug kitų mužikų ir nemužikų. Prancūziškose mokyklose buvo įvestas napoleoniškas katekizmas, kuriame Napoleonas buvo traktuojamas kaip pusdievis. Šiuo atveju reikėjo pabrėžti, jog Napoleonas bandė imituoti daugelį Europos monarchų, kuriems buvo sunku priimti Bonapartą kaip monarchišką brolį. Kitoj vietoj Trumpa mini, kad, jam bestudijuojant Prancūzijoje, teko profesorių tarpe išgirsti daug neigiamų atsiliepimų apie Napoleoną. Čia autorius nepakankamai pabrėžė, kad, iš liberalinio taško žiūrint, Napoleonas, sužlugdęs respublikonizmą

ir atstatęs monarchiją, nors ir buržuaziniame pavidale, Prancūzijoje lyg ir netarnavo progresui; kita vertus, prancūzų užimtuose kraštuose daugelis žmonių iš pradžių matė Napoleoną reformų puosėlėtoju ir pan.

Kai kur autorius savo žodžių parinkimu lyg ir pats nuvertina tekstą. Štai 56 psl. toks sakinys: „Nors Henrikas Valua, galima sakyti, nei kojų nesušilęs, išdūmė atgal į Prancūziją. . ." ir panašūs išsireiškimai kitur banalizuoja veikalą.

Pabaigoje noriu pabrėžti, kad šios kritiškos pastabos nenuvertina autoriaus veikalo svarbos. Pateikta medžiaga turėtų būti įdomi ne tik istorikams, bet ir visiems inteligentiškiems lietuviams skaitytojams. Kadangi daugelis lietuvių Amerikoje gyvena labai siaurame akiratyje, daug kas nesugebės įvertinti šio veikalo reikšmės. Labai sveikintina, kad Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas jį išleido, tuomi kaip tik užakcentuodamas faktą, jog į istoriją galima pažvelgti ir iš platesnės perspektyvos. Tame ir glūdi didžiausias Trumpos nuopelnas.

Vincas Trumpa, *Napoleonas Baltija Amerika: istorinės sintezės bandymas* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1973).

J. Slavėnas

1) *Akiračiai*, 1973, Nr. 7, 8, 9, 10; 1974, Nr. 1.

2) Gerhard Bauer, „Arbeit und innerweltliche Askese als die religiösen Wurzeln der industriellen Disziplinierung oder des Leistungsfetischismus," atspaudas iš Herbert Schäfer, *red.*, *Grundlagen der Kriminalistik*, 9 t. (Hamburg: Steintor - Verlag, 1972), psl. 139 - 159.

3) *Books Abroad*, Autumn, 1973, „A Look at Baltic Letters Today and World Literature in Review."

4) *Evangelijos šviesa*, 1973 žiema.

5) *Jaunā gaita*, Nr. 96, 97, 98.

6) Vytautas Kavolis, *La expresión artística: un estudio sociologico* (Buenos Aires: Amorrortu editores, n.d.)

7) Vytautas Kavolis, „The Institutional Structure of Cultural Services," atspaudas iš *The Journal of Aesthetic Education*, 7 (October, 1973), psl. 63 - 80.

8) *Lietuvis žurnalistas*, 1974 sausis.

9) Vincas Maciūnas, *red.*, *Lituanistikos darbai*, III (Lituanistikos Institutas, 1973).

10) *Medicina*, 1973 gegužė.

11) Algis Mickunas, „Civilizations as Structures of Consciousness," atspaudas iš *Main Currents in Modern Thought*, 1973, psl. 179 - 185.

12) Czeslaw Milosz, *Selected Poems* (New York: The Seabury Press, 1973).

13) *Mūsų sparnai*, 1973, Nr. 35.

14) *Pasaulio lietuvių jaunimas*, 1973, Nr. 3 - 4, 5.

15) *Svečias*, 1973, Nr. 3, 4.

16) *Treji vārti*, Nr. 38, 39.

17) *Varpas*, 1973, Nr. 12.

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, dr. Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, Vincas Trumpa, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Dana Barauskienė, Eglė Juodvalkytė, Birutė Lintakienė, Lilė Mockūnienė, Zina Morkūnienė, Mindaugas Pleškys, Ramutė Plioplytė, Angelė Šimaitytė, Laima VanderStoep, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Rimas Vėžys, Irena Virkau

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

ALp(LKA)1742
1974, Nr.27

88.291.55